T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ: DOĞU ANADOLU TOPLUMSAL ve SİYASİ POLİTİKALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Merve Kübra İNCE

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Erdal ÇETİNTAŞ

Kırıkkale – 2017

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ: DOĞU ANADOLU TOPLUMSAL ve SİYASİ POLİTİKALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Merve Kübra İNCE

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Erdal ÇETİNTAŞ

Kırıkkale – 2017

KABUL-ONAY

Merve Kübra İNCE tarafından hazırlanan *"II. Abdülhamit Dönemi Doğu Anadolu Toplumsal ve Siyasi Politikalar"* başlıklı bu çalışma, 01/02/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *(oybirliği/oyçokluğu)* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Tarih Anabilim*dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)
Yrd. Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN
[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]
Yrd. Doç. Dr. Ezdal Getintaş
[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Demir
[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]
.....
[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]
.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım

01/02/2017
Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN
Enstitü Müdürü

Kişisel Kabul Sayfası

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "II. Abdülhamid Dönemi: Doğu Anadolu Toplumsal ve Siyasi Politikalar" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

01.02.2017

Merve Kübra İNCE

ÖN SÖZ

Bu çalışmada Sultan II. Abdülhamid döneminde Doğu Anadolu' da Ermeni ve Kürt olayları çerçevesinde meydana gelen toplumsal ve siyasi problemler ve bu problemleri çözmeye yönelik hükümet politikaları ele alınmıştır. Aynı bölgede günümüzde de varlığını hissettiren etnik temelli toplumsal ve siyasi problemlerin Sultan II. Abdülhamid döneminde ortaya çıkış nedenlerini, beslendiği kanalları ele alarak çözüme yönelik politikaların başarılı olup olmadıklarını değerlendirmeye çalıştık.

Bu çalışmamızda plân, program, kaynak bakımından destek gördüğüm ve görüşlerinden de faydalandığım danışmanım Yrd. Doç. Dr. Erdal ÇETİNTAŞ' a, tez süresince desteğini esirgemeyen eşim Mustafa İNCE' ye ve emeği geçen herkese teşekkürü bir borç bilmekteyim.

ÖZET

İnce, Merve Kübra, Sultan II. Abdülhamid Dönemi: Doğu Anadolu Toplumsal ve Siyasi Politikalar, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2017

Bu çalışma Sultan II Abdülhamid dönemi ülkenin siyasi, toplumsal durumunu genel olarak ortaya koymaktadır. Doğu Anadolu da yaşayan Ermenilerin ve Kürtlerin coğrafyasında yaşanan sıkıntıları sosyal ve ekonomik kaynakları tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu problemlerin beslendiği dahili ve harici kaynakları anlatmaktadır. Son olarak ta Sultan II Abdülhamid' in belirtilen sorunlara yönelik iç ve dış politikalarını ve bunların çözüme olan katkılarını değerlendirmektir. Bu çerçevede birinci bölümde Ermeni, ikinci bölümde de Kürt meselesi ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sultan II. Abdülhamid, Ermeniler, Kürtler, Hamidiye Alayları**,** Aşiret Mektebi

ABSTRACT

İnce, Merve Kübra, Sultan Abdulhamid the 2nd Era, East Anatolia Social and Political Policies, Post Graduate Thesis, Kırıkkale, 2017

This study reveals the country's social and political situation of Sultan Abdulhamid the 2nd Era in general. It aims at determining the problems which were derived from the connection of Armenians and Kurds separately and together which was arisen in East Anatolia. It also explains the inside and outside sources which these problems were rooted in. Finally it evaluates the domestic and foreign policies of Sultan Abdulhamid the 2nd regarding the indicated problems and the contributions of the solutions to these problems. In this context Armenians in the first part and Kurds in the second part are discussed.

Keywords: Sultan Abdulhamid the 2nd, Armenians, Kurds, Hamidiye Regiments, Aşiret(Tribe) School

KISALTMALAR

a.g.e	:Adı Geçen Eser
Akt	:Aktaran
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	:Cilt
ÇTTAD	: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
EUSAS	: Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
KTC	: Kürdistan Teali Cemiyeti
OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	:ve diğerleri
y.y.	: Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ:……..……..……..i
TÜRKÇE ÖZET SAYFASI…….……ii
İNGİLİZCE ÖZET(ABSTRACT) SAYFASI:…….……...iii
SİMGELER VE KISALTMALAR: ……iv
İÇİNDEKİLER:…….……...v
GİRİŞ……..……..……1

BİRİNCİ BÖLÜM
ERMENİ MESELESİ

1. SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNE KADAR ERMENİLER……5
2. ERMENİ MESELESİNDE HARİCİ FAKTÖRLER …….……..…...…8
A. Rusya……..……...…….....8
B. Britanya Krallığı…..……..…..10
C. Fransa……..…….....….12
D. Amerika……...….14
3. 1877-1878 OSMANLI- RUS SAVAŞI' NDA(93 HARBİ) ERMENİLER…...…16
A. Ayestefanos Antlaşmasına Göre Ermeniler……..….17
B. Kıbrıs Sözleşmesi'nde (1878) Ermeniler…..…….…….18
C. Berlin Konferansı'nda (1878) Ermeniler…….……..20
4. OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU ……..…….....…26
A. Islahat Projesi……..……...……...26
B. Almanya ile Yakınlaşma……...……...…..28

İKİNCİ BÖLÜM
DOĞU SORUNU

1.SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNE KADAR KÜRTLER……....31
A. Dahili Faktörler……..……32
B. Harici Faktörler……..…….....34

a. Rusya……..…….....35
b. Britanya……..…….37
2. SULTAN II.ABDÜLHAMİD'İN ÇÖZÜM ARAYIŞLARI……...38
A. Panislamizm Siyaseti…….. 38
B. Hamidiye Alayları…….……..…. 40
a. Hamidiye Alaylarının Kurulmasının Amaçları……. 41
b. Alayların Kurulması ve Nizamnameler…….…….……42
c. Hamidiye Alaylarında Görev Alan Aşiretler……....….47
d. Hamidiye Alaylarının Olumlu Etkileri……..47
e. Hamidiye Alaylarının Olumsuz Etkileri ve Alaylara Tepkiler.…50
C. Aşiret Mektebi……..…….60
a. Mekteplerin Kurulması…….……61
SONUÇ:…….....69
KAYNAKÇA……..……...72
EKLER…….……76

GİRİŞ

XIX. yüzyılda sanayinin gelişmesi ile üretimin artması hammadde ve pazar arayışı sorununa yol açarken, sanayileşmiş ülkeler arasında yeni bir rekabet alanını da oluşturmuştur. Emperyalist devletler, sanayi için gerekli olan hammaddelere ulaşmak, üretilen ürünleri pazarlamak, sömürgelerini kontrol altında tutmak ve prestijlerini artırıp daha da büyümek için emperyalist yayılma yarışına girmişlerdir. Bu yüzden Avrupalı devletlerin her birinin kendine has emperyalist politikası vardı. Bu durum da devletlerarası rekabeti artırdı. Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu ve Doğu Anadolu toprakları üzerindeki mücadelesi ve rekabeti Britanya, Rusya, ABD, Fransa ve Almanya arasında seyrediyordu. Bölgenin sanayi ihtiyaçları açısından zengin ve stratejik konuma sahip olması Avrupalı devletlerin dikkatini çekti. Bunun için de Osmanlı Devleti'nin topraklarını kendi pazarlarına bağlamak amacıyla her türlü siyaseti uygulamaya başladılar.[1]

Britanya, sömürgesi Hindistan'a giden yollarını korumak için bu yol üzerinde bulunan Osmanlı Devleti'nin konumu İngilizleri oldukça ilgilendiriyordu. Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunması İngilizlerin menfaatlerine uygun düşmekteydi. Britanya bu siyasetinin gerekliliğini 1798 de Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi üzerine fark etti. Mısır'ın işgali ile Osmanlı Devleti kendi başına toprak bütünlüğünü koruyacak durumda değildi. Bunun üzerine Osmanlı, Rusya ile 1798 de ittifak yaptı. Ancak Britanya Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın koruyuculuğu altına girmesini engellemek için 1799 da Osmanlı Devleti ile Fransa'ya karşı ittifak yaptı. Britanya bu tarihten başlayan ve 1878 yılına kadar sürecek olan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını uygulamaya başladı. Rusya'nın da güneye inmesini engelleyerek, Rus tehdidine karşı Osmanlı'yı koruduğu için de

[1] Atılgan Coşkun, ***Emperyalist Devletlerin Doğu Anadolu Politikası ve Aşiret Süvari Alayları,*** y.y, Ankara, 2004, s.44.

ticari imtiyazlar elde etti.[2] Ancak, İngilizlerin Mısır'ı işgal edip Hindistan yolunu ele geçirmeleri ile artık Osmanlıya ihtiyaçları kalmadı. Daha sonra da 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin çıkması İngiliz-Osmanlı ilişkilerinde bir dönüm noktası oldu. Osmanlı-İngiliz ilişkileri bozuldu ve Britanya Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumak yerine iç işlerine karışmaya ve ayrılıkçı hareketleri artırmaya başladı. Girit, Makedonya ve özellikle Ermeni meselesine karışarak, Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başladı.[3] Devletin içindeki iç sıkıntılardan yararlanarak Osmanlı'yı yıkmaya çalıştı.

Rusya; geleneksel politikası olan sıcak denizlere ve güneye inmek istiyordu. Bunun için de Osmanlı ona engel teşkil ediyordu. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kilise kurma ve Ortodoksları koruma hakkı elde etti. Osmanlı'yı yıkabilmek için Gayrimüslim unsurları kullandı ve onların ayaklanmalarını destekledi. Ayrıca Kırım'ı ele geçirerek geleneksel siyasetinin ilk aşamasını tamamladı.[4]

Fransa; 17.yüzyılda Osmanlı Devleti duraklamaya girerken Avrupa Devletleri arasında güçlü bir devlet haline geldi. İkinci Viyana kuşatmasından sonra Rusya'nın Osmanlı topraklarına yayılmaya başlaması Fransa'nın da dikkatini çekerek Osmanlı ile ilgilenmeye başladı. Fransa, Osmanlı ile ilişkilerini iyi tutmaya çalıştı. Çünkü giderek zayıflayan Osmanlı Devleti'nden ticari imtiyazlar elde etmek için yaklaştı. Ancak 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi ile ilişkiler bozulunca Fransa gözünü Ortadoğu'ya dikti. 1830'da Cezayir, 1860'da Suriye ve 1881'de Tunus'u işgal etmesiyle Osmanlı-Fransız ilişkileri farklı bir boyut kazandı.[5] Fransa, Ortadoğu da sömürge ve nüfuz mücadelesi yürütmeye başladı. Fransa'nın Osmanlı toprakları üzerinde siyasi ve askeri menfaatleri vardı. Osmanlı topraklarından daha fazla pay almak için ekonomik çıkarlarını korumaya çalıştı.

---

[2] A.g.e, s. 47-48.
[3] Fahir Armaoğlu, ***19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)***, Cilt:1 Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991, s. 8.
[4] Akdes Nimet Kurat, ***Türkiye ve Rusya***, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990 s. 24-36
[5] Coşkun, a.g.e, s. 119-120.

Avusturya; Balkan toprakları ile ilgileniyordu ve buradan Akdeniz'e çıkmak bir deniz devleti olmak istiyordu.[6]

Genel olarak baktığımızda Şark Meselesi; emperyalist politikalar izleyen büyük devletlerin (düvel-i muazzama) Osmanlı Devleti'nin üç kıtada bulunan topraklarını kendi çıkarları doğrultusunda paylaşmak ve Gayrimüslim unsurların ayrılıkçı ve bağımsızlık mücadelelerine maddi ve manevi destek olmak şeklinde tezahür etti.[7]Şark Meselesi, siyasi bir tabir olarak Batı'da ortaya çıktı. Bir başka ifadeyle Batı'nın doğu üzerindeki hayali, doğu'ya istediği şekli vermeye çalışması ve doğu üstünde hakimiyet kurma düşüncesi olarak tanımlayabiliriz. Ruslar, 1815 Viyana Kongresinde Osmanlı tebaası olan Yunanlıların, Osmanlı Devleti'ndeki durumlarını gündeme getirerek Yunanlılar lehine kararlar almak istedi. Ancak Rusların bu girişimi Metternich tarafından reddedildi. Bunun üzerine Rus Çarı I. Alexsandr da Osmanlı tebaası Hıristiyanların genel durumlarına değinmek için "Şark Meselesi" tabirini kullandı.[8] Rusya, Avusturya, Prusya, Britanya, Fransa Osmanlı'yı paylaşmak için yapay Şark Meselesi oluşturdular. Bu devletlerin arasına daha sonra 1871' de Almanya'da katıldı. Britanya ve Rusya bu meselede en etkili olan iki devlettir.[9]

Çıkar çatışmalarının yer aldığı Şark meselesinin çözümü bir türlü halledilemedi. Avrupalı devletler kendi aralarında ortak bir yol bulamadılar, bu sorun uzun zaman sürdü ve ortaya çıkan her olayla birlikte yeniden gündeme geldi.[10] Bu süre içinde Avrupalı devletler ayrılıkçı milliyetçi isyanları Osmanlı Devletini parçalamak için bir araç olarak kullandılar. Devletin çöküşünü durdurmak, Avrupalı devletlere hoş görünmek, Gayrimüslim tebaanın ayaklanmalarını ve bağımsızlık isteklerini durdurmak için Osmanlı Devleti reform, ıslahat ve yenileşme hareketlerinde bulunuldu. Ancak başarılı olunamadı. Özellikle Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını ve Batılı devletlerin iç işlerine müdahale etmelerini önlemek

[6] Enver Ziya Karal***, Osmanlı Tarihi*** Cilt: VIII, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s.288.
[7]Bayram Kodaman, " Şark Meselesi", ***İslam Ansiklopedisi*** Cilt:34, TDV Yayınları, s.353.
[8] Musa Gümüş, "Namık Kemal'e Göre Şark Meselesi ve Osmanlı Devletini Çöküşe Götüren Sorunlar", ***Hıstory Studıes***, (Ortadoğu Özel Sayısı), 2010, s. 145-165.
[9] Şayan Ulusan, " Şark Meselesinden Sevr'e ve Türkiye", ***ÇTTAD*** VIII/ 18-19 (2009 Bahar- Güz), s.229-256.
[10] Gümüş, a.g.m, s 148.

amacıyla yayınladıkları Tanzimat ve Islahat Fermanları da çözüm olamadı, ayrılıkçı düşünceleri daha da artırdı. Gayrimüslimlere fermanlarla ayrıcalık tanınması Müslüman tebaanın ayaklanmasına da sebep oldu. Birçok devlet adamı ve aydınlar devlet nasıl kurtulur? sorusuna yanıt aramaya başladılar. Çözümü de Kanun-i Esasi de ve Meclis de görerek devletin kurtulacağına inanıyorlardı. Bu fikre karşı olan o dönemin padişahı Sultan Abdülaziz'i hal ettiler ve yerine önce V. Murad'ı ardından pazarlıklar sonucu Sultan Abdülhamid'i çıkardılar. 1876' da Kanun-i Esasi ilan edildi. 1877'de Meclis-i Mebusan açıldı. Artık Avrupalı devletlerin ve Gayrimüslimlerin sorun çıkartmayacaklarını düşünüyorlardı. Ancak durum beklenildiği gibi olmadı ve Rus harbi çıktı.[11] İşte Sultan Abdülhamid bu sıkıntılı dönemde tahta çıktı. Tahta çıktığında onu zor günler bekliyordu.

[11] Bayram Kodaman, " Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış" Süleyman Demirel Üniversitesi, ***Sosyal Bilimler Dergisi***, Aralık, 2007, Sayı: 16, s. 1-24.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERMENİ MESELESİ

1. SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNE KADAR ERMENİLER

Ermeniler, tarih boyunca yaşadıkları bölgelerin coğrafi konumunun stratejik önemi nedeniyle istilaya uğramışlar ve sık sık göç etmişlerdir. Bunun sonucunda devlet kuramamışlar, bulundukları yerlerdeki güçlü devletlerin (Pers, Makedon, Roma, Sasani, Bizans, Arap, Selçuklu ve Osmanlı) hakimiyetinde yaşamışlardır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde dağınık halde yaşayan Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin gelişmesine ve büyümesine paralel olarak içinde bulundukları sosyal-ekonomik şartlar sonucunda ülke içinde göçler yaptılar.

1831'de Sultan II. Mahmut döneminde yapılan ilk nüfus sayımına göre; Müslümanlar %68.42, gayrimüslimlerde %31.59'luk kesimi oluşturuyordu Ermeniler de bu kesimin içindeydi. Bu sayım üzerine yapılan çalışmalar doğrultusunda Ermenilerin çoğunlukla Bitlis. Sivas. Van, Erzurum, Harput, Tokat, Kars, Çıldır, Amasya, Malatya, Diyarbakır, Hınıs, Adana, Kemaliye, Maraş, Kayseri, Bursa, İzmir ve İstanbul'da yaşadıkları görülmektedir.[12] Bildiğimiz üzere bu nüfus sayımında sadece erkek nüfus sayıldı. Din esas alındığı için Hıristiyanların tam rakamlarını yansıtmadığını görüyoruz. Bazı Ermeni tarihçilerin çalışmalarında aynı dönemdeki nüfuslarıyla ilgili bilgiler ise şöyledir; Ermeni kaynaklarına dayanan Artinian' a göre 1800-1830 yılları arasında Erzurum'da 31.000, Sivas'ta 15.000, Amasya'da 14.000, Arapkir'de 12.000, Diyarbakır'da 10.500, Harput'ta 9.800 ve Van, Kemaliye ve

[12] Karal, a.g.e, s. 126,. 19. yy Ermeni nüfusu için ayrıca bakınız; Esat Uras. ***Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi***, Belge Yayınları, İstanbul,1975, s. 142-144, Kemal Karpat, ***Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri***, Çeviri: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 226-227.

Kars'ın her birinde 10.000 Ermeni yaşamaktadır.[13] Bir diğer Ermeni tarihçi Sanjian XIX. yüzyılın başlarında İstanbul'un Ermeni nüfusunun 150.000'in üzerinde olduğunu ifade etmiştir. Kevork Pamukciyan da Bizans Mevsimi adlı 1818 yılına ait olan Ermeni salnamesinden aktardığına göre İstanbul 'da yaşayan Ermeni nüfusa yönelik istatistikler şöyledir; İstanbul 2100 hane, Samatya 1400, Balat 1400, Beyoğlu 1150, Üsküdar, Yenimahalle 800, Yenikapı, Hasköy 400, Topkapı, Galata 280, Eyüp 135, Ortaköy 120, Yeniköy 40 ve Kuruçeşme 30 hane. Pamukciyan İstanbul'da yaşayan Ermeni nüfusunu semt semt bildirmiştir. Ayrıca toplam Ermeni nüfusunu da 240.000 den fazla olduğunu da iddia etmektedir.[14]

1839 Tanzimat, 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslim unsurlara tanınan bireysel özgürlük ve eşitlik kavramları ile bütün gayrimüslim tebaaya tanınan hak ve imtiyazlardan yararlanan Ermeniler, 1863 tarihli Ermeni Milleti Nizamnamesi ile de bir çeşit anayasa haklarına sahip olup bağımsız bir cemaat muamelesi görmeye başladılar. Bu geniş imtiyazlardan faydalanan Ermeniler de, teşkilatlanma yoluna giderek, çeşitli okullar açtılar, gazete ve dergi çıkardılar. Diğer taraftan, Ermenilerin siyasi ve içtimai varlıkları üzerinde yeni bir devir açan bu nizamnameden yararlanan Patrikhane, nizamnamenin verdiği serbestlik ile muhtariyet için uğraştılar. Bu süreçte geriye kalan aşama, Osmanlı Devleti içinde bir toprak parçasına sahip olarak bu toplumsal muhtariyetlerini sınırları belli bir yörede yoğunlaştırmak ve bu Ermenistan'a sahip çıkacak Ermeni ulusunu meydana getirmekti. Patrikhane ile Ermeniler muhtariyet için ayrılıkçı hareketlerde bulunmaya başladılar. Ermeni isyanları 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşından sonra artarak farklı bir boyut kazandı.

Ayrılıkçı- milliyetçi Ermeni sorununun ortaya çıktığı dönemde devletin başında Sultan II. Abdülhamid bulunuyordu. II. Abdülhamid uzun süren saltanatı boyunca, Ermeni sorununun baş muhatabı oldu. Bu sebeple Onun Ermenilere karşı tutumu ve görüşleri önem taşımaktadır. Ermeniler, Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında sürekli isyan ettiler. Osmanlı idaresinin bu olayları engellemek için aldığı tedbirler dünya kamuoyuna *"Ermeniler katlediliyor"* şeklinde yansıtıldı. Yapılan yoğun propaganda ile olayların tek suçlusu olarak Sultan II. Abdülhamid gösterildi

[13] Artinian'dan nakleden Erdal Çetintaş, ***Osmanlı Reform Çağında Ermeni Milleti (1808- 1876)***, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara, 2004,s. 16.
[14] Çetintaş, a.g.m, s. 16.

ve kendisine *" Kızıl Sultan"* denilmeye başlandı. Ancak Sultan Abdülhamid hiçbir zaman söylenildiği gibi Ermeni düşmanı olmadı. Bunu saltanatı süresince yaptığı uygulamalarla açıkça gösterdi. Sultan Abdülhamid devlete isyan eden Ermenilerle, devletine bağlı Ermeniler arasında bir ayrım yaptı.[15] Bu bağlamda Sultan Abdülhamid, ülkenin güvenliği için, tüm Ermeni vatandaşlarını suçlayıcı tavır ve siyasetten uzak durdu. Onun döneminde çok sayıda Ermeni devlet kademelerinde görev aldı. Sultan Abdülhamid döneminde görev yapan Zaptiye Nazırı Nazım Paşa, Osmanlı Devleti hizmetinde görev yapanların bir listesini hazırladı. Listede Osmanlı idaresinde yaşayan Ermeni milletinin nüfusunun dokuz yüz bini aştığını ve bunlardan merkezi dairelerde ve bağlı kuruluşlarda çalışanların sayısının üç bine yaklaştığını bildirdi. Taşra meclis idarelerinde, sandık emirliğinde, belediyede, aşar, ağnam ve rüsumat işlerinde görev yapan Ermenilerin sayılarının Ermeni nüfusunun yüzde birinden fazlasının devlette hizmette bulunduğunu belirtmiştir. Devletin merkez dairelerinde çalışan Ermeni memurlarının sayısı 2633'dür. Bunların 40'ı Maliye Nezaretinde, 202'si Hazine Hassa Nezaretinde görev aldı. Ayrıca, Hazine-i Hassa'nın başına yirmi sekiz yıl boyunca üç Ermeni nazır geçti. Bunlar; Agop, Mikail, Ohannes Paşalardır.[16] Ermeni isyanları 1895 yılında artsa da Sultan Abdülhamid Ermenileri görevden almadı. Liyakatli ve güvenilir Ermeniler maliyede, adliyede, eğitimde olan mevkilerini korudular Ayrıca bu dönemde Patriklik yapan Ormanyan'ın Sultan Abdülhamid'le ilişkileri daima olumlu bir düzeyde seyretti.[17]

[15]Serkan Gül, "Osmanlı Devlet Yönetiminde Kültürler Arası İletişim Örnekleri: II. Abdülhamid'in Ermeni Devlet Adamları İle İlişkileri", ***Hoşgörü Toplumunda Ermeniler***, C.IV**,** EÜ Yayınları, Kayseri, 2007, s.247.

[16] Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, Recep Kara, ***Sorularla Ermeni Meselesi***, OSAV, İstanbul, 2008, s.144

[17] İlber Ortaylı, "Osmanlı Ermenileri", ***Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel sayısı***, Cilt: II, Sayı:38, Ankara, 2001, s. 632

2. ERMENİ MESELESİNDE HARİCİ FAKTÖRLER

A. Rusya

Bilindiği gibi I. Petro'dan beri Rusya'nın geleneksel politikası sıcak denizlere inmekti. Bunun içinde Rusya, bir taraftan bulunduğu bölgede topraklarını genişletirken, diğer taraftan Boğazlar, Doğu Anadolu ve Balkanlar yoluyla sıcak denizlere inmek ve Akdeniz'in siyasi ve ekonomik getirisinden payını almak istiyordu. Bütün politikalarını bu amaç üzerine inşa eden Rusya'nın önündeki en büyük engel Osmanlı Devletiydi. Britanya ve Fransa'nın da Osmanlı üzerindeki var olan nüfuz mücadelesinden faydalanmak isteyen Rusya amacına ulaşmak için en kestirme yol olarak zayıflamış Osmanlı Devletini ortadan kaldırmakta buluyordu. Osmanlı'nın etnik yapısının da elverişli olması ile de Rusya kendine yakın gördüğü toplulukları kullanarak Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak ve nüfuz bölgeleri oluşturmayı planlıyordu.[18] Rusya ilk iş olarak Balkan milliyetçiliğine önem verdi. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar Osmanlı idaresi altında sorunsuz yaşayan Ermeniler ve diğer gayrimüslim tebaa, bu tarihten sonra Rusların himayesine girmişti. Antlaşmanın yedinci maddesinde; *"Devlet-i Aliyemiz, teahhüd ider ki Hristiyan diyanetinin hakkına ve kiliselerine kaviyyen sıyanet ide (kuvvetle korumak) ve Rusya Devleti'nin elçilerine ruhsat vire ki…"*.[19] Bununla Ruslar, Osmanlı idaresinde yaşayan Ortodoksların koruyuculuğu haline geldi. Bu da Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasına imkan tanıyordu. Rusya amacına ulaşabilmek için önce aynı dinden olan Ortodoks Rumları kullandı. Bu himayecilik politikası ile de uzun yıllar Osmanlı üzerindeki nüfuzunu koruyabildi.

XIX.yy da Rusya'nın Balkan milliyetçiliğine önem vererek, 1875'de Bosna Hersek ve Bulgaristan'da ayaklanmalar çıkartması üzerine, Britanya'da Rusya'nın Balkanlardaki emellerine ulaşmasını engellemeye çalıştı. Britanya'nın amacı; Rusya'nın güneye inmesini engellemek ve Hindistan yolunu emniyet altına almaktı. Bunun üzerine Doğu Anadolu'da Ermeniler üzerinden güneye inmeye başladı. Şu

[18] Çetintaş, a.g.e, s. 159.
[19] Uras, a.g.e, s. 206.

ana kadar Balkanlar ve boğazlar üzerinden alışık olduğumuz İngiliz- Rus nüfus mücadelesi Doğu Anadolu'da Ermeniler üzerinde bir boyut kazandı.

Rusya, Doğu Anadolu Bölgesinde zapt ettikleri yerlerde Ermenileri Ruslaştırmak, Ortodokslaştırmak, dinlerini ve kültürlerini ortadan kaldırmak ve kendi içlerinde eritmeyi amaçlıyordu. Avrupalı devletlerin de Ermeni meselesine karışmalarını istemiyordu. Rusya, Ermenileri isyan, iç çatışma, yardım isteme gibi bahanelerle onları kullanmaya başladı. Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak Ermenilerin hamiliğine bürünse de kendi idaresi altında yaşayan Ermenilere kötü davranıyordu. Ermenilerin bağımsız devlet olmalarını istemiyordu. Çünkü kendi sınırına yakın bir devletin olması çıkarlarına ters düşüyordu.[20]

1877-1878 Osmanlı- Rus savaşında Rusların yanında yer alan Ermeniler, bunun karşılığında birtakım isteklerde bulundular. Patrik Narses Varjabedyan ve İzmirliyan başkanlığında Ermeni Meclisini toplayarak, Rus Çarı II. Aleksandır'a verilmek üzere isteklerini içeren bir muhtıra hazırladı ve Çardan, Doğu Anadolu'da işgal ettikleri toprakları Osmanlı'ya geri vermemelerini istedi. Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından ilhakını, bu gerçekleşemezse bölgeye Bulgaristan gibi özerklik verilmesini veya Ermeniler lehine ıslahatlar yapılmasını istedi. Ermenilerin sempatisini kaybetmemek isteyen Rusya, onların bu isteklerini antlaşmaya koydurdu.[21] Rusların Ermeniler üzerindeki planlarını yansıtan antlaşmanın l6.maddesi Rusya tarafından Osmanlı Devleti'ne şu şekilde kabul ettirildi; "*Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerleşmiş oldukları eyaletlerde bölge menfaatlerinin gerektirdiği ıslahat ve tensikatı vakit kaybetmeksizin icra edeceğini ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı emniyetlerini koruyacağını taahhüt eder".*[22] Bu antlaşma Ermenileri yeteri kadar memnun etmese de Ermeni meselesinin uluslararası boyut kazanmasında etkili oldu. Bu antlaşma uygulanamamış daha sonra imzalanan Berlin Antlaşmasında bu madde 61. madde olarak değiştirildi.

[20] ***Mufassal Osmanlı Tarihi*** Cilt: VI, İstanbul, 1963, s. 3363.
[21] Sentyar Hüseyinov, ***Tarihte Türk-Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorunu***, Yüksek Lisans Tezi, AÜSBF, Ankara, 2004, s. 46.
[22] Karal, a.g.e, s. 126.

B. Britanya Krallığı

Britanya ile Rusya arasındaki nüfuz mücadelesinin uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Britanya, Rusya'nın Ermenileri koruma perdesi altında, Doğu Anadolu'yu sahiplenerek elde ettiği toprak kazançlarından yararlanarak nüfuzunu İskenderun, Mezopotamya üzerinden Basra Körfezine yaymasından korkuyordu[23]. Bunun üzerine Rusya'nın Balkanlar üzerinden sıcak denizlere inme politikasına karşı Rus desteğiyle bağımsızlığını kazanma aşamasında olan küçük Balkan devletlerine bağımsızlıklarını tamamlayarak kendisine bağlamayı başardı. Rusya da Kafkaslar ve Doğu Anadolu üzerinden güneye inmek için Ermenileri harekete geçirmeye başladı. Britanya ise Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak için Balkanlar örneğinde olduğu gibi, insiyatifi Rusya'nın elinden alarak, Ermeni hamiliğine soyunarak Rusya'nın Ortadoğu'ya inmesini engelleyecek tampon bir Ermenistan Devleti kurmayı tasarladı. Bağımsız ve Batılı bir Ermenistan, Rus sınırında durdukça Rusya güneye inemezdi.[24] Kendi çıkarları söz konusu olunca Ermeni meselesini Rusya'nın elinden almak istedi. 1878 Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ki Ermenilerin en büyük hamisi olma konumuna yükselen Britanya'nın bu tarihten sonra Ermenilere bakış açısı daha ziyade siyasi ve stratejik yöne kaydı. Rusya'nın Osmanlı arasındaki mücadelesini Britanya Rusya'ya karşı kullanmıştır. Britanya bu tarihten itibaren Ermeni meselesini Rusya'nın elinden aldı ve Rus Ermenilerini de harekete geçirerek Rusya'yı tedirgin etmeye çalıştı.

İngilizlerin Ermeniler üzerindeki etkilerini Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa, Sultan II. Abdülhamid'e gönderdiği raporda şöyle ifade eder; *"İngilizlerin Ermenilerin emel ve isteklerini alkışlar ve onları destekler bir politika gütmesinin sebebine gelince; ortaya bir Ermenistan meselesi çıkarıp Avrupa'nın kararıyla Rusya hududu yakınlarında bir ermeni beyliği ya da yarı bağımsız ermeni vilayeti teşekkül edecek olursa, Rusya Ermenilerinin de milli duyguları galeyana gelerek bu beyliğe veya yarı bağımsız vilayete katılmak isteyecekleri, bunu başaramasalar bile Rus hükümetini az çok rahatsız edip uğraştıracakları ve bir gün gelip Hindistan, Uzak Şark veya başka tarafa ait bir işten*

[23] A.g.e, s. 129.
[24] Coşkun, a.g.e, s. 55.

dolayı Rusya ile Britanya arasında savaş çıktığı takdirde, zaten İngilizlerin minnettarı ve uydusu durumunda olacak olan bu ermeni beyliği veya yarı bağımsız vilayeti, Rusya Ermenileri ile beraber ayaklanacak, Rus ordularından bir ikisini olsun oralarda tutmakla, savaş yükünü hafifletmek suretiyle İngilizlere hizmet edecekleri, hasılı Ermenilerin bu suretle Rusya'nın böğründe müziç ve daimi bir çıban olacakları düşüncesidir. Fakat bu maksatların hasıl olması uğrunda birçok kan dökülecekmiş, birçok ermeni telef olacakmış bunları düşünmek İngiliz diplomatların işi, vazifesi ve adeti değildir. İngiliz çıkarları uğruna caiz ve mubah olmayan şey yoktur.[25] Britanya'nın Ermenilere desteği Osmanlı idarecilerini de rahatsız etmiştir. Sultan Abdülhamid Ermeni sorunu konusunda İngilizlerin parmağının olduğunu, ıslahat isteğini kabul ettirebilmek için Ermenileri kullandığını biliyordu. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'ni tehdit eden ayrılıkçı-milliyetçi hareketlere ve emperyalist yaklaşımlara karşı Panislamizm siyasetini uygulaması da İngilizler' i tedirgin ediyordu.

Britanya'nın Ermenilerle ilk yakınlaşmaları dini kanallardan oldu. 1840'lardan itibaren Britanya, Ermeni halkını Protestanlaştırmaya çalıştı ve 1850'de Protestan Ermeni Cemaati'nin kurulmasını sağladı.[26] Daha sonra bu yakınlaşmasına misyonerler aracılığıyla devam etti. Ermeni ve diğer gayrimüslim çocuklarının açtığı misyoner okullarında eğitim almalarını sağlayarak, milliyetçilik duygularını aşılamıştır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru çıkan Ermeni komitelerinin faaliyetlerinin arkasında İngilizlerin desteği olduğu görülmektedir. 1890 Kumkapı, 1895 Bab-ı Ali'de, Merzifon, Kayseri, Yozgat (1892- 1893)'da, Sason (1894)'da ve Zeytun (1895)'da yakalanan birçok Ermeni komitacılarının üzerinde İngiliz menşeili mektuplar ve İngiliz pasaportları çıktı.[27]

[25] Hayri Mutluay, " İngilizlerin Ortadoğu ve Türkiye Hakkında Gizli Emelleri", ***BTT Dergisi***, Sayı: 26, Ankara, 1969, s.40-50.
[26] Uras. a.g.e, s 156.
[27] Erdal İlter**, *Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytun İsyanları (1780- 1915),*** 2. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1995, s. 130-133.

C. Fransa:

Ermeni meselesinin ortaya çıkmasında Britanya krallığı ve Rusya'nın olduğu kadar Fransa'nın da rolü vardır. Fransa, Gregoryen Ortodoks mezhebinden olan Ermenilere ilk olarak din üzerinden yakınlık duydu ve dini mülahazalar ile yaklaştı. 1548' den itibaren Anadolu'ya misyoner seyyahlar göndererek, doğudaki çıkarları için kendisine bir Katolik müttefik sınıfı oluşturmaya çalıştı.[28] Bu amaçla Katolik misyoner kanalıyla Ermeniler arasından bir Katolik cemaat oluşturdu. Fransız Katolik misyonerlerin faaliyetleri sonucu Ermeni cemaatinde ilk kırılma yaşandı. 1830 yılında bağımsız Katolik Ermeni Cemaati resmen kuruldu.

XIX. yüzyılın başlarında Fransa'nın Osmanlı Devleti sınırları içinde 80(seksen) kadar ticari kuruluşu ve konsoloslukları bulunuyordu. Fransa'nın, genellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde konsolosluk ve misyoner okulları açmasının sebebi; Ermenilerin çoğunlukla bu bölgelerde yaşamalarıdır. Bu bölgelerde konsolosluk ve ticaret alanlarının haricinde 300 okul ile 300 hastanede açmıştır. Çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu bu okullarda 100. 000 kadar öğrenci yetiştirilmiştir.[29] Söz konusu okullarda etnik ve dini milliyetçilik, bağımsızlık duyguları işlenmiş olup bu konuda Ermeniler bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.

Fransa, Prusya ve İtalya ile girdiği savaşlar nedeniyle bu dönemde Ermeni hareketi üzerinde etkili olamamıştır. Ancak Fransa, Berlin Kongresi'nde Britanya ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılmasında etkin rol oynamıştır[30]. 1890'lardan itibaren Ermenilerin örgütlenmelerinde destekçi olarak Ermeni isyanlarının ortaya çıkmasında etkin rol oynamıştır. Anadolu vilayetlerinde bulunan Fransız konsolosları, Ermenileri her türlü durumda destekleyerek Osmanlı idarecilerini zor durumda bırakmışlardır.[31]

Konuyla ilgili olarak ilk Ermeni komitesinin Osmanlı Devletinde değil de Paris'te kurulmuş olması Fransa'nın Ermeni isyanları üzerindeki desteğini ve Osmanlı Devletinin iç işlerine karışıp Ermenileri kışkırttığını göstermektedir. Yine

[28] Ahmet Altuntaş, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında Fransa'nın Rolü", ***Sosyal Bilimler Dergisi,*** Afyon, 2007, s. 20-38.

[29] Coşkun, a.g.e, s. 126.
[30] Gürün, a.g.e, s. 101.
[31] Akgündüz, v.d, a.g.e, s.179-180.

Bitlis ve civarında meydana gelen Ermeni olayları üzerine Ermenilerin Fransa'daki faaliyetlerini arttırdıkları ve Fransız kamuoyunun dikkatini kendilerine çekmeye çalıştıkları görülmektedir.

Ermenilerin bu faaliyetlerinin farkında olan Osmanlı Devletinin; Paris'te bulunan büyükelçiliği vasıtasıyla Ermenilerin Fransa'daki faaliyetlerinin etkisini azaltmak için çaba harcadıkları görülmüştür. Ermenilerin basın yoluyla yaptıkları propagandaları engellemek amacıyla diğer devletlerden de bu konuda Ermenilerin eylemlerini önleyecek tedbirler almalarını rica etmiştir.

Fransa'nın Ermenilere olan yakınlığı başlangıçta daha çok din özgürlüğü, yaşam şartlarının iyileştirilmesi, memurların vatandaşlara iyi muamelesi gibi iyi niyetli yaklaşımlarının ardında bu unsurların birer maske olarak kullanıldığı kısa sürede anlaşılmıştır. Fransa'nın bu yaklaşım tarzı Fransa-Osmanlı Devleti ilişkilerini zaman zaman gerginleştirip kopma noktasına getirmiştir. Fransa, gerek Osmanlı Devleti nezdinde bulundurduğu diplomatik temsilcileriyle gerek kendi milletinden olan din adamlarıyla, gerekse Osmanlı Devleti'nden daha çok isyan hareketleri nedeniyle uzaklaştırılan Ermenilere, kucak açmıştır. Bu isyancı Ermeniler, Fransa'da çok rahat bir şekilde örgütlenme imkanı bulmuşlardır. Fransa'da uygun bir örgütlenme ortamı oluşturarak Ermenilere destek sağlamıştır. Ermeni komitelerinin buradan Osmanlı topraklarında planladıkları isyana ön hazırlık, propaganda, basın çalışmaları, gizli yollardan doküman sokulması, çete mensupları arasında haberleşmenin temini, silah sevkiyatı v.b. konularda yardım ve yataklık yapmalarına izin vermiştir.[32] Fransa, Osmanlı Devleti ve Ermeniler konusunda, Britanya ve Rusya'nın Ermenilerle ilgili bilinen himaye edici ve kışkırtıcı siyaset tarzını destekleyen bir yöntem izlemiştir. Zaman zaman Fransız devlet adamlarının ikiyüzlü bir şekilde söylem olarak ortaya koydukları Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı tarihin derinliklerinden gelen iyi niyet ve dostluk ilişkileri çerçevesinde arabuluculuk görevi üstlenmeleri çabaları, Fransa'nın gerçek niyetlerini engelleyememiştir. Bu iyi niyet ve arabuluculuk sözleri boş birer sözden öteye geçmemiştir.

[32]A.g.e, s.76

D. Amerika Birleşik Devletleri

Osmanlı- ABD ilişkileri ticaret yoluyla başlamıştır. Amerika kısa bir süre sonra, Doğu Akdeniz'de ticaret yapan yurttaşlarını korumak için Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika topraklarının yöneticileri ile yakın ilişkiler içine girmiştir. Bu tüccarlar daha sonra kendileri için büyük bir hammadde ve pazar olduğunu fark ettikleri Anadolu'ya yönelmişlerdir.[33] Amerika'nın asıl amacı zengin pazarların ve kaynakların bulunduğu Asya'ya açılmaktır. Misyoner faaliyetleri açısından Osmanlı Devleti'ni, Asya'nın anahtarı gibi gören Amerika'nın, Anadolu üzerindeki politikasını bu doğrultuda yürütmesinin nedeni 1823 yılında yürürlüğe koyduğu Montroe Doktrini olmuştur. Montroe Doktrini: ABD, Avrupa'nın işlerine karışmayacak, Avrupa da ABD'nin işlerine karışmayacak. Yani ABD Avrupa siyasetinden uzak kalacaktı. Dolayısıyla da bu doktrini çiğnememenin en kolay yolu yayılmacılık faaliyetlerini misyonerler eliyle yürütmekti. Amerika 1830 yılına kadar bu misyoner faaliyetlerini İngiliz Büyükelçilikleri vasıtasıyla yürütmüş, bu tarihten sonra ise Osmanlı ABD arasında yapılan antlaşmayla, ticari faaliyetler şeklinde uygulamaya koymuştur. 1830'da Osmanlı- ABD arasında Seyr-i Sefain ve Ticaret Anlaşması imzalandı. Anlaşma ile Amerikan tüccarları Türkiye'de simsarlar kullanma hakkına sahip olmuş ve bu simsarların her milletten olması koşulu ile de ABD tarafından Osmanlı Ermenileri işin içerisine dahil edilmiştir. 1850 yılında da Protestanlığın, Osmanlı Devleti tarafından bir cemaat olarak resmen tanınması üzerine Amerikalı misyonerlerin faaliyetleri iyice artmıştır.[34]

Misyonerler merkezlerini Ermenilerin bulunduğu yerlere yaymışlardır. Şöyle ki; l820'de ilk merkez olan İzmir'i l831'de İstanbul, l839'da Trabzon ve Erzurum, l847'de Kayseri, Maraş, Urfa, l855'te Harput, l859'da Tarsus. Sivas. l873'te Van merkezleri izlemiştir. Amerikan misyonerlerinin ilk amacı Ermeni milli bilinci ve kültürünün uyandırılması üzerinden Protestanlığı aşılamaktı. Bu misyonerlerin en büyük başarısı Robert Koleji'nin açılmasından sonra görülmüştür. İstanbul'daki kolej, Cyrus Hamlin tarafından kurulmuştur. İlk öğrencileri Ermeni ve Bulgar

[33] Gürsoy Şahin, " Türk Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikan Misyonerlerinin Rolleri Üzerine Bir İnceleme" ***Sosyal Bilimler Dergisi***, Afyon, 2008, s.185- 207.
[34] Hüseyinov, a.g.m, s. 48.

gençlerinden oluşmuştur. Bu kolejden mezun olanlar, zamanla ünlü komitacı liderler haline gelmişlerdir. Daha ziyade Ermenilerin bulundukları yerlerde kurulan bu misyonerlik teşkilatlarındaki öğretmenler bir taraftan Ermeni gençlerini azgın bir Türk düşmanı yetiştirirken, diğer taraftan da onlara silah yapmasını öğretmişlerdir.[35] Ermenileri veya herhangi bir topluluğu millet yapmanın yolu dilden geçtiği için misyoner okullarında Ermeni dili ile ilgili çalışmalara da yer verilmiştir. Bu okullarda İngilizce, Fransızca gibi batı dilleri yanında Eski Yunan, Yahudi dilleri ile Ermeni Dili ve Edebiyatı, Ermeni Tarihi ve Coğrafyası gibi dersler, Ermeni öğretmenlerce okutulmaktaydı.[36]

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Amerikan misyonerleri bölücü faaliyetlerini daha açık bir şekilde sürdürmeye başlamışlardır. Bu dönemde, kurdukları okullar, misyon evleri, hastaneler ve hayır kuruluşları, Ermenileri ayaklanmaya, isyan ve savaşmaya hazırlayacak merkezlere çevrilmiş, silah ve cephane depoları haline gelmişti. Özellikle dini duyguları körükleyerek, kutsal bir savaş havası oluşturmaya çaba harcayan Amerikan misyonerlerin İngiliz diplomasisine de hizmet ettiklerini söyleyebiliriz.[37] Osmanlı Devleti, Ermenileri devlete karşı kışkırtan ve bir Ermeni kimliği oluşturmaya çalışan misyonerlerin faaliyetlerine karşı başlangıçta pek tepki göstermemiştir. Bab-ı Ali'nin, misyonerler tarafından açılan okulları, siyasete karışmamaları şartıyla bırakmıştı.

1869 'da "Tabiyet-i Osmaniye Kanunnamesi" kabul edildi bir kanuna göre Osmanlı padişahının izni olmadan bir Osmanlı yurttaşı vatandaşlıktan çıkarılamazdı. Böylece ABD'ye giden Osmanlı kökenli bir Ermeni, ülkesine geri döndüğünde Osmanlı vatandaşlığından çıkmamış sayılacaktı. Bu durum Osmanlı aleyhine işleyen bir uygulama propagandası olarak karşımıza çıkmaktadır.[38] Fakat olaylar tüm yönüyle incelendiği takdirde Osmanlı Devleti'nin olayın ciddiyetine vakıf olmadığı görülmektedir. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu genel durum ile XIX. yüzyılda büyük oranda batının etkisi altında olduğu da unutulmamalıdır. Bu

[35]Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", ***Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi***, Ankara, 1989,s.1- 25.
[36] Şahin, a.g.m,s.190.
[37] Hüseyinov, a.g.m, s.49.
[38] Şahin, a.g.m, s.196.

anlamda Osmanlı Devleti'nin Batı'ya karşı koyması dönemin koşulları göz önüne alındığında oldukça zor görünmektedir.[39]

Osmanlı ülkesindeki bu genel hoşgörü ortamı batılı devletlerin müdahaleleri ile zamanla değişmeye başlamıştır. Misyoner okulları alenen çalışmalarına devam ederken, Osmanlı yönetimi, misyonerlerin faaliyetlerini engellemeye çalışsa da temeli çok eskiden atılmış bu kurumların çalışmalarını durdurmakta oldukça gecikmiş, aldığı bazı tedbirler ise maalesef sonuç vermemiştir. Çünkü devletin, bu faaliyetleri engellediği veya engellemeye çalıştığı tarihlerde Osmanlı ülkesindeki ayrılık tohumları çoktan filizlenmiş ve bu filizin büyümesindeki en etkili unsur şüphesiz misyoner okulları olmuştur.

3. 1877-1878 OSMANLI–RUS SAVAŞI'NDA(93 HARBİ) ERMENİLER

1877-1878 Osmanlı- Rus savaşı Ermeniler için bir dönüm noktası oldu. Savaş haberini Sultan Abdülhamid Meclis-i Mebusan da duyurdu ve gayrimüslim tebaayı da vatan hizmetine çağırdı. Ermeni Patriği Nerses. 1876 yılında Vatandaşlık Meclis- i Şurası'nda sunduğu mektubunda; *" Şayet günümüze kadar Ermeni milleti, millet olarak korunduysa ve inancını, kilisesini, dilini, tarihi ve kültürel değerlerini koruyorsa tüm bunlar Türk hükümetinin Ermeni milletine gösterdiği koruma, yardım ve hayırseverlik sayesindedir. Kader, Ermenileri Türklere bağlamıştır. Bundan dolayı Ermeniler, devletin savaş ve ağır sınav günlerinde buna kayıtsızca davranamaz. Aksine her zaman oldukları gibi ona yardım etmek zorundadırlar. Vatanını seven Ermeni, devlete yardım ederek, Ermeni milletinin hizmet ve yardımının en iyisini görecektir.* Ermeni Milli Meclisi de Patrik'in teklifi üzerine Ermeni halkının askere yazılarak savaşa katılması için karar aldı.[40] Böylelikle Ermenilerin Osmanlı yönetimi altında sahip oldukları haklar sayesinde benliklerini koruduklarını ve ortak paydalarının vatan olduğunu görüyoruz. Ayrıca bunu Ermeni Patriği kendisi dile getirdi.

[39] A.g.m, s.190.
[40] Kamuran Gürün, ***Ermeni Dosyası***, 8. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s.123, Ahmet Akgündüz, v.d, a.g.e, s. 111.

Ermeniler, savaşın başladığı sıralarda Osmanlının yanında savaşmışlardır. Fakat Plevne düşüncede doğudaki illerin bir kısmının Rusya da kalacağı anlaşılınca, bu durumdan bir şeyler koparmak için Rusların yanına geçtiler.[41] Ruslarla iş birliği içerisinde bulunarak Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan Müslüman halka eziyet edip Ermeni-Müslüman gerginliğinin çıkmasına neden oldular. Bulundukları her bölgede Ruslar tarafından isyana teşvik edildiler. Kendilerine her türlü imkanı sağlayan Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan faydalanmaya çalıştılar." Millet-i Sadıka" olarak bilinen Ermeni halkına Osmanlı Devleti'nin güveni azalmıştır.

A. Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'na (1878) Göre Ermeniler

1877- 1878 Osmanlı- Rus savaşının sonunda Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın 16. maddesinde Ermenilerle ilgili şu ifadeler yer almaktadır;

-Doğu Anadolu'da Rus işgalinde bulunan ve Türkiye'ye geri verilecek olan toprakların Rus askerince boşaltılması, oralarda iki devletin (Türkiye ve Rusya) iyi ilişkilerine zararlı karışıklıklara yol açabileceğinden Osmanlı Hükümeti Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yerel durumun gerektirdiği iyileştirmeleri ve reformları zaman yitirmeden gerçekleştirmeyi ve Kürtler ile Çerkezlere karşı Ermenilerin güvenliğini sağlamayı üzerine alır". Bu madde ile Ermeni adı ilk kez uluslararası bir antlaşmada yer aldı[42]. Antlaşmanın bu maddesi tehlike taşıyordu. Bu maddede reformlardan, Ermeniler için reform yapılması gerektiğinden ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı korunmasından bahsediyordu. Bu antlaşma ile Rusya; Kars. Ardahan ve Batum'u alarak Doğu Anadolu topraklarında söz sahibi olmaya çalışıyordu. Ermeniler üzerindeki nüfuzunun artması Britanya'nın ve diğer Avrupa devletlerinin çıkarlarına ters düşüyordu. Bunun üzerine bu antlaşma yürürlüğe girmemiş ve

[41] Gürün, a.g.e, s.124.
[42] Bilal Şimşir***, İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880)***, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 56.

Avrupalı Devletler bu ikili antlaşmanın yerine çok taraflı yeni bir antlaşma imzalamak için Berlin'de toplanmaya karar verdiler.[43]

B. Kıbrıs Sözleşmesi'nde (1878)Ermeniler

Ayastefanos Antlaşması'nın, Avrupa güç dengesini Rusya lehine değiştirmesi ve Rusya'nın Doğu Anadolu'da ilerlemesi, Kafkaslara yayılması, Balkanları kendine göre düzenlemesi de Britanya'yı memnun etmedi. Britanya'nın girişimleriyle bu antlaşma geçersiz sayıldı. Britanya; Ermeni politikasını Osmanlı lehine çözümlemekten ziyade bu meselede Rusya'nın gücü kendi elinde toplamasına engel olmak adına durumu kendi lehine çevirmek istiyordu. Bunun içinde Britanya, Akdeniz'deki konumunu güçlendirmek için gerek tatlı su kaynaklarına yakınlığı gerekse de uygun limanından kaynaklanan askeri ve ticari öneminden dolayı, Kıbrıs'ı almak istiyordu. Ancak İngiltere Hükümeti çeşitli Berlin Konferansından önce 4 Haziran 1878'de Osmanlı Devleti ile Kıbrıs Antlaşması'nı imzaladı.[44]

Kıbrıs Antlaşması'nın birinci maddesinde: *"Rusya Devleti, Batum ve Ardahan ve Kars veyahud mevakı-i mezkureden birini yed-i zabtında tutup da ileride her ne vakit olursa olsun mu'ahede-i kat'ıyye-i sulhiyye ile ta'yin olunan Asya memalik-i şahanesinden bir kısmını daha zabt ve istîlaya tasaddi edecek olursa o halde Britanya Devleti memalik-i mezkureyi silah ile muhafaza ve müdafa'a etmek üzre Saltanat-ı Seniyye ile birleşmeyi ta'ahhüd eder ve buna mukabil zat-ı hazret-i padişahi dahi Memalik-i Mahruse'de bulunan teba'a-Hıristiyaniyye vesa'irenin hüsn-i idare ve himayelerine müte'allik ileride devleteyn beyninde kararlaşdırılacak olan ıslahat-ı lazimeyi icra edeceğini Britanya Devleti'ne va'd ile beraber devlet-i müşarun-ileyhayı ta'ahhüdat-ı vakı'asının icrasınca lazım gelen vesa'iti te'min edebilecek bir hale koymak için kendisine Kıbrıs ceziresini tahsis ve asker ikamesiyle cezireyi idare etmesine muvafakat eyler".*[45]

---

[43] Fahir Armaoğlu, ***19. Yüzyıl Siyasi Tarihi,*** Alkım Yay. İstanbul, s. 740.
[44] İsmail Şahin**,** "Ermeni Meselesinde Kıbrıs Adasının Rolü*"* (1878-1900), ***Uluslararası Hukuk ve Politika*** Cilt:8, Sayı:31, 2012, s. 60.
[45] A.g.m, s.81.

Osmanlı Devleti bu antlaşmada İngilizlerin isteği üzerine Anadolu da yaşayan gayrimüslim tebaanın korunmasına karşılık, gerekli ıslahatı yapacağını Britanya'ya vaat ediyordu. Britanya'nın Kıbrıs adasına asker çıkarmasına, adayı idare etmesine de izin verecekti. Serasker Sadık Paşa hazırlanan metni Sultan Abdülhamid'e sundu. Britanya Anadolu da ıslahat yapılmasını ve bunun antlaşmada yer almasını savundu. Sultan Abdülhamid bu antlaşmanın çokta uzun olmayan bir gelecekte Osmanlı Devletinin aleyhinde olacağını fark etti. Buna mukabil Sultan Abdülhamid devletin içinde bulunduğu zor durumdan dolayı ve devlet adamlarının baskıları sonucunda antlaşmayı imzaladı. Bu antlaşmanın Padişah tarafından kabulü ile Britanya'nın İstanbul büyükelçisi Layard Padişahın hükümranlık haklarına hiçbir şekilde zarar gelmeyeceğini bildiren bir belgeyi imzaladı[46]. Sultan Abdülhamid'in Britanya'ya Kıbrıs'ı vermesinin amacı Rusya karşısında desteğini almak ve iyi bir barış antlaşması yapmaktı. Britanya'nın gayesi ise ıslahat maddesini Kıbrıs Antlaşması'na dahil ederek Ermenilerin bağımsızlık gayelerini engelliyormuş gibi görünerek Osmanlı ile dostluğunu devam ettirmeye çalışmaktı. Öte yandan Britanya; Antlaşmaya dayanarak Osmanlı Devletinin iç işlerine karışmaya çalıştı. Ayrıca, Ermeniler için Osmanlıdan imtiyazlar koparark nüfuzunu güçlendirmeye uğraşmış bu siyaseti ile de Rusların Ermeniler üzerindeki etkisini kıracağına inandı.

Kıbrıs Adası'nın güvenlik gerekçesiyle Britanya'ya bırakılması, Osmanlı Devleti'ni iki açıdan zora soktu. Bunlardan birincisi, büyük güçlerin özellikle de Britanya'nın, Kıbrıs Sözleşmesi'nde yer alan: *"Padişah Anadolu'daki Hıristiyan tebaasıyla diğer ahalinin himayesi için bu bölgenin idarî şeklinde ıslahat yapılacağına dair Britanya'ye söz vermektedir"* maddesine sürekli atıfta bulunarak, Ermeni olayları boyunca Osmanlı Devleti'ne karşı yoğun bir diplomatik baskı uygulamış olmalarıdır. İkincisi ise, İngiliz idaresinde adanın, Anadolu'da çıkan Ermeni olaylarına lojistik destek sağlayan bir üs vazifesi görmesidir. Örneğin, Osmanlı'nın Viyana Büyükelçiliği'nden Hariciye Nazırı Said Paşa'ya gönderilen 7 Kasım 1893 tarihli gizli yazı, "*Trieste'de satılığa çıkarılan 240.000 Waenzl tüfeğiyle 30.000 fişek konusunun başkonsolosluk aracılığı ile veya özel bir ajan tarafından takibata aldırmamı bildiren 26 Ekim tarih ve 235 hususî numaralı yazınızı ekleriyle*

[46] A. g. m, s.61

beraber aldım. Türkiye'ye dışarıdan silah sokulduğu iddialarının kaynağına ulaşıldı ve muhtemelen Kıbrıs yolu ile Adana ve Konya'ya silah sokulduğu katiyet kazandı" ifadeleriyle bu durumu, açık bir şekilde ortaya koydu. Görüldüğü gibi Kıbrıs'ın güvenlik gerekçesiyle Britanya'ya bırakılması, başka bir güvenlik sorununu da beraberinde getirdi.[47] Ada Britanya da kaldıkça bu devlet reform programını uygulamak şartıyla Asya'da herhangi bir saldırıya karşı Osmanlı Devleti'ne yardım edecekti. Ancak, Ermeni reformu meselesi üzerindeki anlaşmazlık Osmanlı Devleti'ni böyle bir imkândan mahrum etmiş ve devletin yönünün Berlin'e çevrilmesinde önemli bir rol oynadı.[48]

B. Berlin Konferansı'nda (1878) Ermeniler

13 Haziran da başlayıp 13 Temmuz da sona eren ve tarihe Berlin Kongresi adıyla geçen meşhur anlaşma Ermeniler için bir umut teşkil ediyordu. İngilizlerin teşvikiyle harekete geçen Almanlar, Bismark'ın öncülüğünde yeni bir konferansın yapılmasını istediler. Britanya ve Almanya ittifakından çekinen Ruslar ise, Bismark'ın isteğine karşı çıkamamışlar ve böylece Berlin Kongresi, Ayastefanos'un yerini aldı.[49] Kongrede Avrupalı Devletler, Türklerden itiraz etmemelerini, sonraki aşamada yine sorgulamadan antlaşmanın şartlarına uymalarını istiyorlardı. Bismarck kongrenin toplanma amacının Osmanlı Devleti'ne yardım etmek olmadığını, Ayastefanos'un Avrupa devletlerinin menfaatine uymayan bazı maddelerinin düzeltilmesi amacıyla bir araya gelindiğini, eğer böyle maddeleri ihtiva etmemiş olsaydı Ayastefanos'un olduğu gibi bırakılacağını itiraf etti. Bismarck "Benden daha doğru birisi" bulunamaz diyerek de sözlerini inandırıcı kılmaya çalıştı. Ona göre Osmanlı Ayastefanos'u imzaladığından temsilcilerinin Berlin'de itirazda bulunmaya hakları yoktu. Ayrıca Berlin Kongresi'nde Osmanlı temsilcilerine gösterilen kötü muamele ve aşağılama, Osmanlı Devleti'nin artık büyük güçler nezdinde ikinci sınıf bir devlet olarak kabul edildiğini göstermekteydi. Bu durumda Berlin Antlaşması

[47] A.g.m, s. 62.
[48] Mustafa Sıtkı Bilgin, "Ermeni Meselesi Üzerinde Osmanlı- İngiliz Diplomatik Mücadelesi (1878-1894)",Hazırlayan: Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler Cilt: 3**, EUSAS**. III, Kayseri, 2009, s.309- 332.
[49] Levon Panos Dabağyan, ***Sultan Abdülhamid ve Ermeniler***, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2000,s.110.

bahane edilerek Osmanlı'nın iç işlerine kolayca müdahale edilmesi ve sürekli baskı altında tutulması planlanmaktaydı.[50]

Britanya, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya arasında yapılan görüşmelerde, Ermeni heyeti başı Yebisgobos Narbey, Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinin aynen kalmasını ve İstanbul Ermeni Patrikliğinin Ecmiyazin'e bağlanmasını Çar dan yardım etmesini rica etti. Çar II. Alexandre ise; elinden geleni esirgemeyeceğini ve kendileri için duacı olmalarını söyledi. Berlin de Ermeniler ile görüşen ilk Osmanlı sefiri Sadullah Bey olmuş ve Ermeni heyetine;

-" Şayet size Ermenistan için bir Ermeni vali tayini kafi ise bunu derhal Bab-ı Ali'ye yazabilirim. Orası, sizlerin bu arzusunu, Avrupa kanalı ile yapılmasından daha önce yapabilir". Narbey, sefire şu sözle cevap verir;

- "Bab-ı Ali bugün bir Ermeni vali tayin edebilir. Lakin yarın da kaldırabilir. Bizlere Avrupa'nın kefaleti lazımdır" diyerek kesin konuştu. Ancak ne İngiliz'in ne Rus'un ne de Fransız'ın hiçbir sözüne güvenilmemesi gerektiğini çok sonradan anlayacaktır".[51]

Ermeni heyetinin bir diğer isteği de; Doğu Anadolu bölgesinin kendilerine verilerek bu bölgenin müstakil bir eyalet olması idi. Ancak İngilizler bu bölgede yaşayan Ermenilerin çoğunlukta değil dağınık ve azınlık olarak yaşadıklarını dolayısıyla Ermeni taleplerinin hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğini belirtti. 4 Temmuz, 6 Temmuz,8 Temmuz 1878 tarihlerinde düzenlenen toplantılarda yapılan çekişmeli müzakereler sonucunda 13 Temmuz 1878' de Berlin Antlaşması imzalandı. Ayastefanos Antlaşması'ndaki 16. madde fazla bir değişikliğe uğramadan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi olarak karşımıza çıkmaktadır. 61. madde şu şekilde idi: "*Babıali, ahalisi Ermeni bulunan vilayetlerde milli ihtiyaçların icap ettirdiği ıslahatı vakit geçirmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini, temin etmeyi taahhüt eder. Ve arasına bu babda alacağı tedbirleri devletlere tebliğ edeceğinden, bu devletler zikr olunan tedbirlerin yapılmasına nezaret eyleyecektir*".[52] Berlin Kongresinin 61. maddesinin aslında Ermeniler açısından Ayastefanos'un 16. maddesinden pek bir farkı olmadı. 61.

[50] A.g.e, s.109.
[51] A.g.e,s. 113-114.
[52] Armaoğlu, a.g.e, s. 746.

maddenin 16. maddeden farkı, Rusya yanında diğer batılı devletleri de gözlemci konumuna düşürmesidir. Bu madde esas olarak Ermenilerin bulunduğu bölgelerde reformlar yapılmasını şart koşmuş ayrıca Osmanlı devleti reformlar hakkında arada sırada da diğer devletlere bilgiler verecekti.

Ermeni heyeti, bütün çabalarına rağmen, Berlin'den Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan elde edemeden ayrılmak zorunda kaldı. Bir rivayete göre heyet Berlin'den ayrılırken bir protestoda bulunmuş, sakin bir millet oldukları için taleplerini kimsenin dinlememiş olduğunu, bunun kendileri için iyi bir ders teşkil ettiğini ve derslerini öğrenmiş olarak geri döneceklerini bildirdiler.[53] 61. madde ile "Ermeni Meselesi", büyük devletlerin nezaretinde olmak üzere Osmanlı Devleti'nde yapılacak bir "Islahat Meselesi" halinde tespit edildi. 61. madde, Ermenilere umdukları bağımsızlık veya Lübnan benzeri muhtariyeti sağlamayıp, ıslahat (reform) vaadinden başka bir şey getirmedi. Ermeniler bu durumdan memnun kalmadılar. Bu sebeple bir süre sonra Ermeniler amaçların ulaşmak için Kilisenin riyasetinde isyan çıkarmak ve kan dökmek sureti ile Avrupa ve Rusya'nın müdahalesini isteyeceklerdir.[54]

Hayal kırıklığına uğrayarak, elleri boş dönen Patrik Hrımyan, Berlin Konferansı'ndaki fiyaskonun sebebi sorulduğu zaman şu enteresan cevabı vermiştir: " Berlin'de ölü ruhu için keşkek dağıtıyorlarmış, beni de Ermenilere düşen payı almak için gönderdiniz. Ben de kabımı alarak koştum. Gördüm ki Sırplar, Karadağlılar, Yunanlar, Bulgarlar, Romenler yanlarında asılı demir kepçelerle kaplarını doldurdular, hisselerini aldılar. Siz bana kepçe yerine kağıt verdiniz. O kâğıt parçasını sıcak keşkeğe ne kadar soktum ise kâğıt da o kadar ısındı. Nihayet düştü dağıldı. Ben de boş bıraktım geldim" diyerek gerçeği anladı. Böylelikle Ermenilerin siyasetten anlamadıklarını görüyoruz. Patrik Varjabedyan da heyetin boş dönmesinin sebebinin Britanya elçisi Layard'ın olduğunu dile getirdi. İngiliz elçisinin Türk dostu olduğunu ve sadece İngiliz menfaatlerini ön planda tuttuğunu dile getirdi.[55] Berlin Kongresi'nden sonra Britanya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politika devletin parçalanma ve yıkılması üzerine kurulmuş, bu nedenle de

[53]Gürün, a.g.e, s. 112.
[54] Erdal İlter, ***Ermeni Kilisesi ve Terör***, 3. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007, s. 50.
[55] Dabağyan, a.g.e, s. 121-123.

yıkılma evresine gelmiş olan bu devletten olabildiğince çok toprak ele geçirmek ya da kendine bağlı devletlerin kurulmasını sağlamaktı. İngilizlerin kendi menfaatleri söz konusu olunca, Ermenilerin istekleri rafa kaldırılmış ve din kardeşliği söylentisinin açıkça ortaya çıktıktan sonra Ermeni heyeti üyelerinin İstanbul'a dönmeleri Ermeniler açısından hazin bir durum olduğunu ortaya koymaktadır. Büyük devletlerin desteklerini çektiklerini ve verdikleri vaatleri yerine getirmediklerini gören Ermeniler ise Osmanlı Devleti'ne isteklerini yaptırtmak için silahlı mücadeleye başvurdular.

1890-1896 yılları arasında Ermeni komiteciler isyan hareketlerini giderek arttırdılar. Amasya, Çorum, Yozgat, Ankara, Diyarbakır, Tokat, Erzurum, Erzincan gibi Anadolu'nun birçok ilinde ayaklanmalar baş gösterdi. Bu ayaklanmalardan Sason isyanı Osmanlı Devleti'ni epeyce uğraştırdı. Komitecilerin amacı, Avrupalı devletlerin tepkilerini çekmek, ıslahat isteklerini kabul ettirmekti.[56] Bu olaylar üzerine Sultan Abdülhamid, Hamidiye Alayları aracılığıyla isyanları bastırdı ve Ermeni isyancıları affederek reformların uygulanacağını söyledi.[57] Bir diğer önemli eylemleri 1896 yılında Osmanlı Bankası'nı bombalamaları oldu. Osmanlı Bankası Avrupa finans merkezlerinin kalesiydi. Burayı ele geçirmekle Ermeniler, Sultan Abdülhamid'i reformları uygulamakla ikna edeceklerini sanıyorlardı. Saldırının Avrupalılara ait Osmanlı Bankasını hedef alınması, Avrupa devletlerinin de olayı kınamalarına neden oldu.[58] Osmanlı Bankası'nın bombalanması hakkında Guenter Lewy farklı bir noktaya dikkat çeker; görünen o ki hem Türk kolluk kuvvetleri hem de Ermeni cemaati bu planı önceden haber aldı. Birçok zengin Ermeni aile, saldırının gerçekleştirileceği günün sabahında şehri terk etti. Yetkili merciler ise, bankayı zapt eden bombacıların Avrupa'nın gözünden düşeceklerinin düşünmüş ve şiddetli bir misillemeyle Ermenilere iyi bir ders vermeyi tasarlamış olabilirler. Aynı akşam saat altıda sokaklarda beliren, daha çok alt sınıftan oluşan, ellerinde demir değnekler ve tahta sopalar taşıyan topluluklar, bulabildikleri Ermenilere saldırmaya başladılar. Bunu Türk halkı arasında kendiliğinden gelişen bir tepki değil de titizlikle hazırlanmış bir halk ayaklanması olduğunu anlamak zor değildi. Bu olaya katılan

[56] Gürün, a.g.e, s.209- 211.
[57] Carter V. Fındley, **Modern Türkiye Tarihi, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik (1789 - 2007)** Çev: Güneş Ayas. Timaş Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.143.
[58] A.g.e, s.144.

kişilerin sayısı çok azdı, fakat asker olayı durdurmak için hiçbir şey yapmadı. Ertesi günün akşamına kadar sürdü. 5.000 ila 6.000 Ermeni'nin hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir. Ermeni devrimciler gayeleri olan Avrupa desteğini alamadılar ve yine hayal kırıklığına uğradılar. Osmanlı Bankası'na düzenlenen saldırıdan sağ çıkanlar, Rusya Büyükelçiliği'nin baş çevirmeninin arabuluculuğuyla, Fransa'ya güvenli bir şekilde geçiş sözü dışında hiçbir şey elde edemediler. Gece yarısı sessiz sedasız bankayı boşalttılar. Avrupa basını dehşet verici resimlerle süslediği çarpıcı ölü sayılarını yayınladı. Çeşitli yerlerde zulüm altındaki Hristiyanların kurtarılmasını talep eden birçok miting düzenledi. Fakat hepsi bundan ibaretti.[59]

Ermeni komitecilerin Sultan Abdülhamid'e karşı olan Jön Türkler ile de işbirliği yaptıklarını söyleyebiliriz. Sultan Abdülhamid'i devirmede beraber hareket ettiler. Çıkarmış oldukları birçok isyana rağmen başarılı olamadılar ve başarısızlıklarının sebebini devletleri birbirine düşüren siyaseti ile Sultan Abdülhamid'i görüyorlardı. Bu sebeple de Sultan Abdülhamid'e suikast düzenlemeye karar verdiler. 1904 yılında Taşnaksutyun komitesi, Sofya'da bir kongre toplayarak İzmir'de karışıklıklar çıkarmak ve İstanbul'da Padişaha karşı suikast düzenleme kararını aldılar. Bunun için Mikailyan adlı bir Rus Ermenisini görevlendirdiler. Mikailyan da kendisini Yahudi asıllı bir Rus olarak gösteren bir pasaport ayarlayarak Samuel Fayn takma adıyla İzmir'e geldi. Buradaki Ermeni militanları ile görüşerek, İstanbul'a gelip suikast hazırlıklarına başladı. Mikailyan birçok kez Cuma selamlığına giderek Padişahın namaz ve hutbe ile camide ne kadar bir zaman kaldığını, saltanat arabasının nerde beklediğini inceledi. Sultan'ın camiden çıktıktan bir dakika kırk iki saniye sonra arabasına bindiğini tespit etti. Suikastçılar her şeyi çok iyi ayarladılar. Sultan Abdülhamid camiden çıkışta Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ile görüşme yapınca bir dakika kırk iki saniyeye göre ayarlanmış olan bomba Sultan daha merdivenden inmeden patladı. Ancak birçok kişi hayatını kaybetmişti. Sultan Abdülhamid ise bir sükun ve azametle arabaya binerek tek başına olay yerinden ayrıldı[60]. Suikastçılara gelince; bir kısmı kaçtı, diğerleri de yakalanarak idama mahkum edildi. Sultan Abdülhamid ise onları affetti. Yakalananların arasından idama mahkum edilen Edvar Joris. Sultan Abdülhamid'in

[59] Lewy, a.g.e, s.55.
[60]Dabağyan, a.g.e,s.138.

affına mazhar olmuş ve Sultanın hizmetine girmiş ve ayda 500 lira karşılığı Ermeniler aleyhinde çalışmak üzere jurnalci olarak kiralandı. Diğer yakalananlar da hemen hemen aynı yolu takip etmiş ve içlerinden bazıları pişmanlık duyarak önemli açıklamalarda bulundular. Bu sayede düzenlenecek olan eylemlerin varlığından devletin haberi olmuş ve İzmir'de meydana gelecek eylem önlenerek suikastçılar yakalandılar.[61]

Sultan Abdülhamid Ermenilerin ayaklanmalarını önlemek ve durumu daha da kötüleşmesini engellemeye çalıştı. Bunun içinde elinden geleni yaptı. Siyasi hatıratında bu durumdan şöyle bahsetmektedir; *"Ben fitneyi bastırmak ve bu iyi Osmanlıları, yanlış yollara sapmaktan kurtarmak için elimden geleni yaptım. Bir yandan kendilerine şefkatle muamele ettim bir yandan da Katolik ve Ortodoks Ermeniler arasındaki anlaşmazlığı kullanarak uzun müddet bir fikir etrafında toplanmalarını engelledim. Fransızlar Katolikleri, Ruslar da Ortodoksları himaye ediyorlardı. Ben bazen birini, bazen ötekini tutarak ama her ikisinin de Osmanlı reayası olduğunu hatırlatarak tahrikleri önlemeye çalıştım. Zabıta kuvvetleri ile Müşir Zeki Paşa emrindeki orduyu bölgeye sevk ederek ayaklanmaları bastırdım".*[62] diyerek saltanatı süresinde meydana gelen Ermeni meselesini bir bütün olarak değerlendirmiş ve Osmanlıya bağlı bu halkı da en az zararla kurtarabilmenin yollarını araştırmıştı. Zira Osmanlı Devleti'nden toprak koparma mücadelesinde Ermenilerin bir yem gibi kullanıldığını, Avrupalı devletlerin de onları hiç önemsemediklerini sadece araç olarak kullandıklarını biliyordu.

[61] A.g.e, s.139.
[62] İsmet Bozdağ, ***Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri***, Truva Yayınları, İstanbul, 2009, s.62-63.

4. OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU

A. Islahat Projesi

Ermeni komiteleri yapmış oldukları eylemlerle Avrupalı devletlerin dikkatlerini üzerlerine çekmeyi başardılar. Bunun üzerine Sultan Abdülhamid de Osmanlı Devleti'ne karşı düzenlenen eylemlerin önüne geçmek ve Vilayat-ı Sitte'nin ihtiyaçlarını karşılayacak bir ıslahatın uygulanmasını gerekli görüyordu. Bunun için Ahmet Şakir Paşa'yı Anadolu Islahatı Umum Müfettişi olarak 1895 de Anadolu'ya gönderdi. Islahatın içeriği; Doğu Anadolu bölgesindeki asayişi sağlamak, bölgede çıkan Kürt ve Ermeni isyanlarına engel olmak, bölgenin imar ve iskan edilmesini sağlamak. Sultan Abdülhamid Avrupalı devletlerin talep ettikleri ıslahata karşılık vermeyip kendi kafasındaki ıslahatı uygulamaya koydu.[63] Devletin bu iç sorununa Avrupalı devletlerin karışmalarını istemeyerek bu meseleyi kendi halletmeye çalıştı.

Ahmet Şakir Paşa, Ermeni meselesi ile yakından ilgilenenlerden biridir. Bozok ve Yeni-İl ayanlığı yapmış, müşirliğe kadar yükseldi. Vali yardımcılığı, mutasarrıflık, belediye müdürlüğü ve on iki yılda diplomatlık yapmış, beş yıl da Sultan Abdülhamid'in yaverlik görevinde bulunmuştur. Yapmış olduğu görevlerde büyük başarılar göstererek Padişahın da güvenini kazandı. Mısır, Bulgaristan ve Ermeni meselelerinde katkılarda bulundu.[64] Şakir Paşa'nın, müfettiş olarak gönderildiği yerdeki görevi; adaleti sağlamak, kanunların hakkıyla uygulanmasını sağlamak, görevlerini kötüye kullanan memurların suçlarını tespit ederek görevlerine son vermekti. Özellikle de Erzurum, Van, Bitlis. Diyarbekir, Mamuratü'l Aziz ve Sivas illerindeki ıslahat çalışmalarına da bu hususlarda dikkat etmesi Şakir Paşa'dan istendi. Islahatın genel hedefi; memleketin her tarafının imarı ve kalkınmasını sağlamak, halkı refah seviyesine yükseltmekti. Şakir Paşa'nın diğer bir görevi de Ermenilerin oturduğu yerlerde meydana gelen karışıklık ve düzensizliğin önlenmesini sağlamaktı. Şakir Paşa yaptığı işleri sürekli olarak Sultan Abdülhamid'e ve Bab- ı Aliye rapor etmek ve verilen direktifleri dikkate almak mecburiyetindeydi.

[63]Ali Karaca, ***Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899***), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993,s.17-28.
[64] A.g.e, s.28.

Bab-ı Ali ve Dahiliye Nezareti'nde kurulan iki ayrı komisyonda yapılan ıslahatın layiha ve kanunlara uygunluğunu kontrol etmekteydi.[65]

Şakir Paşa'nın müfettiş olarak Anadolu' da göreve getirilmesi Ermenilerin bir kısmını sevindirdi bir kısmı ise buna karşı çıktı. Karşı çıkan Ermeniler komitelere üye olanlardı. Teftiş Heyetini protesto etmek için harekete geçtiler. Bayburt, Trabzon, Gümüşhane, Erzurum, Hınıs. Muş ve Bitlis ile birçok yerde isyan çıktı. Şakir Paşa da bu olayları Bab-ı Aliye rapor etti.[66] Şakir Paşa yapmış olduğu incelemelerde karşısına iki teşkilat çıktı. Ermeni olaylarının arkasındaki güçlerin Ermeni komiteleri ve misyoner teşkilatları olduklarını gördü. Mabeyne bir mektup göndererek bu olayların önüne geçilmesini belirtti. O dönemlerde Vilayat-ı Sitte de1853-1899 yıllarına gelinceye kadar birçok misyoner okulu kuruldu. Şakir Paşa'nın bu konuya dikkat çekmesi üzerine Sultan Abdülhamid, Müslüman çocuklarının dinlerini ve milli duygularını kaybetme tehlikesi yaşamaları üzerine misyonerler tarafından kurulan okullara devam etmelerine meydan verilmemesini ve ruhsatlı ya da ruhsatsız açılan okulların yer ve sayılarının tespitini Şakir Paşa'dan istedi.[67] Sultan Abdülhamid, yüzyıllardır birlikte barış ve huzur içerisinde yaşayan Ermeniler ile Kürtlerin arasına Avrupalı misyonerlerin girdiğini ve düşmanlık tohumları attığını biliyordu. Bu durum üzerine misyoner okulları devlet denetimi altına alındı.

Avrupalı devletlerin 1878'den beri baskı unsuru olarak kullandıkları "ıslahat", Sultan Abdülhamid'in yüksek diplomatik başarısı sayesinde "Anadolu Islahatı Projesi" olarak uygulandı. Vilayetlerde istenilen ıslahatların yapılması için gerekli finansmanın Osmanlı Devletinde olmadığını bilen Avrupalı devletler, Osmanlı'nın ıslahatları gerçekleştirmek için talep ettikleri krediyi karşılamadılar ve buna mukabil ıslahatların ivedilikle gerçekleşmesini de istediler. Britanya, Anadolu da yapılacak reformları izlemek ve fikir vermek adına Anadolu' ya subay gönderdi. Sultan Abdülhamid, Avrupalı devletlerin niyetini çözmekle beraber hem onların isteklerine hem de kendi halkının isteklerine cevap vermenin zorunlu olduğunun farkındaydı. Bu bağlamda Sultan Abdülhamid ıslahatın yalnızca Ermeni halka

[65] A.g.e, s.58-59.
[66] Ag.e, s.64-65.
[67] A.g.e, s.70-74.

uygulanmasını doğru bulmamış ve ıslahatı genelleştirdi. Yapılacak olan ıslahatın devletin ve halkının yararına olması için çabaladı. Avrupalı devletlerin ve onların kuklası olan Ermenilerin ıslahat taleplerinin altında yatan bağımsız Ermeni Devletinin kurulmasının sağlanmak olduğunu bildiği halde tamamen karşı durmayarak ve ıslahatları bütün Anadolu'ya yayarak, dışarıda Avrupa'ya, içeride Ermenilere karşı denge siyaseti uyguladı. Sık sık sadrazam değişikliği yaparak zaman kazanmaya çalıştı.

Kendisi de Doğu Anadolu bölgesinde var olan huzursuzlukların, sıkıntıların farkında olan Abdülhamid kendi düşüncesi olan Anadolu Islahatı projesiyle olayları bir süreliğine de olsa yatıştırdı. Özellikle Sultan Abdülhamid'in Hamidiye Alayları projesi yapmış olduğu reformların en başarılı örneğidir. Hamidiye Alayları da Doğu Anadolu'daki aşiretlerden oluşturulan hafif süvari birlikleridir.[68] Alayların oluşturulmasının fikri Şakir Ahmet Paşa'dan çıktı. Şakir Paşa Rusya da 10 yıl elçilik yapmış ve burada kaldığı zamanlarda Ruslar tarafından oluşturulan Kazak alaylarını inceleme fırsatı elde etmiştir. Bu fikri Sultan Abdülhamid'e de açıkladı. Sultan II. Abdülhamid de bu fikri olumlu buldu ve destekledi. Alaylara da kendi adını verdi. Doğuda Ermeniler tarafından çıkarılması olası ayaklanmalara karşı mahalli bir direnme meydana getirecek bir teşkilat ile de Rusya ile girişilecek bir savaşta bu halktan yararlanılarak ve yabancı devletlerin, aşiretler arasında yapmakta oldukları kışkırtmaları da bu şekilde önlenebilecekti. Ayrıca Rus ordularına karşı kullanılabilecekti. En önemlisi ise, yabancı devletlerin aşiretler üzerindeki propagandaları da önlenmiş olacaktı.[69]

B. Almanya ile Yakınlaşma

Sultan Abdülhamid uluslararası diplomaside farklı taktikler uygulamıştır. Dış politikada daima dengeleri korumaya çalışmıştır. Devletlerin her birine bağımlı hale gelmemiş ve hiçbiri ile de ittifak yapma kapılarını tam olarak kapatmamıştır. Bu bağlamda Ermeni meselesinde Britanya, Fransa ve Rusya'ya karşı Almanya'ya yakınlaşmaya başladı. Özellikle, İngilizlerin ve Rusların Ermeniler üzerinde

[68]Cezmi Eraslan,"Hamidiye Alayları*", **İslam Ansiklopedisi*** Cilt: 15, TDVY, İstanbul, 1991, s.462.
[69] Bu konuya daha detaylı olarak "Hamidiye Alayları" adlı bölümde değineceğiz.

yoğunlaşmasının ve Sultan Abdülhamid'e tavır almasının bir diğer nedeni O'nun Almanya'ya yakınlaşmasıdır. Bu yakınlaşmada Osmanlı Devleti kadar Almanya'nın tutumu da etkilidir. Bismark döneminde Almanya Osmanlı Devleti'ne yakınlık göstermemiş, hatta Balkanlar'ı Rusya ve Avusturya arasında paylaştırmayı bile denemiştir. Ancak Bismark'ın istifasından sonra II. Wilhelm 1890'da Alman dış politikasın yönetimini ele aldıktan sonra bu tavır hızla değişti. Çünkü Almanya, geç kaldığı sömürge edinme ve emperyalizm sürecine katılabilmek ve Alman ekonomisinin gücünü dünyaya yayabilmek için Dünya Politikası (Weltpolitik) adı verilen bir politika izlemeye başladı. Bunu sağlamak ve bunu engelleyebilecek tehditleri ortadan kaldırmak için hızla silahlanmaya yöneldi. "Welt Politik"in en önemli unsurlarından biri, "Doğu'ya Doğru Yayılma" (Drang nach Osten) politikasıydı. Bunun için Almanya Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirmeye başladı. Daha tahta geçişinin ikinci yılında (1889) II. Wilhelm İstanbul'u ziyaret ederek, II. Abdülhamid ile dostluk kurdu. II. Abdülhamid Almanya'nın Britanya ve Rusya karşısındaki pozisyonu ve Osmanlı topraklarında gözü olmaması nedeniyle "doğal bir müttefik" olduğunu düşünüyordu. Bu adı konulmamış ittifak ilişkisi hızla gelişti.[70]

Bu yıllarda Almanya, pazar ve hammadde ihtiyacını karşılama konusunda sıkıntı içindeydi. Çünkü sömürge yarışında çok geç kalmıştı. Tabii olarak Almanya ve Osmanlı yakınlaşması meydana geldi. Bir yandan Alman askerleri Osmanlı ordusunun ıslahı için ülkemize geliyor, bir yandan da ekonomik ilişkiler geliştiriliyordu. II. Wilhelm'in Osmanlı gezisi, diğer Avrupa devletlerine karşı bir gövde gösterisine dönüştü. Bağdat demiryolu inşaatının Almanya'ya verilmesi ise, başta Britanya olmak üzere Rusya ve Fransa'yı da çok tedirgin etti. Çünkü bu hattın stratejik bir ehemmiyeti vardı ve bu antlaşmayla Almanlar inşaat güzergahında ticari haklar da elde ediyorlardı. Britanya için Basra Körfezi'nin denetimi her şeyden mühimdi (7). Bu süreç sonunda Almanya ve Avusturya-Macaristan Devleti'nin Osmanlı dış ticaret hacmindeki payı %42'ye yükselmişti, hâlbuki bu rakam 1880'lerde, %18 civarındaydı. Aynı dönemde Fransa'nın payı %18'den %11'e, Britanya'nınki ise % 6l'den % 35'e düştü.[71]

[70] Selim Deringil, ***Sultan Abdülhamid'in Dış Politikası*** Cilt: 2, TCTA, s. 305.
[71] Faruk Sönmezoğlu, ***Türk Dış Politikasının Analizi***, Der yay, İstanbul,1994, s.36.

Sultan Abdülhamid hatıratında meseleyi şöyle izah etmektedir:*"Kırk yıl büyük devletlerin birbiriyle kapışmasını beklemiştim. Bütün ümidim oydu ve Osmanlı'nın bahtını buna bağlıyordum. O beklediğim gün geldi. Heyhat ki ben tahttan, idareciler de akıl ve basiretten uzaklaşmışlardı. Beklediğim büyük fırsat bir daha ele geçmemek üzere elimizden çıktı gitti. Otuz bu kadar yıl tahttan uzak durmamın bir sebebi de bu idi. Saltanatım günlerinde bazı büyük devletlere tavizler vermişsem, bunun içindi. Sırrımı, en güvendiğim sadrazamlara bile açmadım. Büyük devletlerarasındaki rekabetin eninde sonunda onları çatışmaya götüreceği gözler önündeydi. Öyleyse Osmanlı Devleti böyle bir çatışmaya kadar, parçalanmadan uzak yaşamalı ve çatışma günü ağırlığını koyabilmeliydi. Almanlar'a yanaşıyordum, böylelikle İngilizler bana daha dostane yaklaşıyorlardı. Niyetim Almanlarla birlik olmak değil, birlik gibi gözükerek ittifakımı, dünya denizlerine hakim devlete (Britanya'ya) pahalı satmaktı. İngilizleri ittifaka zorlamak için Bağdat demiryolu inşaatını Almanlara verdim".*[72] Sultan Abdülhamid hatıralarında izah ettiği gibi uzun vadeli hedef olan Britanya ile ittifak için, kısa vadede Almanlarla iyi ilişkiler hedefledi. Fakat gerek iç, gerek dış politikasını uygulama hususunda en muhtaç olduğu iyi bir idari kadrosu olmadığı için uygulamada başarılı olamadı.

[72] Sultan Abdülhamid, ***Siyasi Hatıratım***, I. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul,1974, s. 66.

II. BÖLÜM

DOĞU SORUNU

1 SULTAN II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNE KADAR KÜRTLER

XIX. yüzyılın sonlarına kadar Kürtler, Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde aşiretler halinde yaşayan feodal topluluklardı. Genel olarak yaşadıkları coğrafya Doğu Anadolu bölgesiydi. Bölgenin merkezi otoriteden uzak olması, bölge halkının yaylacılık ve göçebelik ile uğraşması, ulaşımın elverişsizliği gibi nedenlerden dolayı, Kürt halkı başına buyruk aşiret reisleri tarafından yönetiliyordu. Askerlik hizmeti yapmayan, vergi vermeyen, yarı bağımsız durumdalardı. Osmanlı Devleti ile de uzlaşı içerisinde yaşıyorlardı[73].

XIX. yüzyılda devletin merkezi otoritesinin zayıfladığı dönemlerde Kürt ayaklanmaları başladı. Ayaklanmaların çoğunun nedeni, aşiretlerin hem devletle hem de diğer aşiretlerle egemenlik mücadeleleri neticesinde ortaya çıkan isyanlar oldukları kabul edilir.[74].Yaşanan bu çatışmalar etnik kimlikten ziyade yaylaların kullanılması, askerlik ve vergi hizmetinde bulunmama, aşiret reisliği için yaşanan çekişmeler ve bunlara benzeyen konular sebebiyledir.[75] Bunun yanı sıra Kürt isyanlarının altında dahili ve harici faktörler de yatmaktadır. Bu isyanlardan en

[73] Cevdet Ergül, ***Sultan Abdülhamid'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları***, Çağlayan Yayınları, İstanbul, 1997, s.49.
[74] Ahmet Özcan- Ural Aküzüm," Düşünmek ve Düşlemek Arasında Kürt Meselesi: Siyasal, Ekonomik ve Kültürel Analiz ve Çözüm Önerileri Raporu", ***Arı Hareketi***, İstanbul, 2012, s. 1-50.
[75]Emre Paksoy, "Kürt Tarihi Üzerine", ***Derin Düşünce Fikir Platformu***, Ankara, 2012, s.10.

önemlileri; Şeyh Ubeydullah isyanı ve Rus destekli Yezdanşer isyanı. Bu isyanlarla ilgili ayrıntıya bir sonraki konumuzda yer vereceğiz.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı ordularının yanında olan aşiretler "İhtiyat Kuvveti" olarak düzenlendi. Daha sonra da aşiretlerin aralarında mücadele başlayınca isyan hareketlerini Sultan Abdülhamid bastırdı ve aşiretleri kendisine bağladı[76]. Bu bilgiler doğrultusunda Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar olan dönemde Kürt milliyetçiliğinin olmadığını, merkezileştirmeye karşı olduklarını anlıyoruz. Kürtler, milliyetçilik kavramını XX. yüzyılın başlarında tanıdılar. Doğu sorunu Osmanlı'nın son dönemlerinde artış göstermiştir.

A. Dahili Faktörler

Genel olarak aşiret mensubu Kürtlerin tarihteki ve yeni dönemdeki isyanlarında üç unsurun kabullenilememesinin etkisi olduğu iddia edilir.[77]. Bunlar mecburi askerlik, gümrük ve vergi ödeme ve dönemin gelişmeleri karşısında Kürt aşiret reisleri ve bölge genelinde etkin olan şeyhler, yaşanan gelişmelere tepki gösterdiler. Şeyhler yaşanan gelişmelere gösterilen tepki ve devamında ortaya çıkan isyanlarda hem aşiret reisi rolü hem de şeyhliğin verdiği gücü meşrulaştırıcı etken olarak kullandılar. Aynı zamanda şeyhlerin aktif rol aldığı bazı önemli isyanlar, hareketler, şark beldelerinde ve Kürtler arasında İslamiyet'in, aşiret asabiyetinin işlevsel rolünü de bize gösterir.[78] Kürt halkı üzerinde etkisi çok olan Şeyh Ubeydullah bu isyan edenlerden biriydi. Bunun üzerine Sultan Abdülhamid yaveri Bedirhan Bey'in oğlu Bahri Bey'i Hakkâri civarındaki aşiretlere bir aracı olarak gönderip Şeyh Ubeydullah'ı kendi tarafına çekmeyi başarmasını sağladı. Daha sonra İngilizlerin entrikaları sonucu kendi aleyhine dönen Ubeydullah'tan destek göremeyince Sultan II. Abdülhamid Hakkâri de diğer aşiretleri bir araya getirerek onları kendine bağladı.[79] Sultan II. Abdülhamid siyasi hatıratında iç iskan planında Kürtlerin öneminden şöyle bahsetmektedir; *"Rumeli'nde ve bilhassa Anadolu'da*

[76]Ergül, a.g.e, s.49.
[77] Paksoy, a.g.m, s.10
[78]A.g.m, s.10.
[79]Ergül, a.g.e, s.35.

Türk unsurunu kuvvetlendirmek ve her şeyden evvelde içimizdeki Kürtleri yoğurup kendimize mal etmek şarttır".[80]

Şeyh isyanları ve aşiretler arasındaki mücadeleden başka kayda değer bir Kürt harekâtı olmamış ise de o zamandan itibaren Kürdistan ve Kürtlerle ilgili birçok siyasi hadiseler ortaya çıktı. XIX. yüzyılın sonunda Kürtler arasında ortaya çıkan milliyetçilik fikirlerinin oluşum ve gelişim süreci daha çok merkezi yönetime duyulan tepki ile şekillendi. Kürt aydınlarının ve yöneticilerinin faaliyetleri ve örgütlenme çalışmaları ile de temelleri atılmaya başladı.[81]

Kürt milliyetçiliği üzerine yapılan araştırmalarda milliyetçiliğin doğuşunda üç etkenin varlığından söz edilir. İlk etken, Bedirhan Bey'in oğullarından Mikdat Mithat Bedirhan tarafından 1898'de çıkarılan Kürdistan gazetesidir. Gazete Kürt milliyetçiliği yapmamaktadır ancak çeşitli açılardan ilk Kürt aydınlarını bir araya toplayacaktır. İlk Kürt gazetesi olan Kürdistan gazetesi, 1898 yılında Mikdat Mithad Bedirhan tarafından yayın hayatına başlatıldı. Gazete yayımlanmaya başlandığı ilk dönemde politik olmaktan çok dil ve eğitimin önemini vurguluyordu. Gazetenin Cenevre'ye taşındığı dönemde ise daha çok Sultan Abdülhamid aleyhtarı liberal demokrat düşünceler savunuluyordu.[82] Milliyetçiliğin doğuşuna sebep olan ikinci etken ise Meşrutiyetin ilanı ve devamında gelen özgürlüklerdir. Osmanlı devletindeki bütün belirgin etnik dinsel unsurlar gibi Kürtler de bir kültürel ve örgütsel bir konuma geçmeye başladılar. Osmanlı devleti dağılmakta ve herkes gibi Kürtlerde kendi geleceğini çizmek istemektedirler. XX. yüzyılın başında Kürt isyanları, Osmanlı Devleti içindeki milliyetçi akımlara yeni bir boyut katıyordu. 1908 İhtilali Kürtleri politik hayatın içine çekti. Kürt derneklerinin, gazete ve dergilerinin sayısı gün geçtikçe arttı.[83]

Kürtlerin, Ermeni ve Rumlar gibi bağımsız siyasi partileri yoktu. Çünkü Kürt beyleri Sultan Abdülhamid'e bağlıydılar. Küçük burjuva aydınlarının kurdukları derneklerin, Kürt aşiret ve beyliklerini örgütleyerek siyasal bir güç haline getirme gibi amaçları yoktu. Fakat 1908 Meşrutiyet ortamında başlıca tema olan özgürlük, ilk

[80] Sultan Abdülhamid, ***Siyasi Hatıratım***, s.73.
[81]Mehmet Bayrak***, Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri Üstüne,*** Öz-Ge Yayınları İstanbul,1993, s 57.
[82] A.g,e, s.16.
[83] Habip Dursun***, Jin Dergisinde Kürt Milliyetçiliği***, Yüksek Lisans Tezi, SBF, Ankara, 2013, s.14.

Kürt örgütlerini ve yayınlarını doğurdu. Kürt Neşri Maarif Cemiyeti, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, Kürt Hevi Talebe Cemiyeti gibi dernekler Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi, Kürdistan gazetesi, Roji Kürd ve Hetave Kürd gibi yayın organları çıkardılar. Bunlardaki egemen tema Kürtlerin kültürünü geliştirmesiydi. Bağımsızlıktan söz edilmemekteydi. Osmanlılık kavramı çok güçlüydü. Zamanla Kürtler arasında bu durum değişti. Kürt kimliği ve Kürt milliyetçiliği gün yüzüne çıkmaya başladı.[84] Kazım Karabekir, Kürt milliyetçiliğinin doğuşu ile ilgili olarak Kürtlere beylik ve muhtariyet gibi zehirli haplar yutturulduğunu, meşrutiyetin ilanından sonra adem-i merkeziyet diyerek bu amaca ulaşmak isteyen kişilerin türediğini, mütareke ilanından sonra ise Kürt İstiklali fikrinin büsbütün ateşlendiğini, Kürtçe gazeteler çıkarıldığını; Kürtlerin ıslahı için projeler etrafa yayılıp kongreler yapıldığını; siyasi şahsiyetleri ve ordu erkanı bile seçtiklerinden bahsetmektedir.[85]

Sonuç olarak diyebiliriz ki; XIX. yüzyıl Kürt isyanlarında bağımsızlık emelleri yoktu. Bu isyanlar daha ziyade idaresiz bir vali, zalim bir kumandan veya ağaların zulümlerine karşı meydana gelmiş hareketler olduğunu, vergi vermek ve askerlik yapmaktan uzak olduklarını görmekteyiz. Kürtler de milliyet şuuru ve hareketi Meşrutiyet'in ilanından sonra, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen günlerde Osmanlı Devleti'nin çok zayıf düştüğü dönemlerde dış güçlerin işgallerine dayanarak ortaya çıkarıldı. Padişaha bağlılıklarıyla bilinen Kürt aşiretleri, Sultan Abdülhamid tahttan indirildikten sonra isyan hareketlerine başladılar.

B. Harici Faktörler

Temelde iç sorun olarak ortaya çıkan Doğu meselesi özellikle belli dönemlerde yabancı aktörlerin aktif ilgisiyle uluslararası boyut kazandı. Doğu sorununun böyle bir nitelik kazanması öncelikle Kürtlerin birden çok devlet çatısı altında, jeostratejik açıdan sorunlu bir bölgede ve her devlette belli oranda sorunlu olarak yaşamalarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. İkinci olarak da Kürtlerin Ortadoğu'da çoğunluk oluşturan Arap, Türk ve İran toplumlarından etnokültürel

[84] A.g.e, s.17.
[85]Kazım Karabekir**, *Kürt Meselesi*, ,** 5. Baskı, Emre Yayınları, Ankara, 2008, s. 9.

açıdan farklılık arz etmesi, bölge dışı küresel güçlere ve bölge içi bazı devletlere politika üretme fırsatı tanımış, bu sayede Kürtlerin yaşadıkları ülkelere yönelik bir baskı aracı olarak kullanılması söz konusu olmuştur.[86] Ermeni meselesinde olduğu gibi Kürt sorununda da Avrupalı Devletlerin etkisi yadsınamaz. Ermeni ıslahatı ile yakından ilgilenen dış güçler, bölgede yaşayan Kürt halkıyla da ilgilenmeye başladılar ve aşiret beylerini ayaklanmaya teşvik ettiler.

a.Rusya

Bilindiği gibi Rusya'nın boğazlara sahip olmak ve sıcak denizlere inmek için Osmanlı Devleti toprakları üzerinde emelleri vardı. Bu emellerinin gerçekleşmesi için iki yol bulunuyordu. Birincisi Boğazlara yerleşebilmek diğeri ise Doğu'dan İskenderun Körfezine ulaşabilmekle mümkündü. Bunun için de Kafkaslara kadar erişen Ruslar, XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti ile yaptıkları savaşlarda Osmanlı-İran hududu üzerinde bulunan Kürt aşiretlerini kullanmaya çalıştılar. Ruslar, yayılma siyasetlerinde Ermenilerin yanı sıra bölgedeki Kürt aşiretleriyle de ilgilenerek Osmanlı ve İran'ın Kürt aşiretleriyle bölgelerindeki konsolosları vasıtasıyla karışıklıklar ve isyanlar çıkarmaya çalıştı. Ruslar, gerek Ermeniler gerekse Kürtler tarafından çıkarılan her isyanı ve olayı bu maksatları için değerlendireceklerdi. Ermeni ve Kürt unsurları devlete karşı ayaklandırdıkları gibi Ermenileri Kürtlere, Kürtleri de Ermeniler aleyhine kışkırtarak, Doğu vilayetlerinde kaos ortamı oluşturarak bölgeyi işgale hazır hale getirdiler[87].

Ermeni meselesinde olduğu gibi Rusya ile Britanya bu meselede de yine karşı karşıya geldiler. Ruslar Kürtleri kışkırtırken, İngilizlerin müdahalesi durumunda onlara karşı Osmanlıyı destekleyeceklerdir. Kürtlerle temas kurmak için farklı yollar deneyen Ruslar, Osmanlı Devleti ile daha önce sorun yaşayan aşiret beyleriyle yakından ilgilenmeye başladı. Bedirhan Beyin yeğeni Yezdanşer'e, isyan çıkartmaları Rusların ilerleyen dönemlerinde geleneksel politikası haline gelecektir. Rusların Erivan müfrezesi kumandanlığı, 20 Ağustos 1854'te Yezdanşer' e yazdığı

[86]Erol Kurubaş," Etnik Sorun- Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri", ***Avrupa Çalışmaları Dergisi*** Cilt: 8 No:1, Ankara, 2009, s. 38-50.
[87]Fatih Ünal,"Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları" ***Karadeniz Araştırmaları***, Cilt: 5, Sayı: 17, Ordu,2008,s.133-152.

mektupta, Türk hükümetinin eski gücünü kaybettiğinden bahsediyor ve enkaz altında kalmaması için Rusların safına davet ediyordu. Kısa bir süre sonra Kırım harbinin en şiddetli bir döneminde Yezdanşer Bitlis bölgesinde isyanı başlatarak Musul'a kadar birçok doğu vilayetini işgal etmiş ise de Osmanlı askerleri kısa sürede isyanı bastırıp, Yezdanşer ele geçirilerek yargılanmak üzere İstanbul'a gönderildi. Ruslar, aşiret reislerinden bazılarını maddi çıkar karşılığında elde ederek Kürtlerle olan münasebetlerde bunlardan istifade etmeyi prensip haline getirdi. Fakat bütün bu çabalara rağmen Rusların, birliklerine uzak mesafelerdeki Kürtlerden hiçbir şekilde istifade edemedikleri görüldü. Sadece Rus işgaline uğrayan bölgelerde yaşayan bazı aşiretler mecburiyet karşısında Ruslara itaatlerini bildirdiler. Kürt aşiretleri, Osmanlı Devleti'nin kendilerini muhafaza yolunda ümitlerini kaybettikleri takdirde mal ve can emniyetlerini sağlamak maksadıyla Ruslara itaatlerini bildirdiler. Yine buralarda Ruslara karşı inatla direnen Kürt aşiretlerinin varlığı bilinmektedir. Propaganda çalışmalarındaki bu başarısızlık Rus generalleri arasında, Kürtleri elde etme planlarında fikir ayrılıklarına yol açtı. Bunlardan bir kısmı maddi imkanları kullanmayı savunurken bir kısmı da artık bu planın işe yaramadığı ve Kürtler üzerinde tedbirler almak gerektiğini savunuyordu.[88]

1877- 1878 Osmanlı-Rus Harbi başlangıcında Erzurum'daki Rus Konsolosu ile irtibat kuran bazı Dersim aşiretleri "muharebe sırasında Dersim'in Ruslar'a yardımda bulunacağını" beyan ettiler. Bundan sonra özellikle Dersim bölgesi ile ilgilenen Ruslar bazı aşiretlerin desteğini sağladılar[89]. Savaşta, hudut üzerindeki Kürt aşiretlerinin Ruslara destek verdiği, Yezidi Kürtlerinin boyunlarına haç takarak Rus saflarında Osmanlıya ihanet ettikleri bilinmektedir. Bu savaşın sonucunda, Osmanlı Devleti Rusya karşısında mağlup olarak Doğuda Kars, Ardahan ve Batum'u Ruslara terk etmek zorunda kaldı. Bu mağlubiyetin ardından, imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinde;

-" *Doğu Anadolu da Rus işgalinde bulunan ve Osmanlı Devleti'ne geri verilecek olan toprakların Rus askerince boşaltılması, oralarda iki devletin (Osmanlı Devleti ve Rusya) iyi ilişkilerine zararlı karışıklıklara yol açabileceğinden*

[88] A.g.m, s.140.
[89] A.g.m, s.140.

Osmanlı Hükümeti Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yerel durumun gerektirdiği iyileştirmeleri ve reformları zaman yitirmeden gerçekleştirmeyi ve Kürtler ile Çerkezlere karşı Ermenilerin güvenliğini sağlamayı üzerine alır".[90]maddesi gereğince Rusya, doğal müttefiki olarak gördüğü Ermenileri Kürtlerden korumayı, Kürtleri ihtiyacı olduğunda kullanmak istediği anlaşılmaktadır.

Neticede Ruslar XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı-Rus harplerinde birtakım maddi menfaatler teklif ederek sınır üzerinde bulunan Kürt aşiretlerini Osmanlı Devletine karşı kullanmak istediler. Bu arzularında kısmen başarılı olmuşlarsa da aşiretlerin çoğu savaşlarda Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldı. Küçük bir kısmı Ruslara yardımcı olmuş veya Osmanlı topraklarının işgaline tepki göstermemiştir. XX. yüzyılın başına geldiğimizde Ruslar Kürt aşiretlerini sadece muharebelerde yardımcı kuvvet olarak değil, tıpkı Ermeni meselesinde olduğu gibi bunlara da bir takım siyasi vaatlerde bulundu. Rusya'nın Kürtlerin hamiliğini üstlendiğini ve onları hem Osmanlı hem İran zulmünden kurtaracaklarını söyleyerek, onları Rusya'ya yakınlaştırmaya çalıştılar. Ermenilere izledikleri siyaseti Kürt halkına da uyguladılar[91].

b. Britanya Krallığı

1882 yılında Mısır'ı işgal ettikten sonra Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını kaçınılmaz gören Britanya, Orta Doğuda daha sistemli bir şekilde faaliyet göstermeye başladı. Bu faaliyetlerin başlıca amacı, İngiliz Hükümeti'nin günün koşullarına göre takip ettiği politikaya uygun olarak, Orta Doğuda İngiliz ekonomik, sosyal ve politik çıkarlarını koruyarak geliştirmekti. İngiliz Hükümeti bu amaçları doğrultusunda bölgeye pek çok diplomat, uzman, araştırmacı ve misyoner gönderdi. Britanya'nın Orta Doğuya yönelik ilk politik hedefi, kendi kontrolünde Devletin parçalanmasını sağlamaktı. Bunun içinde milliyetçilik düşüncesini yayarak kendine bağımlı küçük devletler kurmayı planlıyordu. Bölgeye gönderdiği diplomat, uzman, araştırmacı ve misyonerler aracılığıyla İngiliz hükümetinin stratejik ve ekonomik

[90] Şimşir, a.g.e, s,56.
[91] A.g.e, s.57.

değeri olan Osmanlı toprakları üzerinde, kendisine bağlı küçük devletlerin kuruluşunu destekleme politikasına uygun olarak özellikle Doğu Anadolu da yaşayan Ermeniler, Araplar ve Kürtler gibi bağımsızlık peşinde koşan gruplarla uğraştı.[92]

Sultan Abdülhamid de İngilizlerin milliyetçilik politikasına karşı Panislamizm siyasetini uygulamaya çalıştı. Bu aşamadan sonra Britanya'nın temel hedefi Panislamizm siyasetini başarısızlığa uğratmak oldu ve bu çerçevede politika üretmeye başladı. Kürt milliyetçiliğini güçlendirmeye çalıştı. Britanya'nın Kürtler' e yönelik politikası I. Dünya Savaşından sonra daha da belirgin hale geldi.

2. SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

A.Panislamizm Siyaseti

Sultan II. Abdülhamid, İslamcılığı (Panislamizm) Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yaşayan Müslümanlar arasında siyasi birliğin sağlanabilmesi dünyadaki İslam devleti ve toplumları arasında ilişkinin dayanışmanın artırılabilmesi için hem iç hem dış siyasette bir araç olarak kullandı.

Kemal Karpat'a göre Sultan Abdülhamid'in Panislamizm siyasetindeki ana gayesi dünya Müslümanlarını birleştirmek değil, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Müslümanları birbirine kaynaştırarak aralarında birlik oluşturmalarını sağlamaktı. Zaten XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslümanlar arasında Avrupa emperyalizmine karşı koyma arzusu vardı. Sultan Abdülhamid tüm Müslümanları birleştirmenin dönemin şartlarına göre mümkün olamayacağını iyi bildiği için Osmanlı sınırları içinde yaşayan Müslümanları birarada tutmak için uğraştı.[93] O döneme baktığımız zaman, bütün Müslümanları tek bir yapıda birleştirerek, Avrupalı Devletlerin karşısına çıkmak, kaybettiği toprakları geri almak ve yeniden dünya hakimiyeti kurmak Osmanlı Devleti için oldukça zordu.

[92] Esra Sarıkoyuncu Değerli, "İngiltere'nin Doğu Politikası (1882-1914)",***Akademik Bakış Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi***, Sayı:14, 2008,s.7-37.
[93]Kemal Karpat, ***Panislamizm ve II. Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s.1349-1350.

Sömürgecilerle mücadele etmek için gücü yoktu[94]. Ancak, dünya Müslümanlarıyla da temasları artırarak, halifeliğin etkisini buralara yayarak bir diplomasi yürüttü. Sultan Abdülhamid'in Panislamizm'i bundan ibarettir.[95] Kürt unsurda bu siyasetin bir parçasıdır. Sultan Abdülhamid tahta geçtiği ilk günden itibaren Kürt toplumu üzerindeki politikasını İslam ve kardeşlik misyonu üzerine kurdu. Kürtlerin çoğu Sultan II. Abdülhamid'e karşı dini inanç birliğinden ötürü bir yakınlık duyuyorlardı. Sultan Abdülhamid halifelik vasfını kullanarak Kürt halkı ile yakınlık kurup, devlete ısınmalarını sağladı ve onların güvenini kazandı. O dönem içerisinde bu politikası ile Kürtlere bir statü, etkinlik sağlamasından dolayı Kürt halkı da Padişaha karşı sempati ve bağlılık duyuyordu. Bunun üzerine "Bave Kurdan" (Kürtlerin Babası) diye anılıyordu. Sultan II. Abdülhamid, Kürtler'e yapısal bir reform dayatmak yerine, onları mevcut olan feodal yapı içerisinde Osmanlı sistemine bütünleştirme yolunu seçti.[96]

Halifelik sıfatı üzerinden bütün imkanları kullanarak bir Osmanlı milleti oluşturmak için uğraştı. Devleti yaşatmanın yolundaki en önemli unsur olarak milleti görmekteydi. Dağınık halde yaşayan Müslümanlar, bu siyaset ile giderek bir araya gelmişler ve grup oluşturarak yavaş yavaş kitle halini almışlardı. Böylece millet olma adımı atılmıştı. Sultan Abdülhamid kendisine bağlı olan, birlik ve beraberlik içerisinde yaşayan, ortak kültürleri olan bir toplum oluşturmak istedi. Bunun içinde öncelikle inançlara, geleneklere değer verdi ve dil, ırk ayrımı yapmadı. Türk, Kürt, Arnavut, Çerkes ve tüm Müslümanlar arasında birlik beraberliğin olmasını sağlayarak bir İslam kardeşliği oluşturma yolunda ilerledi. Bu politikasını uygulamak üzere Doğu Anadolu bölgesi, Arnavutluk ve Arabistan'dan işe başladı. Özellikle de içte de bu siyasetini Kürtler üzerinde uyguladı. Kürt halkını ve aşiret beylerini kendisine bağlamayı başardı. Doğu Anadolu da Kürtlerle Ermenilerin işbirliği yapmalarını ve doğuda bir Ermeni Devleti'nin kurulmasını da engelledi. Bu siyasetinde Kürtler üzerinde başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Bu konudaki en önemli icraatları da Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebidir.

[94]Cezmi Eraslan, "Hamidiye Alayları",s.137.
[95]Karpat, a.g.m, s.1350.
[96] Altan Tan***, Kürt Sorunu***, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012,s.101.

C. Hamidiye Alayları

XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başında Osmanlı Devleti doğu bölgelerinde iç ve dış tehditlerle karşı karşıyaydı. Rusya, Doğu Anadolu üzerindeki emelleriyle tehdit oluşturuyordu. Kürt aşiretleri ve şeyhler bölgede kendi otoritelerini kurarak hareket ediyorlardı. Bu bölge aynı zamanda Osmanlı Devleti için kontrolü zor olan bir bölgeydi. Bölgenin idare edilmesi, vergi ve asker toplanılması oldukça zordu. Aşiretler arasındaki kan davası ve mücadelelerde devam ediyordu. Bu sebeple idari reformları hayata geçirebilmek için XIX. yüzyılda yapılan merkezi otoriteyi sağlama çalışmaları yetersizdi. Tahta çıktığında dört bir yandan gelen tehlikelerle karşılaşan Sultan Abdülhamid, otoritesine meydan okuyan bu tehditlere karşı merkezileştirme projesi başlatarak, Müslümanların imparatorlukla şahsıyla olan bağlarını güçlendirecek sembolik bir sadakat ilişkisi geliştirerek baş etmeye çalıştı. İçeride devletin kontrol alanını genişletmek, dış etkileri ülkeden uzak tutmak ve yeni toprak kayıplarının önüne geçmek istiyordu. Bütün bunlar olurken modern devlet idaresi, ulus- devlete geçiş gibi dönüşümler yaşanmaktaydı.[97] Sultan Abdülhamid'in yeni örgütlenme ve seçme Kürt aşiretlerinin silahlandırılması için öne sürdüğü gerekçe bölgedeki askeri varlığı güçlendirerek sınırı dışarıdan gelecek saldırılardan korumak olsa da, aslında Sultanın Hamidiye Alaylarıyla gerçekleştirmeyi umduğu birtakım amaçları vardı. Gerçekte bu, ne resmi beyanlarda belirtildiği gibi sadece sınırı korumayı ve bazı tarihçilerinde beyan ettikleri gibi sadece Ermeni faaliyetlerini bastırmayı, ne de başka yazarların ileri sürdükleri gibi sadece Sultan ile Kürtler arasında özel bir bağ oluşturarak imparatorluktaki İslam birliği bağlarını güçlendirmeyi amaçlayan çok yönlü bir misyondur. Sultan II. Abdülhamid bölgeyi Osmanlı saflarına katmayı ve bunun için gereken ne varsa yaparak orada tutmayı amaçlıyordu.[98] Bütün bu problemlere karşı Sultan Abdülhamid birbiriyle ilişkili bir çözüm ve tedbir süreci başlattı.

[97]Janet Klein, ***Hamidiye Alayları, Devletin Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri***, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011,s. 47.
[98]A.g.e, s.20.

Alayların oluşmasının fikri Şakir Ahmet Paşadan çıktı. Şakir Paşa Rusya da 10 yıl elçilik yapmış ve burada kaldığı zamanlarda Ruslar tarafından oluşturulan Kazak alaylarını inceleme fırsatı elde etmiştir. Bu fikri Sultan Abdülhamid' e izah etti. Sultan II. Abdülhamid de bu fikri olumlu bularak Rusya'daki Kazak alayların model alınacağını söyledi.[99] Rus Kazakları, gelişen bir topluluk olarak yüzyıllardır varlıklarını sürdürüyorlardı, ama Sultan Abdülhamid'in zihnindeki model XIX. yüzyıldaki askeri örgütlenmeydi. Kazaklar daha çok sınır muhafızları olarak, daha sonra da çarın muhafız askerleri ve iç tehditleri bastırma aracı olarak hizmet veren binicilerin oluşturduğu askeri bir kasttı. Sultan II. Abdülhamid, Hamidiye Alaylarını kurarken, Kazak Alaylarının bu yönlerini dikkate aldı. Kazak örgütlenmesinin temel bileşenlerini ve hükümdarla ilişkisini olduğu gibi benimseyecek örnekler olarak görüyordu. Tıpkı Kazaklar gibi aşiretli Kürtlerde Devletin hudutlarında yaşıyorlardı, mükemmel binicilerdi ve iyi savaşçılar olarak da nam salmışlardı. Sultan Abdülhamid, tıpkı hizmetleri karşılığında toprak bağışlanan Kazaklar gibi, sonunda aşiretleri iskan edebileceğinin ve kendine sadık halka dönüştürebileceği inancındaydı. Bu şekilde bölgede yaşayan Ermenileri daha sıkı bir gözetim altında tutabilecekti. Kazaklığın, Padişah için öngördüğü en temel özelliğinin Çar'a kişisel hizmetliler olarak doğrudan hizmet ediyor olmaları ve aralarında sadakat ve hamilik ilişkisi olmasıdır. Osmanlı yönetici çevreleriyle temasta olan pek çok kişi sultanın zihninde canlandırdığı Hamidiye birliklerinin bir çeşit Kürt Kazak tugayı olduğunun farkındaydı .[100] Hamidiye Alaylarına Sultan Abdülhamid çok güveniyordu. Rusya ile savaş sırasında disiplinli bir şekilde yetiştirilen bu alaylarının Osmanlı Devletine çok büyük hizmetlerde bulunacağını ve orduda öğrenecekleri itaat fikri ile kendilerine faydalı olacağını söylemektedir.[101]

a. Hamidiye Alaylarının Kurulmasının Amaçları

Hamidiye Alaylarının kurulmasındaki temel amaç Kürt unsurunu entegre etmek ve onları devlete yararlı hale getirmektir. Yani onlara vazifeler vererek devlet

[99]Eraslan, a.g.m, s.462.

[100]Klein, a.g.e, s.84-85.
[101]Ergül, a.g.e, s.75.

için önemli oldukları düşüncesini aşılayarak, hem kontrol dışı ekonomik ve toplumsal faaliyetlerini engellemek hem de devlete sadık hale getirmek. Askeri ve vergi alanında da toplumsallaştırmaktır. Göçebe hayat tarzı olan Kürt halkının yerleşik hayata geçmelerini sağlamak ve bölgedeki Ermeni komitecilerinin faaliyetlerini durdurabilmek, Rus ve İngiliz müdahalelerinin de önünü alabilmekti. Hamidiye projesi; devletin elinin uzanmadığı bölgeleri ve aşiretleri bünyeye katmaktan oluşan bir çabanın parçası idi. Özerk olan bir bölge üzerinde kontrol sağlanmasına aracılık etmekte de amaçlar arasındadır[102]. Bu proje; güvenlik gereksinimi, askeri ihtiyaçlar, kamu düzeninin korunması, merkezi otoritenin sağlanması için çok amaçlı bir misyondur. Bir anlamda da Panislamizmin bir ayağıdır.

b. Alayların Kurulması ve Nizamnameler

Sultan Abdülhamid'in Kürtler için büyük planları vardı. Osmanlı Devletini oluşturan halklar Kürtler, onun anasır-ı mahsusası, kendisi de "Kürtlerin Babası" olacaktı. Sultan onlara ne kadar özel olduklarını göstermek ve şahsı ile arasında gelişecek özel bağı vurgulamak için oluşacak alaylara kendi adını dahi verdi.[103] Sultan II. Abdülhamid alayları kurma işlemiyle ilgili Müşir Zeki Paşa'yı görevlendirdi. IV. Ordu Kumandanı Müşir Zeki Paşa, Anadolu ıslahat-ı umumi müfettişi ve Padişah yaveri Ahmet Şakir Paşa, Teftiş-i Askeri Komisyonu üyesi Miralay İbrahim Bey bu projenin fikir ve uygulama aşamasında rol aldılar.[104] Şakir Paşa projenin ana mimarlarından biri olan ve hayata geçirilmesinde rol oynamaya devam ettiği halde alayların başkomutanlığına Zeki Paşa atandı. Zeki Paşa Çerkes kökenli, parlak ve gelecek vaat eden genç bir subaydı. Enerjik, zeki, sadık ve Kürt halkına aşina olduğundan bu girişimin başına getirebilmek için mükemmel bir seçimdi.[105]

Hamidiye ile ilgili öngörülen sayıda askeri toplamak için Zeki Paşa ve adamlarının aşiret nüfusunun epeyce bir bölümünü girişime katması gerekiyordu. En

[102]Klein, a.g.e, s.90.
[103]Klein, a.g.e, s.56.
[104]Eraslan, a.g.e, s.462.
[105]Klein, a.g.e, s.56.

başta, bölgede sayım yapma ve hedeflenen nüfusun ayrıntılarını belirleme işi geliyordu. Nüfus sayımının orduya alınmaları için yapıldığından şüphelenen Kürt halkının bazıları çocuklarını sakladı ya da yalan söyledi. Kimisi de geçici olarak evini terk etti. Bazıları sınırın ötesine kaçtı ve daha başkaları da nüfus memurlarını şiddete başvurmakla tehdit etti.[106]

1890 yılının başlarında bir araya getirilen bir düzine Kürt reisi önce Erzurum-Erzincan'a sonra da İstanbul'a gönderildiler. Padişahla sadakat bağı kurulması amaçlanıyordu. Hamidiye Alaylarının oluşturulmasını aşiret reisleri için daha cazip hale getirilmesi ve alaylara katılımın artması için propaganda yaparak, aşiret reislerini ikna etmeye çalışıldı. Bunun içinde kıdemli bazı memurlar nüfuzlu kişilerle görüşmek için Kürt bölgelerine gönderildi. Müzakerelerde onlara "Müslümanların Halifesi" adına cömertçe vaatlerde bulunup sultanın, adamlarını yeni birliklere sokacak reislere pek çok hediye ve ihsan bahşetmeye karar verdiğini anlatır. Sultanın İslam'ın koruyucusu, dini bütün Kürtlere bizzat seslenerek mukaddes vazifeye katılmaları için samimi davetlerde bulundu. Sultanı görmek için başkente gitmek isteyen aşiret reisleri IV. Ordu karargahına doluşup orduya yazılma isteklerini ve alaylara yazılmanın şartlarını kabul ettiklerini dile getirdiler. Görülen o ki kampanya başarılı olmuştu.[107]

Üç aşiretten reislerin oluşturduğu ilk kafile 1891 de bir düzine aşiret mensubuyla birlikte resmi törenlerde hazır bulunmak ve sultanın huzuruna çıkmak için payitahta doğru yola çıktılar. Yolculuk hükümet tarafından en ufak ayrıntısına kadar planlandı. Kafilenin kentte kalışı sırasında gördüklerini anlatan bir İtalyan konsolosuna göre, sivil ve askeri erkanın gelenleri karşılama biçimine bakılırsa Sultan bunlara çok önem veriyor olmalıydı. Konsolos kafileyi şöyle betimliyordu; *" az ya da çok kıdemli on iki bey ve maiyetindekiler başkaları hepsi de silahlıydılar. Reisler ise Rus ordusunda kullanılan süvari tüfekleri taşıyordu. Vali, askeri erkan ve belediye reisi bir nizamiye bölüğü ve askeri bando eşliğinde şehrin birkaç kilometre dışına onları karşılamaya gitti. Daha sonra şehrin ileri gelenlerinin mahallelerine yerleştirildiler. Beyleri karşılamak için Konstantinopolis den iki mabeyinci gelmişti*.

[106]A.g.e, s.57.
[107]A.g.e, s.58-59.

[108] İlk kafile Mart ayının sonunda İstanbul'a vardı. 30 Mart tarihli Tarik gazetesi haberi şöyle veriyordu*: Göçebe aşiretlerden oluşturulan yeni alayın subayları ve erleri Avusturya gemisi ile Trabzon'dan geldiler. Zat-ı Şahaneleri Sultan Hazretleri onları Saray'ın yakınındaki köşkten karşıladı ve selamlarını iletmesi için Derviş Paşa'yı yanlarına yolladı. Yeni kışla'ya yerleştirilmelerini ve her türlü ihtiyaçlarının eksiksiz karşılanmasını buyurdu.*[109]

Payitahtta iyi karşılanan aşiret reisleri kıyafet, nişan ve yeni statülere sahip olup, aşiretleri arasından yüzlerce asker toplayarak alayları oluşturmak için memleketlerine döndüler. Alay toplama süreci en az bir yıldı. 1891 yılında alaylar oluşturuldu.[110] Müşir Zeki Paşa merkez olarak Erzincan'ı seçmiştir. İlk iş olarak Mirliva Mahmut Paşa'yı Van, Malazgirt, Hınıs taraflarına gönderip aşiretlerden Hamidiye Alayları'nın kurulumunu başlattı. Bu faaliyet beş yıl sürdü. 1896'da Erzincan, Dersim, Erzurum, Diyarbakır Van Malazgirt Urfa ve doğuda daha birçok yerde Hamidiye Süvari Alayı meydana getirildi. Bu dönemde sadece Erzurum vilayeti dahilinde 8 alay kuruldu. Alaylara sadece Kürt değil Doğu Anadolu da yaşayan Arap, Türkmen ve Karakalpak aşiretlerinden de asker alındı. Alayların sayısı gösterilen büyük katılımdan dolayı 1892'de kırk beş, 1893'te elli altı, 1894' te elli sekiz, 1898'de altmış ve 1901'de altmış beşe ulaştı.[111] İlk başlarda alayların adı Aşiret Süvari alayları olarak anıldı. Daha sonra Hamidiye Alayları olarak zikredilmektedir. Alaylarla ilgili ilk matbu nizamname 1308 (1891) tarihinde Hatt-ı Hümayun olarak çıkartılmıştır.[112]

13 Mayıs 1896 tarihinde 121 maddeden oluşan alayların kuruluş kanunnamesi[113] yayınlandı. Bu kanunnameye göre;

1-Bu alayların isimleri "Hamidiye Süvari Alayları"dır. Bu alaylar, dört bölükten az, altı bölükten fazla olmayacaktır. Her bölük; dört takımdan, her takım

---

[108]A.g.e, s.60.
[109] Akt. Klein, a.g.e, s. 60, 30 Mart 1891 tarihli Tarik'ten İstanbul alıntı, İngiliz memurun çevirisi (FO 424/169).
[110]Klein, a.g.e, s.64.
[111]Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları*",* ***Tarih Dergisi***, Sayı: 32, Mart: 1979, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979, s.441-449
[112].Eraslan, a.g.m, s.462
[113].BOA, Y.E, Kısım:37, Evrak nr. 47/27, Zarf, 47, Karton, 113.

da 32 erden az, 48 erden fazla olmayacaktır. Her alay en az 512, en fazla 1152 kişiden meydana gelecektir.

2-Her dört alay bir liva sayılacaktır. Büyük aşiretlere bir veya birden fazla alay, küçük aşiretlere ise bir kaç bölük kurma hakkı verilecektir. Ancak alay kurulması ve eğitim maksadıyla aşiretlerin birleştirilmesi önlenecek, merkezi otoritenin veya ordu komutanlarının emri ile yalnızca savaş zamanında birleştirilecekti. Her alaydan iki çavuş orduy-u hümayun merkezine gönderilip eğitime tabi tutulacaktı. Ayrıca her alaydan bir çocuk seçilerek İstanbul'a gönderilecek, orada süvari mektebinde tahsil gördükten sonra mülazımlık (teğmen) rütbesiyle memleketine ve alayına dönecekti.

3-Hamidiye Süvari Alayları erlerinin askerlik süresi 23 yıldır. Bütün aşiretlerdeki erkeklerden 17 yaşından 40 yaşına kadar olanlar asker sayılacak. Bu da üç kısma ayrılmıştı. 17-20 yaşında olanlara "Efrad-ı İptidai", 21-23 yaşında olanlara "Efrad-ı Nizamiye" ve 40 yaşında olanlara da "Redif Efradı" adı verilmişti.[114]

4-Hayvan teçhizatı ile beraber kendilerine aittir. Yaşı ve diğer özellikleri muayyen bir usule ve kayda tabi değildir.

5-Alaylara katılan aşiretler her evden bir süvari çıkarmaya mecburdur. Böyle bir süvari çıkaran hane aşar ve ağnam müstesna olmak üzere bütün vergilerden muaftırlar. Süvari çıkaran aşirete boş miri arazi verilecektir. Fakat araziyi alıp da vaadini yerine getirmeyenler bu araziden mahrum kalır.

6-Miri teçhizat bu alayın yalnız içtimai müddetlerinde verilir ve terhislerinde tekrar alınır. Elbiselerini hükümetçe muvafık görülen şekilde kendileri izhar etmeye mecburdurlar.

7-İçtima müddetlerinde bu alayların bütün iaşeleri hazine-i maliyeden temin olunur.

8- Hamidiye alayları karargahları bir katip bulunmak üzere daimidir. Alaylar üç ay talim ve terbiye görmek üzere toplanırlar. İçtima müddetinin beş altı haftaya indirilmesi mümkün idi.

[114]A.g.m, s.462.

9-Nizamiye ve ihtiyat sınıflarının silahları miri olmakla tayin olunan redif taburlarının depolarında muhafaza olunur.

10- Kürdistan'ın bazı merkezi noktalarında Kürt çocukları için mektepler açılacaktır.

11- Bütün Hamidiye alayına mensup eşhas hususi askeri muhakemelere tabidirler.[115]

Hamidiye süvari alayları çeşitli kabilelerden kurulduğundan kıyafetleri de değişikti. Birliklerin onbaşı ve çavuşları günümüzde olduğu gibi kendi erleri arasından seçilirdi. Hamidiye süvari alaylarının ilk teşkilinde bu alayların başına aşiret reisleri komutan olarak atandı ve kendilerine rütbe, nişan verilip maaş da bağlandı. Aşiretin diğer ağaları da subay olarak görevlendirildiler. Kaymakam, binbaşı, kolağası ve mülazım rütbelerindeki görevlilerin aşiretlerin ileri gelenlerinden tayin edilmesi uygun görüldü. Aşiret çocuklarından Harp Okulunu bitirenleri ile üç yıllık süvari okulunu tamamlayanlar teğmen olurlardı. Hamidiye Süvari Alaylarına atanan subaylar, 14 yıl hizmete mecburdular. Meşru bir mazeretleri olmadıkça istifa edemezlerdi. Erler ve subaylar, toplantılara katılmak zorunda idiler. Aşiretlerin veya kabilelerin adetleri cezayı hafifletmezdi.[116] Alaylar, süvarilerden oluşuyordu. Atlarını kendileri temin ettiler. Alayların subay maaşları ile yiyecek ve silahları devlet tarafından verilerek, her alayın numarası farklı olup, alay defterine kaydedildi. Subaylar, teğmen rütbesinde olup ve aşiret üyelerinden seçildi ve daha üst rütbeden subaylar ise ordudan atandı. Her alaya, bir yanında Kuran-ı Kerimden bir ayet, diğer yanında ise Padişah arması işlemeli, kırmızı atlastan sancaklarla, beyaz ipek kumaşa yaldızla yazılmış ferman verildi.[117]

Aşiret alaylarının kuruluş devresinde bu alaylarda bulunanlara devlet tarafından imtiyazlar verildi. Ayrıca, Hamidiye Alayları kurulduktan sonra da birçok aşiret reisi ve beyler ayrıcalık kazanmak için alaylara katıldı.[118] Hamidiye Alayları için özel üniformalar ve merasimler yapılması, aşiret reislerinin gönlünü okşamıştı. Aşiret reisleri için yapılan her şey devletin görünür simgesi olacaktı. Sancak törenleri, üniformalar, tören alayları ile hükümetin aşiretli göçebe Kürtlerini modern

[115]Bayrak, a.g.e, s.63-64.
[116]Eraslan, a.g.m, s. 62-463.
[117]Bayrak, a.g.e, s.66
[118]Sakıp Selçuk Günay, ***Hamidiye Hafif Süvari Alayları***, y.y. Erzurum, 1983, s. 16-17.

devletin saflarına katmak ve aşiretliden çok, modern Osmanlılar gibi görünmelerini sağlamak olmuştur.

c. Hamidiye Alaylarında Görev Alan Aşiretler

Hamidiye Alaylarının oluşumunda iki uygun bölge seçildi. Doğu Anadolu iki bölümde incelendi. Kuzey bölgesi Erzurum-Van hattı, Güney bölgesi Urfa-Mardin hattı. Kuzey bölgesi Ruslara karşı, güney bölgesi de İngilizlere karşı önlem için kuruldu. Aşiretler bu bölgelerdeki yaşayan kabilelerden oluşmaktaydı. Bu bölgelerde teşkilatlanmayı oluşturmak için Müşir Zeki Paşa tarafından Mirliva Mahmut Paşa görevlendirildi.[119] Bu bölgelerdeki hangi aşiretin hangi alaya bağlı olduğu şu şekildedir;

1- Zil- Zilan Aşireti

a- Hayderan Aşireti; (5 Alay) Muradiye, Patnos. Van Bölgesi

b- Adaman Aşireti; (1 Alay) Ağrı Bölgesi

c- Takeriyan Aşireti; (1 Alay) Ağrı Bölgesi

d- Zilan Aşireti; (2 Alay) Ağrı Bölgesi

e- Celali Aşireti (1 Alay) Ağrı Bölgesi

f- Sıpkanlı Aşireti (1 Alay) Eleşkirt Bölgesi

2- Mil- Milan Aşireti

a-Cibranlı Aşireti (4 Alay) Varto, Karlıova, Bulanık Bölgesi

b- Hasanan Aşireti (6 Alay) Malazgirt Bölgesi

c- Zirikan Aşireti (2 Alay) Hınıs. Tekman, Köksu, Hacı Ömer

d- Milan Aşireti (5 Alay) Viranşehir Bölgesi

e- Barazan Aşireti (2 Alay) Suruç Bölgesi

Bu alayların her biri 1200 kişi olup, iki livanın toplam asker sayısı yaklaşık 43. 730 kişidir.[120]

[119]Ergül, a.g.e, s.65.
[120]A.g.e, s.66.

d. Hamidiye Alaylarının Olumlu Etkileri

Alayların dahili ve harici olumlu sonuçlarını şöyle sıralayabiliriz. Kürtler, Osmanlı saflarına çekildikten sonra iskan edilecek, vergiye bağlanacak, zorunlu askerliğe tabi tutulacak ve resmi vazifeli olmakla beraber yerleşik düzene geçmeyi onlar için yararlı kılacaktı. Böylelikle Hamidiye'ye daha yaygın biçimde asker kaydetmek aşiretlerin iskanına ve nüfus bilgilerine erişilmesine de yardımcı olacaktı. Bu, düzenli orduya alınmamak için mensuplarını gizleyen aşiretlerin bulunabilmesi açısından önemliydi[121]. Kürtler alaylara girerek disiplin altına girdiler. Bu ayrıcalıklı milislere katılmakla muazzam çıkarlar elde ettiler. Osmanlı otoritelerinin kendilerine tanıdığı mutlak serbestlik sayesinde, emniyetlerini sağlama ve servet edinme çabalarında diğer aşiretler karşısında avantajlı konuma geldiler[122].

Alaylar bölgede devlet otoritesini sağlamada bir araç oldu. Müslüman halka zulüm yaparak dağa çıkan Ermeni komitacılarını takip ederek onların saldırılarını engellemeye çalıştılar. Aşiretler arasındaki mücadeleler azaldı ve bölgede huzur sağlandı. Eğitim ve öğretim kurumları açılarak, bölgedeki halkın eğitimine de önem verildi. Askerlik görevi olmayan aşiretler bu görevle devlete bağlı oldular ve bunu devletin bir ihsanı olarak gördüler. Ordu ve aşiretler arasında işbirliği yapıldı. Aşiretler arasında devlete güven ve itaat fikri yaygınlaştı[123]. Alaylar sayesinde bölgeye devlet imkanlarının ulaşması daha kolay oldu. Sultan Abdülhamid, Hamidiye alayları projesini oldukça umutlu görüyordu. Siyasi hatıratında bu hususta şunları yazıyordu*; " Rusya ile harp vuku olduğunda, disiplinli bir şekilde yetiştirilen bu Kürt alayları bize çok büyük hizmetlerde bulunabilirler. Ayrıca orduda öğrenecekleri itaat fikri, kendileri için de faydalı olacaktır. Zabit ünvanı verdiğimiz Kürt ağaları ise yeni mevkileriyle övünecekler ve bir miktar zapturapt altına girmeğe gayret edeceklerdir. Çıraklık devirlerini bu şekilde tamamlayacak olan Hamidiye Alayları sonunda kıymetli bir ordu haline geleceklerdir"*[124]. Sultanla aynı düşünen destekçileri de vardı. Onlardan da olumlu tepkiler alıyordu. Mesela; Osmanlı resmi gazetesi Takvim-i Vakay-i de bu tedbirin sağlayacağı hesaplanan olumlu neticelerin

[121]Klein, a.g.e, s.80.
[122]A.g.e, s. 142.
[123]Ergül, a.g.e, s.96.
[124]Sultan Abdülhamid, a.g.e, s. 75.

üzerinde durarak, girişimi övüyordu. *" Her şeyden önce, göçebe aşiretler bu yolla medeniyet dairesine taşınacak, göçebe kalabalıklar disiplin altına alınacak ve dillere destan yiğitlikleri Devlet'in menfaatleri istikametinde kullanılacaktı*[125]. Osmanlıların düşünceleri, girişime benzer biçimde alkış tutan Avrupalı yazarlar tarafından da paylaşılıyordu. Bir yazar Hamidiye girişimini şöyle övüyordu. " Bu düzensiz atlılar coğrafyaya hakim olmaları bakımından ve hizmet yöntemleri ve taktik düzenleri itibariyle Kazaklarla rahatlıkla kıyaslanabilir; hepsi doğuştan binicidir." Yazar aşiretlerin fevkalade bir savaş materyali olduğunu ekleyerek " Devlete neredeyse hiçbir maliyetleri olmayacaktır; buna karşılık, disiplin mefhumlarının gelişmesiyle kıymetleri artacaktır. Hamidiye alaylarının toplanmasının çok hayırlı bir girişim olduğu kanaatindeyiz ve alınan tedbirlerin, bilhassa ahalinin aşiretli olmaktan ileri gelen hususiyetlerinin tamamen kavranmış olmasından dolayı, pek yakında arzulanan sonucu vereceğini düşünüyoruz"[126].

Sultan Abdülhamid' in alaylar projesini faydalı gören bir diğer yazar ise; Robert Olson eserinde Sultan Abdülhamid' in alaylar politikasından şöyle bahsetmektedir; "*Eğer Hamidiye Alayları hiç kurulmamış olsaydı, Kürt milliyetçiliği, Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğinde daha güçlü olabilir miydi? Kürt milliyetçi tarihçiler ve Marksist tarihçiler daha güçlü olabileceğini iddia etmektedirler. Fakat benim göstermeye çalıştığım, bunun doğru olmadığıdır. Hamidiye dönemi, yükselmekte olan Kürt milliyetçiliğinin evriminde gerekli bir fasıla olarak, bu evrimin üçüncü evresini belirlemiştir. Bu dönem, Sünni Kürtler arasında dayanışma duygularına katkıda bulunmuş ve pek çok Kürt gencine önderlik fırsatları sunmuştur. Dahası, Hamidiye Alayları, pek çok Kürt'e askeri teknoloji ile donanım bilgisi ve bunları kullanabilme kabiliyeti sağlamıştır"*[127] diyerek bu projenin Kürt halkı için ne kadar çok önemli bir gelişme olduğunu vurgulamıştır. Hamidiye alayları ve Aşiret mektebi projesi ile Kürt halkının önemsendiğini, eğitim ve askeri alanda yetiştirildiğini ve Ermeniler' e karşı da silahlandırıldığını görüyoruz. Kürt halkı Ermeniler' e karşı Padişahın yanında oldular. Sultan ile Kürt halkı arasındaki sadakat ilişkisi yönünden başarılı olundu. Avrupalı Devletlerin reform baskılarına karşı bu

[125]Akt, Klein, a.g.e, s. 91. 3 Nisan 1891 tarihli gazete
[126]Klein, a.g.e, s. 92-93.
[127]Robert Olson, ***Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı, (1880-1925),*** Çevr: Bülent Peker ve Nevzat Kıraç, Öz- Ge Yay, Ankara, 1992, s. 36-37.

projeler ile cevap vererek batılı devletleri oyaladı. Sultan Abdülhamid bu yolla kendi siyasi çıkarlarını da göz önünde bulundurdu.

e. Hamidiye Alaylarının Olumsuz Etkileri ve Alaylara Tepkiler

Sultan II. Abdülhamid ve Müşir Zeki Paşa bu projeyi uygulamaya başladıklarında bazı Paşaların olumsuz tepkileri ile karşı karşıya kaldılar. Sultan Abdülhamid Batılı gazetecilerinde eleştirilerini aldı. Bu eleştirileri siyasi hatıratında belirtmektedir; " Kürt alaylarını teşkil ettiğim için Avrupa gazeteleri acı tenkitlerde bulunuyorlar ve bu teşkilat meydana geldiğinden beri Kürtlerin, Şark vilayetlerindeki Ermenilere daha vahşice davrandıklarını iddia ediyorlar ve bizim tarafımızdan teşkilatlandırılan bu Kürtlerin, istiklallerini ilan etmek için bize karşı isyan edeceklerinden endişe ettiklerini söylüyorlar. Anlaşılan gazeteler mevzu arıyorlar. Bu sebeple de yalan yanlış duydukları her şeyi yazıyorlar. Muhabirler, Kürdistan' da ki vaziyeti Beyoğlu'nda oturdukları rahat köşelerini terk etmeksizin ancak Ermenilerin görüş zaviyesine göre mütalaa ediyorlar".[128] Aynı zamanda bazı Paşaların kurulan bu alaylara karşı çıkmalarının sebebi olarak da; alayların kurulmasında faaliyet gösteren Müşir Zeki Paşayı meslektaşlarının kıskandığını söylemektedir.[129]

Alaylar doğrudan IV. orduya bağlıydılar. Bunun için eğitimleriyle, kontrolleriyle IV. Ordu Kumandanı Müşir Zeki Paşa ilgileniyordu. Bu yüzden Zeki Paşa ile aşiret reislerinin arası iyiydi. Paşanın aşiret reisleriyle ilişkilerinin giderek artmasıyla Paşa aşiretler üzerinde tek otorite haline geldi. Bütün aşiret reisleri Zeki Paşa'nın yanına gelerek ona olan bağlılıklarını bildirdiler. Zeki Paşa'nın da izni olmadan kimse aşiretlere bir şey yapamıyordu. Alaylara mensup aşiretler Zeki Paşadan güç alıyorlardı. Vali, kaymakam ve mahalli devlet memurlarını hiç dinlemiyorlardı. Mahalli otoriteler bir aşiret subayını sorguya bile çekemiyordu. Bu durum vali ve diğer yöneticiler ile Zeki Paşanın arasının açılmasına sebep olmuştur. Zeki Paşanın damat oluşu sebebiyle Padişaha yakın olması üzerine valiler bir şey

[128]Sultan II. Abdülhamid, a.g.e, s.74-75.
[129]A.g.e, s.74-75.

yapamıyorlardı. Bu durumda aşiretlerin nazarında valilerin bir otoritelerinin olmadığı düşüncesini oluşturdu.[130]

Hamidiye alaylarının ve bu alaylara mensup aşiretlerin vali, mutasarrıf, kaymakam gibi merkezi otoritenin mülki idarede temsilcileri olan kimseler karşısında hukuki ve idari durumlarının belirtilmemesi birtakım sıkıntılara yol açtı. Alaylar IV. orduya bağlı olsa da ordu kumandanlarının, Erzincan da bulunan Müşir Zeki Paşanın uzaklık ve ulaşım zorluğu yüzünden alayları kontrol edememesi üzerine alaylarla ilgili doğru bilgi edinemedi. Valilerin ise bulundukları bölgede sahip oldukları yetki ile aşiretleri kontrol edebilme ve gerektiğinde önlem alma imkanları vardı. Bu hususa dikkat edilmediğinden askeri ve mülki otoriteler ile aşiretler arasında hukuki sorunlar yaşandı.[131] Durumun bu şekilde gelişmesinde bölgenin özelliklerinin yanı sıra Osmanlı Devletinin de içinde bulunduğu iç ve dış buhranlarda etkili oldu. Aşiretler arasındaki anlaşmazlıkların, kıskançlıkların yaşanması, sıkıntıların artması ile Osmanlı Devletine içten ve dıştan tepkiler geldi. Bunun üzerine devletin otoritesi sarsıldı ve Doğu Anadolu bölgesinde reformların yapılması için Avrupalı Devletler baskı yapmaya başladılar. Sultan II. Abdülhamid de bu durum üzerine kendine özgü bir politika geliştirerek, aşiretler üzerinde şahsi politikasını sürdürdü. Arada hiçbir aracı olmadan doğrudan aşiretleri kendisine bağlamayı amaçladı. Bunu da halifelik sıfatını kullanarak yaptı.

Reisler Sultan'ın resmi desteği ve bu onayı alenileştiren alamet-i farika ve üniformalarıyla, kendi aşiretlerinin süvari alaylarının komutasını ele geçirmek için birbirleriyle çekişmeye başladılar. Reisler bundan başka, Zeki Paşa'nın talep ettiği sayıda asker toplamamaları halinde Hamidiye üyeliklerinin bir şekilde geri alınacağı ya da daha az menfaat elde edecekleri korkusuyla, sayılarını yükseltmek için çeşitli yollara başvurmaya başlayacaklardı. İngiliz ataşesine ulaştırılan özel bir mektupta şöyle yazıyordu: " Köyde yaşayan Kürtler bu yedek süvari alayı işinden hiç hoşlanmıyorlar. Birbirleriyle rekabet içinde olan ağaların kendilerine baskı uyguladığını, 100 yaşında bile olsa insan suretindeki her şeyi alaylara yazdıklarını, örneğin fakir bir Kürdü ineğini satıp at satın almaya mecbur ettiklerini

[130]Kodaman, a.g.m, s.451.
[131]A.g.m, s. 458.

söylüyorlar".[132] Yeni birlikler 1892 yazında sancak merasimleri için toplanmaya çağrıldığında bir gözlemci atlarının çok düşük vasıflı olduklarını ve saflarında çok sayıda ihtiyar ve genç çocukların bulunduğunu not etmişti. Ayrıca, her süvarinin kendi atını tedarik etmek zorunda olması çok büyük engel teşkil ediyordu.[133] Erzurum'daki Fransız konsolosun gözlemleri şu yöndeydi; " Çoğu Kürdün ne atı var ne de gidip bir tane satın alma imkanı. Dahası, ciddi bir iktisadi politika hatası yüzünden Bab-ı Ali yaklaşık on iki yıldır at ırklarının ihracını yasakladı. Irkın çoğalmasını sağlayacağına inanılan bu tedbir tam zıddı bir sonuç verdi. Artık kendilerine bir pazar bulamayan at yetiştiricileri bu işi bıraktılar. Kürdistan da en çok 12.000 at olduğu tahmin ediliyor ve bunların büyük kısmı tarımda kullanılıyor. Zeki Paşa, birincisi bundan fazlasını elde edemeyeceğinden, en önemlisi de bu Kürt süvarileri işine kendisi ön ayak olduğu ve 40 ile 50 arası alay toplaması gerektiği için Kürt reislerinin kendisine verebildikleriyle yetinmek zorunda kaldı. Vaadinin gerisine düşmemek için de bir duman perdesinden başka şey olmayan alaylar oluşturuldu.[134]

Hamidiye mensupları üniformalarını başka amaçlarla da kullandılar. Hem prestij hem de güç simgesi olan üniformalar aslında Osmanlının planladığı kadar dağıtılmadı. Alaylardaki pek çok aşiretlinin üniforması olmayıp sadece pirinç armalı bir kalpağı vardı. Üniforması olanlar bunları tamamen yıpranıncaya kadar her fırsatta giyiyorlardı. Aşiretliler üniformaya ve armaya sadece bunları üzerlerinde taşımaktan vatanseverce bir gurur duydukları için değil, ayrıcalık sağladığı için seviyorlardı. Yerli halk alaylara katılan aşiretlilerinin hamileri Zeki Paşa tarafından daima desteklenecekleri, halktan istedikleri her şeyi alabileceklerini çabucak anlamıştı. Ayrıca bölgede yaygınlaşan devlet malı tüfekler sadece bunları Kürt aşiretlerine dağıtanların niyetleri doğrultusunda değil, bazen tam tersi amaçlarla da kullanılıyordu. Alaylara mensup aşiretlilerden bazıları bunları zaman zaman hükümet kuvvetlerine karşı kullanıyor, daha başkaları da savaşacakları varsayılan Ermenilere satıyordu. Hamidiye alaylarının Ermeniler' e karşı askeri girişimlerde kullanıldığı ve bunun misyonlarının bir parçası olduğunu daha önce söylemiştik. Lakin bazıları bu

[132]Klein, a.g.e, s.68.
[133]A.g.e, s. 68.
[134]A.g.e, s. 68-69.

işi vatanseverlik ya da hamilerine sadakat duygusuyla değil sadece bunda bir menfaat gördüklerinde yaptıkları da bir o kadar açıktır. Bu durum Hamidiye mensubu olan Badikan aşiretinin Muş yakınlarındaki dağları tutmuş olan isyancıları bastırmak üzere göreve çağrıldığı Aralık 1892'de belli oldu. Asiler Osmanlı birliklerini bozguna uğrattı. Fransız konsolosun bildirdiği gibi, Badikanlı Hamidiyeliler isyancıların peşine düşmedikleri gibi Türk birliklerinin çabalarını engelleyerek Muş ovasında yaygın talan ve yağmalara giriştiler. Hem Hıristiyan hem Müslüman köylerinde kendi halinde yaşayan köylülere hem de takviye olarak gönderilen hükümet birliklerine saldırdılar ve bütün bunları hükümetin kendilerine verdiği seri ateşli tüfeklerle yaptılar. Ermeni devrimciler başka yerlerde, silah kaçakçılığı operasyonlarında ya da onlardan satın aldıkları silahlarla Kürt reislerinden destek görüyorlardı.[135]

Diyarbekir deki İngiliz konsolos vekili ise genel olarak halkın, özel olarak da Hıristiyanların projeye kuşkuyla baktıklarını yazıyordu. *" Haklı olarak, bu çapulcu takımı kendi halindeki yerleşik Müslüman ve Hıristiyan halka hep dehşet saçtığı ve başlarına bela kesildiği için, silahlandırıldıklarında neler yapabileceklerini kimsenin bilmediğini belirtiyorlar*". Konsolos vekili çok sıkı disiplin altına alınmadıkları takdirde yeni milislerin hükümet için bile ciddi sıkıntılara sebep olabileceğini ekliyordu. Sultan Abdülhamid de bu yeni projesinin eleştirilmesine müsamaha göstermedi ve projesinde herhangi bir yanlışlık olduğuna inanmayı reddetti. Avrupalıların milisler hakkındaki raporlarını Ermeni gözünden yazıldıkları gerekçesiyle, Osmanlı subaylarının yakınmalarını da bunların meslektaşları Zeki Paşa'ya besledikleri kıskançlıktan kaynaklandığı bahanesiyle kenara itti. Yıllar geçtikçe ve Hamidiyeliler talan, toprak gaspı hatta cinayet gibi nahoş faaliyetlerine devam ettikçe eleştiriler daha çok arttı. Bazı Hamidiye komutanlarının ve komuta ettikleri aşiretlilerin ilişkilendirildikleri can sıkıcı eylemler nedeniyle kurumun adı kötüye çıktı. Kürtlerin medenileşemeyeceğine ve sağlam birer asker ve vatandaş haline gelmek için zorunlu itaat ve düzeni asla göstermeyeceklerine karar verildi. Üstelik, kötü alışkanlıklarını kapmış olan düzenli ordudaki subayları ve onların birliklerine bağlı askerleri de yozlaştırmaya başladılar.[136] Eleştiriler sadece

[135]A.g.e, s.77-78.
[136]Klein, a.g.e, s.87-89.

konsoloslardan ya da subaylardan değil Kürt ve Ermeni halkından da geliyordu. Önceden alaylara katılıp sonra 1907 de ayrılan Bilikan aşireti reisi Hamidiye alayları ile ilgili şöyle diyordu*; "Eskiden Ermenilerle kardeş gibi yaşardık. Tek farkımız dindi. Şimdi ne içindir bilmem birbirimizle boğuşup duruyoruz kusur bizde mi Ermenilerde mi? Bilmiyorum. Kürtler de Ermeniler de hepimiz mağduruz. Askerler her gün geliyor, tavuklarımızı yiyor, adamlarımızı dövüyor, yirmi beş yıllık vergi borcu çıkarıyorlar. Bu işin sonu nereye varacak? Hamidiyeliler bizi soyuyor, Vali, Müdür bizi soyuyor. Ne yapacağız? Böyle mi yaşayacağız?".*[137] Alayların zaman geçtikçe amaçlarından uzaklaştıklarını ve gittikçe birer tehlikeli grup olduklarını görüyoruz.

Van valisi 1896'da vilayette teftişe gelen Saadettin Paşa'ya, Kürtlerin hükümetin sözünü dinlemeyeceklerini ve celp emirlerine uymayacaklarını belirtmişti. Böyle bir şey olursa, " *Biz Hamidiye komutanı ve askeriyiz. Valilerin, mutasarrıfların ya da kaymakamların emri altında değiliz"* derlerdi. Saadettin Paşa anılarında düzenli ordudaki Osmanlı askerlerinin perişan halde olduklarını, maaşlarını alamadıklarını, bazen aç ve çıplak dolaştıklarını yazmıştır. Aşiret askerlerinin ise ayrıcalıklara boğulduklarını bu durum üzerine Osmanlı askerlerinin aşiret askerlerine diş biledikleri söylemiştir.[138] Takori aşiretinden bir ağa Saadettin Paşa ile konuşurken şöyle övünüyordu: " Dört yıl öncesine gelinceye kadar aşiretimiz içerisine bir çavuş gelecek olsa titrerdik. Şimdi ise devlet bize kaymakamlık, binbaşılık rütbeleri verdi diye hükümete hiç kulak astığımız yoktur. Hatta Tabur Ağası gelecek olsa " Ben kaymakamım. Sen benden bir rütbe aşağısın, sus! diyoruz. Bir başka ağa da üniformasıyla şehre inip görevdeki kaymakama, " Ayağa kalk, kaymakam! Benim rütbem seninkinden yüksek, hem ben askerim demiş ve zorla koltuğundan kaldırıp yerine kendisi oturdu.[139] Alaylara katılan aşiret reisleri ile Osmanlı askerleri arasındaki farkı görmekteyiz. Bundan dolayı Aşiret reislerine verilen ayrıcalıklarla ne kadar şımartıldıklarını ve kendi başlarına hareket ettiklerini, toplumsallaştırılamadıklarını söyleyebiliriz.

---

[137] A.g.e, s.162.
[138] Sami Önal, ***Saadettin Paşanın Anıları, Ermeni- Kürt Olayları***, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.30.
[139] A.g.e, s.108-124.

Hamidiye Alayları projesi pek çok meseleyi de beraberinde getirdi. 1890-1895 yılları arasında bölgede meydana gelen Ermeni olayları sonrasında Britanya, Fransa ve Rusya Ermeniler lehine ıslahat taleplerini tekrarladılar. Sultan II. Abdülhamid yabancı devletlerin elçileri tarafından ortaklaşa verilen ıslahat projesinde Hamidiye alaylarına ilişkin olarak bunların sıkı bir denetlenmesi yönündeki isteklerine müdahale etti. Aşiret reislerinin bazı Ermeni komitelerinin iftiraları ile tehtide uğramamalarına ve valiler, kaymakamlar tarafından dikkat edilmesini emrederek alayları korumak istiyordu. Büyük devletlerin baskılarının artması ve bölgede yaşanan olayların artması, alayların görevlerini yerine getiremedikleri, amacına uygun olmadıkları söylentileri üzerine Sultan II. Abdülhamid bölgeye müfettiş olarak Ahmet Şakir Paşa'yı gönderdi.[140]

Şakir Paşa, alayları bizzat kendisi teftiş etti. Bu alaylarda disiplin ve eğitimlerinin iyi bir durumda olduğunu gördü. Alayların oluşumunda bazı hata ve eksiklerin olduğunu görerek, bunların düzeltilmesi için taleplerde bulundu. Ayrıca, Ermeni isyanları sırasında Van ve Bitlis illerinde bulunan alaylara mensup aşiretler disiplinsizce davrandılar. Bu durum şikayetlere yol açtı Ahmet Şakir Paşa da bu şikayetler üzerine durumu inceleyerek, disiplinsizliğe sebep olan Haydaranlı aşiret reisi Hüseyin Paşanın askeri mahkemede yargılanması gerektiğine hüküm verdi.[141]Daha sonra şikayetlerin artması üzerine Ahmet Şakir Paşa Trabzon' da bulunduğu sırada kendisine ulaşan bir emirle Hamidiye alayları ile ilgili hususlarda bazı düzenlemeler yapma yetkisi ve görevi verildi. IV. Ordu Müşiri Zeki Paşa ile istişare ederek yürüteceği bu görevde alayların düzeni ve disiplini ile ilgili hususları değerlendirdi.[142] Yapılan çalışmalar üç ay kadar sürdü. Aralık 1897'de hazırladıkları bir raporla Hamidiye alaylarında gereken disiplinin sağlanamadığını, alayların askeri otoriteye bağlılıklarının gevşek olduğunu, bazı subayların aşiret reisleriyle menfaat ilişkisi içinde olduklarını, bölgede yaşayan halkın bu durumlardan rahatsız olmaları, aşiretlerin kendi reislerinin kontrolünden çıktıkları belirtilmiş ve bölgedeki sosyal yapıyı derinden etkilediği üzerinde duruldu.[143]

---

[140] Eraslan, a.g.e, s.463.
[141]Ali Karaca, ***Anadolu Islahatı ve Şakir Paşa(1838- 1899),*** Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993,s.176-177.
[142]A.g.e, s.178.
[143]Eraslan, a.g.m, s.463.

Alayların problemlerin sebepleri tespit edilerek ve hazırlanan bir layiha ile Bab- ı Ali'ye gönderildi. Bu layihada sebeplerin kaynakları 6 madde halinde izah edilmiştir. Bu maddeler;

1- Altı aydan beri kanun ve nizamlarda belirtilen zamanlarda eğitime başlanılamaması,

2- Hazırda olan 57 Hamidiye Hafif Süvari Alayından birkaç kolordu teşkil edilmeden, ayrı ayrı olarak Orduy-u Hümayuna bağlamaları

3- Alaylarda görevlendirilen Nizamiye Subaylarının otorite kuracak vasıtalardan yoksun olmaları sebebiyle alaylarda itaat ve düzenin sağlanamaması,

4- Vilayet ve livaların yönetiminde söz sahibi olan bazı eşraf ve meclisin üyelerinin alay mensubu aşiret reislerinden sağladıkları menfaatleri kaybetmeleri sebebiyle, vali ve mutasarrıfları alaylar aleyhinde kışkırtmaları, alay mensubu olmayan aşiretlerin kanunsuzluklarını dahi alaylara yazmayarak, bu yolla idareyi alaylar hakkında itimatsızlığa sevk etmeleri,

5- Bu alaylarda görev yapan bazı nizamiye birlikleri kumandanlarının vasıfsızlıkları ve maaşlarını da aşiret reislerinden almaları nedeniyle, reisleri yakınlık göstermelerinin yol açtığı disiplinsizliğin düzeni bozması,

6- Aşiret ileri gelenlerinin doğrudan ordu kumandanıyla görüşmelerine izin verilmesinin hiyerarşiyi bozması.[144]

Ahmet Şakir Paşa'nın ve Müşir Zeki Paşanın Hamidiye alaylarını yeniden düzene sokmak için öngördükleri tedbirlerde şöyledir;

1- Alayların başlarına birer mirliva tayin edilerek yedi livaya ayrılması ve hepsinin Malazgirt'i merkez edinecek bir ferikin idaresinde kurulacak Hamidiye Umum Kumandanlığına bağlanmasıydı. Bunlar Rus ve İran sınırı boyunca yerleştirilecekti.

2- Alay mensuplarının atçılıkta ve binicilikte iyi olmaları üzerine bunlara verilecek eğitimin düzen ve itaat noktalarında yoğunlaştırılması ve aşiret ileri gelenlerinin meselelerini alay kumandanı ile çözmeleri gerektiği,

[144]Karaca, a.g.e, s.178.

3- Barış zamanlarında aşiret subay ve erlerin uygunsuz davranışlarının önlenmesi, emirlere itaatsizlik edenlerin nizami ordularda askerliğe zorlanmaları,

4- Yağma ve talan gibi kanunsuzlukların şiddetle cezalandırılması

5- Aşiretlerin ödeyecekleri aşar ve koyun vergisinin tahsil edilerek alay masraflarına karşılık tutulması

6- Adli olaylarda alay idareci ve mensuplarının, kendilerini doğrudan padişaha bağlı saymaları sebebiyle mahkeme kararları ile vali ve kaymakamların emirlerini dinlememeleri konusunun, ahali arasında çıkacak her türlü anlaşmazlıkta tek yetkilinin mahalli adli otorite olduğu"[145] belirtilmektir. Ancak bu teklifler yerine tam olarak getirilemedi. Sultan Abdülhamid de aşiretlerin küsmemesi ve aralarının açılmaması için özel ilişkiler kurmaya çalıştı ve dış baskılara karşı direnerek aşiretlerin yanında olduğunu belirtti. Halifelik sıfatını ön plana çıkararak aşiretlere yaklaşarak onları hem kendine hem de hilafet makamına daha güven duymalarını sağladı.

Ariza ve layıha ile Liva (Alay) cetvellerine ait evraklarda sadece Şakir Paşa'nın mührünün bulunması ve Zeki Paşa'ya ait bir imzanın bulunmaması, bu belgelerin hazırlanması esnasında yalnızca onun bilgisine başvurulduğunu akla getirmektedir.[146] Ahmet Şakir Paşa'nın ilgili çalışmalarının, bazı kimselerin çıkarlarına dokunduğu ve kıskançlıklara yol açtığını söyleyebiliriz. Bazı kimseler Sultan II. Abdülhamid'i Şakir Paşa'nın alayların durumu ile ilgilenemediğini, alayların aleyhine uygulamalar yaptığı konusunda inandırmaya çalıştılar. Şakir Paşa da kendisi hakkında çıkan bu haberlerin yalan olduğunu ve alayların memleket açısından faydalı olduğunu söyledi.[147] Şakir ve Zeki Paşa bütün alayları yedi livaya ayırarak, livaların hangi aşiretlerden oluştuğunu, aşiretlerin adlarıyla birlikte kaçar alay olduklarını layihada bildiriyordu. Livalara mensup alay sayısı beş ile dokuz arasında değişmektedir. Büyük aşiretlerden dört veya beş alay vardır. Bunlardan Viranşehir deki Milli ve Malazgirt civarındaki Husnanlı aşireti, Haydaranlı aşireti en

[145]Eraslan, a.g.m, s.463.
[146]Kodaman, a.g.e, s.70-71.
[147] Karaca, a.g.e, s. 182.

güçlü aşiretler olarak başta geliyordu. Bazı aşiret reisleri bölgedeki nüfuzları ve güçlerinden dolayı Bab-ı Ali de etkin olmuş ve itibar sağlamışlardır.[148] Ayrıca bu itibarı kötüye kullanan aşiret reisleri de oldu. Cizre de Miran aşireti reisi Mustafa Paşa, Viranşehir de Milli aşireti reisi İbrahim Paşa ve Ağrı da Heyderan aşireti reisi Kör Hüseyin Paşa alaylar kurulduktan sonra güç kazanarak ön plana çıktı. Güçlerini bölgedeki halka karşı kötüye kullanarak alayların itibarını da olumsuz yönde etkiledi. Özellikle de Miran Aşireti reisi Mustafa Paşa.

Miran aşireti reisi Mustafa Paşa ile Şırnaklı Mehmet Ağa arasındaki tartışmalar yüzünden Diyarbakır Valisi Halit Bey ile Müşir Zeki Paşa arasında gerginlikler yaşandı. Zeki Paşa, vali hakkında şikayetlerde bulundu. Bu da Mustafa Paşa'nın lehine oldu. Şikayetinde; valiliğin alayları kaldırmak için uğraştığını, yapılan şikayetlerin asılsız olduğunu ve Halit Bey'in bu fikrinden vazgeçirilmesini ve alayların selameti için de valinin değiştirilmesini bildirdi. Bu duruma bir çözüm bulunamazsa Hamidiye alaylarının varlığı için sorun olacağını hatta alayların kaldırılabileceğini bile söyledi. Serasker Rıza Paşa ise Zeki Paşa ile aynı düşünmemektedir. Kendisine gelen şikayetleri göz önünde bulundurarak, araştırma yaptı. Mustafa Paşa ve diğer aşiret reislerinin haklarındaki iddiaların doğru olduğunu öğrendi ve Divan-ı Harpte[149] yargılanmaları için İrade-i Seniyye çıkarttı.[150] Padişahın iradesine rağmen bir türlü yargılamalar gerçekleştirilemedi. Bu da Mustafa Paşa'nın daha da ileri gitmesine sebep oldu. Bunun sebebi de Zeki Paşa tarafından Mustafa Paşanın korunmasıdır. Zeki Paşa, Mustafa Paşa'nın masum olduğuna inanmış ve asıl suçluların bölgedeki idareciler olduğunu söyledi. Ayrıca Divan-ı Harpte IV. Ordu Müşirliğine bağlı olduğu için yargılamalar yapılamadı.[151] Zeki Paşa'nın, Mustafa Paşayı savunmasının sebebi onun Hamidiye alaylarına bağlı olmasıydı. Gerçekte, Mustafa Paşayı savunmaktan çok Hamidiye alaylarını savundu.

Alayların kurulmasından on yıl sonra yazan bir İngiliz diplomatının sözleriyle; "Kürtler Hamidiye Alaylarına dahil olmanın getirdiği iyi silahlar edinme, pratikte medeni kanundan tamamen muaf olma ve reislerine verilen rütbeler gibi

[148] Kodaman, s. 466.
[149] Abdülnasır Yiner, "Miranlı Mustafa Paşa Örneğinde Hamidiye Alayları Askeri Gücünün Kötüye Kullanımı", Siirt Üniversitesi, ***History Studıes***. Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 450-466.
[150] BOA, YMTV, 212/117 LEF
[151] A.g.e, s.460.

avantajların çabucak farkına vardılar; ama iş mukavelenin öteki tarafına gelince gerçekten hiçbir şeyi umursamıyor ve elde edilen avantajları kendi gayelerini gütmek ve Kürt milli ruhunu geliştirmek için kullanıyorlar. Türkler başka yerde zora düştüklerinde, Kürtler bunu onlara gösterecekler.[152]

Hamidiye alayları projesinin olumlu etkilerinden çok olumsuz etkilerinin olduğunu anlattık. Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan Kürt, Ermeni, Türk vatandaşlarının şikayetlerini, eleştirilerinin yanı sıra Avrupalı konsolosların ve gazetecilerin eleştirilerini de gördük. Sultan Abdülhamid'in ise projesine sahip çıktığını ve eleştirilere çok fazla kulak asmadığını, yetkiyi Zeki Paşa'ya verdiğini ve ona güvendiği için Paşa'nın talimatlarına ses çıkarmadığını söyleyebiliriz. Her yapılan eleştiriler, şikayetler üzerine ve dış müdahalelerin olması sebebiyle de bölgeye Şakir Paşa'yı müfettiş olarak gönderdi. Şakir Paşa bölgeyi teftiş ederek alayların disiplin altına alınmasını ve reformların hayata geçirilmesi için çabaladı. Lakin hazırlamış olduğu ıslahatlar uygulanamadı. İlk başlarda uygulanmaya çalışılsa da sonra rafa kaldırıldı. Çünkü Zeki Paşa, kendi kurmuş olduğu alaylara laf gelmesini istemiyordu ve bu konuda tek adam tek idareci olarak kendini görüyordu. Şakir Paşa'yı dikkate almıyordu. Sultan Abdülhamid'in damadı olduğu için Sultanla arası iyiydi ve Padişah da ona güveniyordu. Alaylarla ilgili olumsuzlukları, eleştirileri Sultan'a bildirmiyordu ve üzerini örtmeye çalışıyordu. Aşiret reisleri ile işbirliği içinde bulunarak, reislerin bölgedeki vali, kaymakam gibi yetkili kişileri dinlememelerine ve başı buyruk şekilde hareket etmelerine yol açtı. Bu konuda Miran Aşireti reisi Mustafa Ağa olayını örnek verdik. Zeki Paşa'nın Hamidiye Alayları aracılığıyla başardığı bir şey varsa o da servetini büyütüp gücünü artırmasıydı. Zamanla aşılması gereken bu sorun giderek toplumsal sorun haline geldi. Projenin uygulamadan kaynaklanan eksiklikleri ve hatalar yüzünden birçok soruna yol açtığı görülmektedir. Bilerek ya da bilmeyerek bunların çözümüne ya gidilmedi ya da geciktirildi. Ancak bunların devlete isyan etmemesi, Rus ve İngiliz kışkırtmalarına gelmemelerini sağlama, devlete bağlama adına olanlara göz yumulduğu anlaşılmaktadır.

[152] Klein, a.g.e, s.16-17.

Hamidiye projesi sadece II. Abdülhamid'in saltanatı süresince değil, sonrada gelişmeye devam etti. II. Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat Terakki yönetime gelir gelmez alayları kaldırmayı düşünmüş daha sonra ise bundan vazgeçerek yeniden alayları yapılandırma yoluna gidildi. Bu amaçla iki komisyon kurarak Doğu Anadolu Bölgesi için Hamdi Bey, Güney bölgesi içinde Fahreddin (Altay) Bey'i görevlendirdi.[153] Bu komisyonlar gittikleri yerlerde alayların kayıt defterlerini kontrol ederek, ölenleri çıkarıp ve askerlik yaşı gelenleri de deftere kaydettiler. Alayların atları muayene edilerek aşiret reislerine de yeni rütbeler verildi. Alayların adı Mahmud Şevket Paşa tarafından "Aşiret Alayları" olarak değiştirildi. Bu yeni teşkilatlanma 1910 yılına kadar tamamlandı. Aşiret alaylarına yeni sancaklar ve fermanlar verilerek önceden olduğu gibi onların İstanbul'a bağlı kalmalarına çalışıldı. II. Meşrutiyetten sonra alaylar modern askeri usullere göre yardımcı birlikler olarak teşkilatlandırılmak istendi. Yeni nizamnameler ve talimatnameler çıkartıldı.[154]

Hamidiye Alayları varlık gösterdikleri otuz yıldan uzun süre içinde mensupları olan aşiretlilerin, ailelerinin, komşularının, koruma altındaki unsurların yaşamını ve bölgenin tamamını etkileyeceklerdi. Bölgesel ölçekte, imparatorluk çapında, uluslararası düzeyde Osmanlı politikalarının yörüngesinin şekillenmesinde de rol oynamıştır. Milisler yerel güç yapısının dönüşümünde ve Kürt toplumunun toplumsal ve siyasi örgütlenmesinde öne çıktılar. Bölge genelinde arazi kullanım hakkının yapısı üzerindeki etkileriyle ekonomik manzaranın değişmesinde de önemli rolleri oldu. Osmanlı Devleti'nin son döneminde devlet-toplum ilişkisini de etkileyen milis örgütlenmesi, aslında Osmanlı Devletini tam da bir ulus- devlete dönüşme anında görmemizi sağlayan aydınlatıcı bir mercek oluşturur. Hamidiye örgütlenmesi Osmanlı sonrası devletlerin liderlerinin kendi iç tehditleriyle baş etmek üzere oluşturdukları sonraki Kürt aşiret milisleri için model ve emsal oluşturmuştur.[155]

C. Aşiret Mektebi

[153] Ergül, a.g.e, s.78.
[154] Kodaman, a.g.m, s.477.
[155] Klein, a.g.e, s.22.

Aşiret Mektebi de, Sultan II. Abdülhamid'in Panislamizm siyasetinin bir parçasıdır. Eğitim yoluyla aşiretlerin devlete sadakatini temin etmek ve Panislamizm'i uygulamak, Sultan'ın en önemli gayesiydi.

Aşiret mektebinin kuruluşunun siyasi, idari, dini sebepleri vardır. XIX. yüzyıldan itibaren Avrupalı Devletlerin, Osmanlı Devletini parçalama faaliyetleri doğrultusunda Balkanlardaki gayrimüslimlerden sonra Türk olmayan Müslüman unsurları da tahrik ederek devletten koparmak ve bunlar üzerinde siyasi ve iktisadi hakimiyet kurmak istediklerini bilmekteyiz. Özellikle de Araplar üzerindeki bu faaliyetlere karşı Sultan Abdülhamid, aşiret yapısının hakim olduğu bölgelerde aşiret reisleriyle saray arasında kuvvetli ve şahsi bir bağ kurma gereğini düşündü. Böyle bir bağın ise Aşiret Mekteb-i Hümayunu aracılığıyla kurulabileceği, ayrıca mektepte okuyacak çocukların Türkçe öğrenerek Osmanlı kültürüyle daha yakından temasa geçecekleri ve kendilerinde Osmanlılık, Osmanlı birliği şuurunun gelişeceği düşünüldü. Bu mektepte okuyup mezun olacak çocuklar aşiretlerine döndüklerinde ve ileride aşiret reisi olduklarında aşiretlerinin İstanbul'a sadakatini de temin edeceklerdi.[156]

Arap aşiretlerini Osmanlı'dan uzaklaştırmak için yapılan tahriklerin etkili olmasındaki en önemli sebep, aşiretler arasında şiddetle hüküm süren cehalet ve aşiret kimliğinin baskın olması ve belirleyici sadakat unsuru olması. Dersaadet'te açılması düşünülen Aşiret Mektebi, ilerde aşiretler arasında açılacak okullar için öğretmen yetiştirmeliydi. Bölgenin imarı ve buralara devlet hizmetinin görülmesi için bu okul mezunlarından faydalanılabilirdi. İşte bu sebeplerden dolayı Aşiret Mektebinin açılması kararlaştırıldı.1892 yılında İstanbul'da kurulan mektep, ilk önce Arap aşiretlerine yönelikti ve daha sonra Kürt, Arnavut öğrencilere de eğitim vermeye başladı.[157]

a. Mekteplerin Kurulması

Aşiret Mekteb-i Hümayunun açılışıyla ilgili hazırlıkların başladığını 3 Haziran 1892 tarihli belgeden öğrenmekteyiz. Bu belgede; *"Arap aşiretlerini*

[156] Bayram Kodaman, **" Aşiret Mekteb-i Hümayun",** İslam Ansiklopedisi Cilt:4, TDV Yay. s.9-10
[157] A.g.m, s.10.

cehaletten kurtarmak amacıyla, çocukların talim ve terbiyesine mahsus mektepler açılması kararının verildiği, ancak şimdilik bu tür mekteplere örnek olması açısından İstanbul da bir mektep açılması gerektiği"[158] söylenmektedir. Mektebin ders programını oluşturması ve hakkında çalışmalar yapması için Osman Nuri Paşa[159] görevlendirildi Osman Nuri Paşa bu konuda bir layiha hazırladı Bu layiha ile mektebin açılış hazırlıklarının Meclis-i Vükela da görüşülerek karara bağlanacağı belirtilmektedir.[160]

Aşiret Mektebi 4 Ekim 1892'de eğitim öğretime açıldı. Mektebe Halep, Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Diyarbekir, Trablusgarp vilayetleriyle Bingazi, Kudüs ve Zor sancaklarından dörder; Yemen ve Hicaz vilayetlerinden beşer olmak üzere toplam elli öğrenci kabul edildi. Özellikle Doğu Anadolu aşiretlerinden Hamidiye alayları oluşturulmaya başlanınca Cıbranlı, Zilan, Celali, Şemski gibi aşiretler kendi çocuklarının da mektebe alınması için müracaatta bulundular. Çocuklarını bu mektebe vermekle Sultan Abdülhamid'e yakınlık kazanacak ve bölgelerinde itibarları artacaktı. Bunun için Şakir Paşa'yı aracı koydular. Sultan bu aşırı istekleri geri çeviremedi. Arnavut aşiretleri de aynı şekilde istekte bulununca Arap aşiret çocuklarının dışında da öğrenci kabulüne gidildi, böylelikle mektep bütün aşiretlere açık hale geldi.[161]

Öte yandan Kürt aşiretleri Hamidiye alaylarına yazılma konusunda nasıl kuşkulu davranmışlarsa Aşiret mektebi için de hedeflenen aşiretler de olaylara şüpheyle yaklaştılar. Yerel memurlara mektebe daha fazla çocuk kaydetmeleri için benzer bir baskı uygulandı. Hamidiye alayları nasıl arzulanan rakamlara ya da askeri etkinlik düzeyine ulaşamadıysa, Aşiret mektebine kayıtlar da Sultanın umduğunun çok altında kaldı. Yine de sonuçta ortaya çıkan gerçekler ne olursa olsun vizyonların birbiriyle bağlantılı olduğu açıktı. Kaynaklarda Hamidiye aşiretlerinin askeri konularda örgün eğitimden geçirilmek sonra da kendi aşiret alaylarının başına dönmek üzere askeri bir okula kaydedilmelerinin baştan beri planlandığına işaret

[158]BOA, İDnr 100727.
[159]Osman Nuri Paşa (1832- 1900) Plevne Savaşında gösterdiği başarı ve kahramanlık nedeniyle Sultan Abdülhamid tarafından Gazi ünvanı verilmiş ve Müşir rütbesine terfi ettirilmiştir.
[160]Akpınar, a.g.e s.20-21.
[161]Kodaman, a.g.m, s.10.

eder ama ilk başta bu okul Aşiret Mektebi değildi.[162] Hamidiye Alayları nizamnamesinde, alayları oluşturan aşiretlilerin çocuklarının İstanbul'a getirilerek askeri okullarda eğitilmesi düşünüldü. Böylece askeri okuldan mezun olanlar zabitlik rütbesiyle kendi aşiretlerinden oluşan alaylara tayin edileceklerdi.[163] Diğer yandan, Arap aşiretleri arasından öğrenci kaydetmekte güçlüklerle karşılaşılınca Hamidiye aşiretlileri mektebe alınma talebiyle hükümete dilekçeler göndermeye başladılar Örneğin, Beyazıt bölgesinden on dört aşiret reisi Padişah'a mektup göndererek çocuklarından bazılarını Aşiret mektebine kaydetmek istediler. Bu mektup Sultana Zilan aşiretinin reisi Eyüp Paşa ile 5. ve 6. Hamidiye Alaylarının komutanı olan Hasan ve Ali Beyler tarafından telgrafla iletildi.[164] Maarif Nazırı bu fikre karşı çıktı. Okulun Arap aşiretleri için açılmış olup Kürt aşiretlerinin çocuklarının Harbiye Mektebinde özel bir süvari sınıfına kaydedilmeleri gerektiğinde ısrar etti. Ama sonunda, belki de Hamidiye aşiretlerinin isteklerini destekleyen Zeki Paşa'nın müdahaleleriyle dilekçe verenlerin çabaları başarıya ulaştı ve bazı aşiretlerin öğrenci kaydettirmesine izin veren bir irade-i seniyye çıkarıldı.[165]

Osman Nuri Paşa'nın hazırladığı layiha Meclis-i Mahsusa da görüşülerek, bazı ekler ve değişikliklerle kabul edildi. Mektebin ders programı gelecek öğrencinin seviyesine göre ayarlanıp, ilk sene okutulacak belirlendi ve mektebin süresinin beş sene olduğu ve her yıl elli talebe alınacağı bildirildi. Mektebin masrafları ilk sene için Maarif Vekaleti'nin karşılayacağı ve sonrada Darüşşafaka'dan alınacağı belirtildi.[166]

5 Temmuz 1892 de çıkan ilk nizamname[167]'ye göre; *Mektebe, aşiretler içerisinde muteber ailelerin 12-16 yaş arası "zihnen ve cismen" sağlıklı çocukların masraflarının okula ait olacağı ve her ayda 30 kuruş verileceği belirtilmiştir. Mektebin bir müdürü, bir katibi, gerektiği kadar öğretmen, memur ve hademesi olacaktır. Mektep yatılı olacak, mezun olanlar aşiretlerine geri döndüklerinde orada açılması düşünülen okullarda öğretmenlik ya da memurluk yapacaklardı. Öğrenciler*

[162]Klein, a.g.e, s. 94.
[163]Akpınar, a.g.e, s. 38.
[164]Bknz. Akpınar, s.38-39 ve mektubun orjinali ile irade-i seniyyenin bir kopyasını içeren ek; Karaca, Anadolu Islahatı, s. 176.
[165]Akpınar, a.g.e, s. 42
[166]A.g.e, s. 24
[167] BA, İrade-i Dahiliye, nr.101021.

aynı tarz ve şekilde elbise giyecekti. Okul yönetmeliği ve güvenliği Harbiye veya Mülkiye mekteplerine benzer şekilde olmalıydı. Ders yılı sonunda isteyenler memleketlerine gidebileceklerdi.[168] Böylece onların İstanbul'da padişahtan gördükleri ihsanları anlatması ve mektepte kazandıkları terbiyenin aşiretler arasında yayılması sağlanacaktı.

Aşiret Mektebi, Kabataş'ta Ömer Avni Efendi Mahallesi Taşmerdiven Sokakta eğitime başladı. Padişahın Aşiret Mektebi ile yakından ilgilendiği ve talebelerine selam gönderdiği gazetelerle ilan edildi İlk olarak mektebin müdürlüğüne Ali Nazı Bey getirildi.[169] Mektebin ders programı ise şöyledir; Kuran, İlmihal, lugat, hesap, imla, hat, ulum-u diniyye, İslam Tarihi, Türkçe, Arapça, Osmanlı coğrafyası ve tarihi eğitimine geniş yer verildi. Programda zamanla değişiklikler yapılarak Fransızca, usul-i defter, hendese gibi yeni dersler de eklendi. Bu programıyla Aşiret mektebinin ibtidaiye ve rüşdiye mektepleri seviyesinde olduğu söylenebilir. Ancak bunlardan farkı, bir askeri mektep olmamakla birlikte askeri talim derslerinin de bulunmasıdır.[170] Osman Nuri Paşa bu derslerden en çok İslam Tarihi ve Osmanlı Tarihi üzerinde durarak bu konuda Osmanlı Devleti'nin İslam alemi için yaptığı hizmetleri belirtildi.[171]Tarih derslerinde Endülüs Devleti'nin kuruluşu ve yıkılma sebepleri halkının maruz kaldığı zulüm ve işkenceler, büyük Osmanlı sultanlarının adaleti ve halka merhameti, sosyal ve siyasi alanlardaki başarıları, Mısır'ın Osmanlı idaresine girmeden önceki hali ve daha sonra gösterdiği gelişme, Osmanlı Devleti'nin İslam milletleri ve diğer milletler arasında haklı olarak kazandığı büyük mevki anlatılmalı, bu konuları topluca ele alan bir tarih kitabı hazırlanmalıydı. Aynı şekilde Türkçe öğrenimine ve beş vakit namazın cemaatle kılınmasına öncelikli olarak dikkat edilmeliydi. Osmanlı Devleti'nin esas gayesi olan İslami hassasiyetler esas tutulmak şartıyla mektep kısa zamanda hilafete layık neticeler verecekti. Mektebin açılması için yapılacak masraflar, istikbalde kazanılacak menfaatlerle karşılaştırıldığında çok küçük kalacaktı. Aşiret Mektebi'nin ders programı 'talebenin hilafet-i İslamiye ve saltanat-ı Osmaniye'ye olan hürmet ve

[168]Kodaman, a.g.m, s.25.
[169] Akpınar, a.g.e, s.28.
[170] Kodaman, a.g.m, s.10.
[171] Akpınar, a.g.e, s.24.

muhabbetlerini artıracaktı. Kısacası okul, Osmanlı saltanatına bağlılığı artırmayı hedefledi.[172]

Öğretmenler dersleri Maarif Nezareti tarafından belirlenen kitaplara göre işleyeceklerdir. Ders sırasında mutlaka Türkçe konuşacaklar ve anlamayan öğrenci olursa anlaşılmayan yeri Arapça anlatıp tekrar Türkçe karşılığını da vermelidir.[173] Titiz ve ayrıntılı disiplinli işleyen mektep olduğunu görmekteyiz. Öğrencilerin sürekli yanlarında bulunan gece- gündüz onların yanında olan, takip eden mubassırlar[174] vardı. Mubassır seçilirken genellikle iyi ve güzel ahlaklı okuryazar olup Arapça bilenler tercih edildi.[175] Öğrencilerin sıkı bir takipte olduklarını anlıyoruz.

Beş yıllık bir programla eğitime başlayan okul daha sonra 4 yıla indirildi. Aşiret Mektebi'nde henüz ilkokul seviyesinde olan ve hiçbir bilgi almamış çocuklar için uygulanan program ağırdı. Uygulamada görülen bu aksaklık yeni şubelerin açılmasını engelledi. Suriye'de bir şube açılmıştı. Ancak daha sonra Aşiret Mektebi açmak isteyen Bağdad Valiliği'ne *'ilkokul tahsili verilmeden, bu tür mekteplerin fayda sağlamadığı, aşiretler için seyyar mekteplerin kurulacağı*' cevabı verildi. Aşiret Mektebi programı yeniden düzenlenerek Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Mülkiye için hazırlık okulu haline getirildi. Kayıt şartları konusunda oldukça sıkı davranılmış, sonradan kayıt şartını taşımadığı özellikle göçebe aşiretlerden olmadıkları anlaşılan talebeler okuldan atıldı. Ayrıca bunların masrafları talebe seçmekle görevli memurlardan tahsil edildi. Sınıfını geçemeyenlerin kayıtları siliniyordu. Talebelere ait masraflar mal sandıklarınca karşılanacak, kendilerine ayrıca maaş tahsis edilecekti. Mülkiye ve Harbiye'den mezun olanlar ayrıca Padişahın ihsanlarına nail olmaktaydı. Mesela 1899 yılı mezunlarından 45 talebeye onar lira ihsan edildi. Okula sadece konar-göçer aşiretlerden talebe alınacaktı ve şeyhlerin çocukları öncelikli kayıt hakkına sahipti. Çok sayıda şeyhin çocuğu İstanbul'a getirildi. Birkaç örnek vermek gerekirse Nablus'dan Şeyh Rıza'nın oğlu Süleyman Efendi, Urban-ı seyyare meşayihi evladından Sa'd b. Hacı Hüseyin, Ebu Mehmed Aşireti Şeyhi Arabi Paşa'nın oğlu Mehmed İzzet, Beni Akabe Şeyhi

[172]Akpınar, a.g.e, s.50.
[173]A.g.e, s.51.
[174] mubassır; gözetmen anlamına gelmektedir.
[175] Akpınar, a.g.e, s.52.

Mehmed el-Akabi'nin oğlu İbrahim, Beşatveh Arabları Şeyhi Süleyman el-Bekar'ın oğlu Mecli, Karapapak reislerinden Şehabeddin Efendi, Duleym Aşiretlerinden Mehamde Aşireti Reisi Abbasu'l-Avde'nın oğlu Hudayr, Haydaran Aşireti reislerinden Hüseyin Paşa'nın oğlu Salih, Dürzi Şeyhlerinden Halil Givan ve Şeyh Halil el-Halebi Efendilerin oğulları bunlar arasındaydı.[176]

Aşiret Mektebi kısa sürede bir külliye halini aldı. Çevre binalar istimlak edilmiş, camisi, hastanesi, çamaşırhanesi, dikimhanesi olan büyük bir teşkilat kurulmuştu. Talebelerin çamaşırları Darü'l-aceze'ye kurulan çamaşır makinesinde yıkanacak, elbiseleri Sultanahmet İnas Rüşdiyesi'nde diktirilecekti. Kendilerine iki yılda bir kat cumalık elbise verilecekti. Her talebe isterse iki yılda bir memleketine gitme hakkına sahipti. İki yıl içinde geri dönmeyenlerin kaydı silindiği gibi masrafları geri alınırdı. Yol harcırahları mektebin yemek tahsisatından artırılan paradan karşılanacaktı. Çok farklı iklimlerden gelen çocuklar, İstanbul'un havasına birden bire alışamadılar. Sağlık problemleri ciddi boyutlara ulaştı. Önce bir doktor görevlendirildi, sabah akşam talebelerin muayene edilmesi istendi. Daha sonra Aşiret Mektebi Hastanesi adıyla tam teşekküllü bir hastane açıldı. Talebelere konulan teşhis ekseriyetle 'daü's-sıla' adı da verilen 'sevda-yı vatan' hastalığıydı. Talebeler uçsuz bucaksız kum çöllerini veya şarkın yalçın dağlarını özlüyordu. Bunlardan bir kısmı memleketlerine gönderildi. Cava'dan gelen yedi talebe tebdil-i hava için Midilli'ye gönderildi.[177]

1900'e kadar mektebe 324 öğrenci alınmış ve bunlardan 98'i mezun oldu. Mektepten mezun olanlar Harbiye ve Mülkiye Mektebine gönderildi. Harbiye de eğitimini tamamlayanlar alay ve taburlara atandılar, Mülkiyedekiler ise Salisa, Rabia ve Hamse rütbeleri verilerek mensup oldukları vilayetlerde mülkiye memurluklarına getirildi. Aşiret mektebi mezunlarının yapabileceği görevler ise şunlardır; Yüzbaşılık, Fahri Yaverlik, Mülkiye Memurluğu, Nahiye Müdürlüğü, Kaymakamlık, Nüfus Memurluğu, Polis Komiserliği, Jandarma Mülazımlığı'dır.[178]

1907 yılında ise Aşiret Mektebi birtakım sebepler yüzünden kapatıldı. Sultan Abdülhamid, Aşiret Mektebi'ni gönlünce idare edecek iktidar sahibi idareciler

[176]A.g.e, s.69.
[177] A.g.e, s.70.
[178] Akpınar, a.g.e, s.70-75.

bulmakta zorlandı. Okulun gerek talebe mevcudu gerekse masrafları gün geçtikçe artmaya başladı. Maarif Nezareti para bulmakta zorlanmaktaydı. Kürt ve Arap talebeler arasında sık sık kavgalar yaşanmaktaydı. Güvenliği sağlamak için okul bahçesine geniş bir karakol binası inşa edildi. Belirli sayıda jandarma, polis ve asker yatılı olarak nöbet tutacaktı. Bu projenin başarılı olması durumunda ayrılıkçı hareketlerin esaslı bir darbe yiyeceğini anlayan yabancı ajanlar, okulu karıştırmaya başladılar. Yabancı basın, okul ile yakından ilgileniyor, okulu anarşi kaynağı olarak gösteriyordu. 1903 yılı Mayıs'ında çıkan olayda dört subayın yaralandığı haber konusu oldu. Her ne kadar yalanlansa da, "Kölnische Zeitung" gazetesi, aşiret mektebinde meydana geldiği iddia edilen olayda askerlerin birçok kimseyi yaraladığı veya öldürdüğü haberini yayımladı. Avusturya ve İtalya gazeteleri hadiseyi sayfalarına taşıdı ve okul Avrupa'nın gündemine girdi. Olaylar, Avrupa'nın yeni bir fitne kapısı açma tehlikesini doğuracak şekilde gelişmekteydi. Beklenen faydanın elde edilemeyeceği görülünce, son yemek boykotu bahane edildi. Öğrencilerin çıkan yemekleri beğenmemeleri üzerine çıkardıkları isyan sonucu Sultan Abdülhamid tarafından kapatıldı.[179]

Aşiret Mektebi Osmanlı Devletinin modernleşme çabalarının bir ayağıydı. Aşiret Mektepleri, üzerinden yüz yıl geçmesine rağmen hala güncelliğini koruyan bir projedir. Adı geçen bölgelerde eğitim problemi hala çözülemedi. Sultan Abdülhamid'in bu çok önemli projesi, çoğunlukla başarısız bir proje olarak lanse edilir. Mektep, açılış gayesinin tamamen aksine bir netice verdiği için kapatıldı. O güne kadar yaşanan olayları göz önüne aldığımızda ve mektebin ilk açıldığı zamanlarda düşünülen amaçları yerine getirememesi ve bu konuda yetersiz olduğunu söyleyebiliriz. Verilen sözler yerine getirilemedi, ilk başlarda mektebin aşiretin bulunduğu yerlerde açılacağı söylenmiş sonra da sadece tek bir merkez olarak İstanbul da açıldı.[180]

Mektebin kapatılmasındaki bir diğer en önemli etken de öğrencilerdi. Talebeler izinli olarak memleketlerine gittiklerinde isyan halinde bulunan aşiret reislerini ziyaret etmekteydiler. Bu durum hükümetin dikkatinden kaçmamıştı. Son sınıf talebesi Sanalı Yahya b. Ahmed, yerli isyancılardan İbn-i Hamidüddin'in yanına

[179]A.g.e, s.78.
[180] A.g.e, s. 78.

gittiği için tutuklandı. Kendi bölgelerinde isyan halinde bulunan reislerle mektuplaşmak isteyen talebeler de vardı. Fakat ne yazık ki okul zamanla Arap, Arnavut ve Kürt milliyetçiliğinin yuvası haline dönüştü. Talebeler fırsat bulduklarında toplu kavgalara karışıyorlardı. Halbuki bu acele verilmiş bir hükümdü. Aşiret mektebinde tartışan Arap, Kürt ve Arnavut talebeler aynı tartışmaları başka okullarda da yapıyorlardı. Burada gözden kaçırılan önemli bir nokta, o yıllarda adı geçen unsurlar birbirleri ile henüz kavga etmiyorlardı. Sultan Abdülhamid'e karşı olmak, muhalefeti bir arada tutan ortak noktaydı.[181] Öğrenciler arasındaki kavgaların yaşanmasında Batılı devletlerin de katkıları olduğunu söyleyebiliriz. Aşiret Mektebi'ne talebe alınan bölgelerde, dönemi itibarıyla İngilizlerin yoğun faaliyetleri ve uzun vadeli planları vardı. Aynı şekilde Almanların da niyetleri, İngilizlerden farklı değildi. Ayrıca Sultan Abdülhamid de artık yorulmuştu. Batılı büyük devletlere yeni bir müdahale kapısı açmak istemedi. Bununla birlikte o dönemde İslam düşüncesinin, Batı'dan gelen ırkçı fikirlere karşı henüz bir çözüm üretememiş olmasının da alınan netice üzerindeki tesiri inkar edilemez. Sultan çok istemesine rağmen, modern okullardaki ayrılıkçı fikirlerin önüne geçemedi.[182]

Ayrıca devletin mektebe ilgisinin de giderek azalmasıyla birlikte gerçek manada başarıya ulaştığını söyleyemeyiz. Tek bir okulla Osmanlı Devleti içerisinde tüm aşiretleri iskan etmek, onların devlete ve hilafete bağlanmasını sağlamak imkansız oldu. Açılışından on beş yıl sonra kapatıldı. Sultan Abdülhamid, Osmanlı Devletinin bulunduğu dağılış sürecinden kurtarmak için böyle bir girişimde bulundu. Ancak, Sultan'ın Panislamizm siyaseti bu anlamda başarısız oldu ve umduğunu bulamadı.

[181] Kodaman a.g.m, s.19.
[182] A.g.m, s.20.

SONUÇ

Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığında Osmanlı Devleti içte ve dışta tam bir bunalım içindeydi. Osmanlı Devleti'nin Sanayi Devrimi ile birlikte gelişen Batı teknolojisi ve medeniyeti karşısında son günlerini yaşadığı ve ayakta kalma mücadelesi verdiği bir dönemdi. Çeşitli fikir akımlarının ortaya çıktığı, mali sıkıntıların dayanılmaz seviyede olduğu, devletin sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslim halkın bağımsızlık istekleri ve bununla birlikte Avrupalı Devletlerinde iç sorunlara müdahalede bulunarak karışmaları Sultan'ı yoruyordu. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devletinin bütünlüğünü korumak, iç ve dış etkilere karşı kuvvetli hale getirmek için çözüm yolları aramıştır. Bu bağlamda Sultan II. Abdülhamid iç politikada merkeziyetçilik ve İslamcılık(Panislamizm), dış politikada ise denge siyasetini benimsemiştir.

Bu çalışmamızda Sultan II. Abdülhamid dönemi Doğu Anadolu Bölgesinin içinde bulunduğu durumu siyasi, sosyal ve toplumsal olarak ele aldık. O dönemde doğu bölgesinde yaşayan Kürt ve Ermeni halkının isyan hareketlerinin altında yatan iç ve dış faktörlere değindik. Sultan II. Abdülhamid'in bu iç isyanlara yönelik uyguladığı siyaseti gözden geçirdik. Uygulamış olduğu politikalarda başarılı olup olmadığını şöyle ifade edebiliriz;

Sultan II. Abdülhamid zamanında Anadolu'yu bölme girişimi Ermeniler tarafından başlatılmıştır. Bu ilk bölücülük hareketleri ıslahat adı altında masum bir istek şeklinde başladı. Bu isteğin altında yatan gerçeği Anadolu da bir Ermenistan devleti kurulmasına kadar gideceğini tek gören Sultan II. Abdülhamid'tir. Avrupalı devletlerin baskılarına rağmen bu talepleri reddetti. Bunun üzerine "Anadolu ıslahatı" adı ile kendi kurguladığı ıslahatı uyguladı. Bölgenin kalkınması için imar ve iskan faaliyetlerinde bulundu. Sadrazam değişiklikleri yaparak zaman kazanmaya çalıştı. Fakat isyanlara kökten çözüm bulamadı. Sultan Abdülhamid'in Ermeni

meselesinde başarısızlığının sebebi Britanya'nın Rusya'ya müdahale etmesi ve Britanya'nın Ermeni meselesini tek eline alma mücadelesidir. Ermeni meselesi, üçüncü ve dördüncü taraf ve tarafları olan bir sorun olmasına rağmen dünya kamuoyuna bilinçli olarak salt bir Türk-Ermeni meselesi olarak yansıtılmıştır. Ermeni meselesinin ortaya çıkmasında birinci derecede rol oynayan ele alınması gereken sebepler gözden kaçırılmak istenmiştir. Konu tek taraflı açıdan mütalaa edilerek, Avrupalı devletlerin Osmanlının iç işlerine karışması kamuoyunda tasvip edilir hale getirilmiştir. Aslında Ermeni meselesinin Türk – Ermeni meselesi olmadığını, bu sorunun birçok sebebi olduğunu ve arkasında Avrupalı Devletlerin olduğu tartışma götürmeye bir gerçektir. Derinlemesine değil, yüzeysel objektif bir araştırma dahi meselenin mimarlarının, Osmanlı Devleti üzerinde emelleri olan ve olayların meydana geldiği zamanlardan çok daha önceleri, Osmanlı'yı bölmek için birçok plan, proje geliştiren Avrupalı devletlerin ve onlara alet olan Ermeni siyasetçi ve din adamlarının olduğunu göstermektedir.

Kürt eylemlerinde ise, Kürt halkının merkeziyetçiliğe karşı olmaları, aşiretler arasındaki nüfuz mücadelesi ve rekabet ve yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesi isyanlara zemin hazırlamıştı. Osmanlı Devletinde XIX. yüzyıla kadar olan dönemde Kürt milliyetçiliğinin olmadığını, merkezileştirmeye karşı olduklarını anlıyoruz. Kürt sorunu Osmanlı'nın son dönemlerinde ciddi boyut kazanmıştır. Sultan II. Abdülhamid bu sorun üzerine iç politikada benimsediği merkeziyetçilik fikri kapsamında ilk olarak göçebe halinde yaşayan Kürtleri yerleşik hayata geçirmeye çalıştı. Bunu yine iç politikada benimsemiş olduğu İslamcılık(Panislamizm) düşüncesi doğrultusunda halifelik makamını kullanarak daha etkin bir biçimde yapmaya çalıştı. Bu bağlamda aşiret reislerine unvanlar, hediyeler, silahlar vererek Hamidiye Alaylarını teşkil etmişti. Böylelikle aşiret reislerini disiplin altına alarak kendine itaat etmelerini sağlamıştır. Aynı zamanda aşiret reislerinin çocuklarını da Aşiret Mektebine alarak bu bağlılığın ve itaatin devam etmesini sağladı. Sultan II. Abdülhamid izlemiş olduğu bu politikayla, asırlardan beri devlete faydası olmayan ve zaman zaman huzursuzluk çıkaran aşiretleri faydalı hale getirerek bu aşiretlerin Doğu Anadolu Bölgesinde ortaya çıkan

Ermeni Komitecilerinin isyanlarını bastırmada ve saldırılarını engellemede başarılı olduğu görülmektedir.

Doğu sorunu temelde iç sorun olarak görünüyordu. Fakat Avrupalı devletler, Ermeni meselesinde de olduğu gibi Ermenileri nasıl ikna etmeye kandırmaya çalıştılarsa aynı şekilde, aynı politikayı Kürt halkı üzerinde de uyguladılar. Doğu sorunu ve Ermeni meselesi ikisi de bir iç soru iken dış sorun haline geldi.

Sultan II. Abdülhamid' in, döneminin sorunlarına yönelik bulmuş olduğu çözüm yollarında uyguladığı politikalar, gerek iç gerekse dış siyasette kendi saltanatı süresince işe yaramıştı. Öyle ki yıkılmakta olan devleti otuz yıl daha ayakta tutmayı başarmıştır.

Yukarıda bahsedilen Kürt ve Ermeni sorunu ile Avrupalı devletlerin iç işlerimize karışmaları günümüze kadar farklı şekillerde var olduğu gibi günümüzde de bu sorunlar varlığını hissettirmektedir. Tarihten ders alınarak günümüzün sorunlarına bakış açıları sunmamız gerekir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) ***Yıldız Evrak***, Kısım 37, Evrak nr: 47/27, Zarf 47, Karton, 113.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), ***İrade-i Dahiliye***, nr:100727

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), ***İrade-i Dahiliye***, nr:101021

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) ***Yıldız Evrak***, 212/ 117 LEF

KİTAPLAR

Akgündüz, Ahmet, Said Öztürk, Recep Kara, ***Sorularla Ermeni Meselesi***, OSAV, İstanbul, 2008.

Armaoğlu, Fahir, ***19. Yüzyıl Siyasi Tarihi,*** Alkım Yay. İstanbul, 2002

Armaoğlu, Fahir***20. Yüzyıl Siyasi Tarihi Cilt:1 (1914-1990)***, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991.

Bayrak, Mehmet, ***Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri Üstüne***, Öz-Ge Yayınları, İstanbul, 1993.

Beydilli, Kemal***, Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*** Osmanlı Devleti Tarihi Cilt: 1, Edt: Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Gazetecilik, İstanbul, 1999.

Bozdağ, İsmet***, Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri***, Truva Yayınları, İstanbul, 2009.

Coşkun, Atılgan, ***Emperyalist Devletlerin Doğu Anadolu Politikası ve Aşiret Süvari Alayları,*** y.y, Ankara, 2004.

Dabağyan, Levon Panos, ***Sultan Abdülhamid ve Ermeniler***, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2000.

Deringil, Selim, ***Sultan Abdülhamid'in Dış Politikası***, Cilt: II, TCTA, İstanbul, 2005.

Ergül, Cevdet, ***Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası ve Hamidiye Alayları***, Çağlayan Yayınları, İstanbul, 1997.

Fındley, Carter, ***Modern Türkiye Tarihi, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik(1789-2007),*** Çev: Güneş Ayas, Timaş Yayıncılık, İstanbul, 2009

Günay, Sakıp Selçuk, ***Hamidiye Hafif Süvari Alayları***, Erzurum, 1983.

Gürün, Kamuran, Ermeni Dosyası, 8. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.

İlter, Erdal, ***Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytun İsyanları (1780- 1915)***, 2. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1995.

İlter, Erdal, ***Ermeni Kilisesi ve Terör***, 3. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007.

Karabekir, Kazım, (2008), Kürt Meselesi, 5. Baskı, Emre Yayınları, Ankara.

Karaca, Ali, ***Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899***), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Karal, Enver Ziya, ***Osmanlı Tarihi Cilt***: VIII, TTK Yayınları, Ankara, 1983.

Karpat, Kemal, ***Osmanlı Nüfusu (1830- 1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri***, Çeviri: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Karpat, Kemal, ***Panislamizm ve II. Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.

Kleın, Janet, ***Hamidiye Alayları, Devletin Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri***, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Kurat, Akdes Nimet, ***Türkiye ve Rusya***, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Olson, Robert, ***Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı***, (1880-1925), Çevr: Bülent Peker ve Nevzat Kıraç, Öz- Ge Yay, Ankara, 1992.

Öke, Mim Kemal, ***Şark Meselesi ve Sultan Abdülhamid'in Garp Politikaları (1876-1909***), Osmanlı Araştırmaları III, İstanbul, 1982.

Önal, Sami, ***Saadettin Paşanın Anıları, Ermeni- Kürt Olayları***, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

Sultan Abdülhamid, ***Siyasi Hatıratım***, I.Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 1974.

Sönmezoğlu, Faruk, ***Türk Dış Politikasının Analizi***, Der yay, İstanbul, 1994.

Şimşir, Bilal, ***İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880)***, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1986.

Tan, Altan, ***Kürt Sorunu***, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Uras, Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, İstanbul, 1975.

MAKALELER

Akgün, Seçil, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", ***Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi***, Ankara, 1989, s.1-25.

Altuntaş, Ahmet, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında Fransa'nın Rolü", ***Sosyal Bilimler Dergisi***, Afyon, 2007, s.20-38.

Bilgin Mustafa Sıtkı, "Ermeni Meselesi Üzerinde Osmanlı- İngiliz Diplomatik Mücadelesi (1878- 1894)", Hazırlayan: Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, ***Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*** Cilt: 3, EUSAS- III, Kayseri, 2009, s.309-332.

Eraslan, Cezmi, "Hamidiye Alayları*"*, ***İslam Ansiklopedisi*** Cilt: 15, TDVY, İstanbul, 1991, s.462-464.

Gül Serkan, "Osmanlı Devlet Yönetiminde Kültürler Arası İletişim Örnekleri: II. Abdülhamid'in Ermeni Devlet Adamları İle İlişkileri", ***Hoşgörü Toplumunda Ermeniler,*** C.IV, EÜ. Yayınları, Kayseri, 2007, s.245-260.

Gümüş, Musa "Namık Kemal'e Göre Şark Meselesi ve Osmanlı Devletini Çöküşe Götüren Sorunlar", ***Hıstory Studıes***, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s.145-165.

Kodaman Bayram, "Aşiret Mekteb-i Hümayun", ***İslam Ansiklopedisi*** Cilt:4, TDV Yay. İstanbul, 2002, s. 8-12.

Kodaman Bayram, "Şark Meselesi, ***İslam Ansiklopedisi***" Cilt:34, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s.353-355.

Mufassal Osmanlı Tarihi Cilt: VI, y.y, İstanbul, 1963.

Kodaman, Bayram," Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış" Süleyman Demirel Üniversitesi, ***Sosyal Bilimler Dergisi***, Aralık, 2007, Sayı: 16, s. 1-24.

Kodaman, Bayram, Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası", ***Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları***: 67, Seri: IV, Sayı: A, 21, Ankara, 1987, s.1-22.

Kodaman, Bayram, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları*",* ***Tarih Dergisi***, Sayı: 32, Mart: 1979, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979, s.441-449.

Kurubaş, Erol,"Etnik Sorun- Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri", ***Avrupa Çalışmaları Dergisi***, Cilt: 8 No:1, Ankara, 2009, s. 38-50.

Mutluay, Hayri ,"İngilizlerin Ortadoğu ve Türkiye Hakkında Gizli Emelleri", ***BTT Dergisi,*** Sayı: 26, Ankara, 1969, s. 40-50.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı Ermenileri", ***Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı,*** Cilt: II, Sayı:38, Ankara, 2001, s. 620-642.

Özcan, Ahmet,– Aküzüm, Ural, "Düşünmek ve Düşlemek Arasında Kürt Meselesi: Siyasal, Ekonomik ve Kültürel Analiz ve Çözüm Önerileri Raporu", **Arı Hareketi,** Ankara, 2012, s.1-50.

Paksoy, Emre "Kürt Tarihi Üzerine", **Derin Düşünce Fikir Platformu,** Ankara, 2012, s. 10-35.

Sarıkoyuncu, Esra "İngiltere'nin Doğu Politikası (1882-1914)" ***Akademik Bakış Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi***, Sayı: 14, 2008, s.7-37.

Şahin, Gürsoy , "Türk Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikan Misyonerlerinin Rolleri Üzerine Bir İnceleme" ***Sosyal Bilimler Dergisi***, Afyon, 2008, s.185- 207.

Şahin, İsmail, "Ermeni Meselesinde Kıbrıs Adasının Rolü (1878-1900)", ***Uluslararası Hukuk ve Politika*** Cilt:8, Sayı:31, İstanbul, 2012, s. 57-81.

Ulusan Şayan, " Şark Meselesinden Sevr'e ve Türkiye", ***ÇTTAD*** VIII/ 18-19 (2009 Bahar- Güz), s. 229-256.

Ünal, Fatih, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları, ***Karadeniz Araştırmaları***, Cilt: 5, Sayı: 17, Ordu, 2008, ss(133-152)

Yiner, Abdülnasır, "Miranlı Mustafa Paşa Örneğinde Hamidiye Alayları Askeri Gücünün Kötüye Kullanımı", Siirt Üniversitesi, ***History Studıes***, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 450-466.

TEZLER

Çetintaş, Erdal, ***Osmanlı Reform Çağında Ermeni Milleti (1808- 1876)***, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara, 2004.

Dursun, Habip, ***Jin Dergisinde Kürt Milliyetçiliği,*** Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

Hüseyinov, Sentyar, ***Tarihte Türk-Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorunu***, Yüksek Lisans Tezi, AÜSBF, Ankara, 2004.

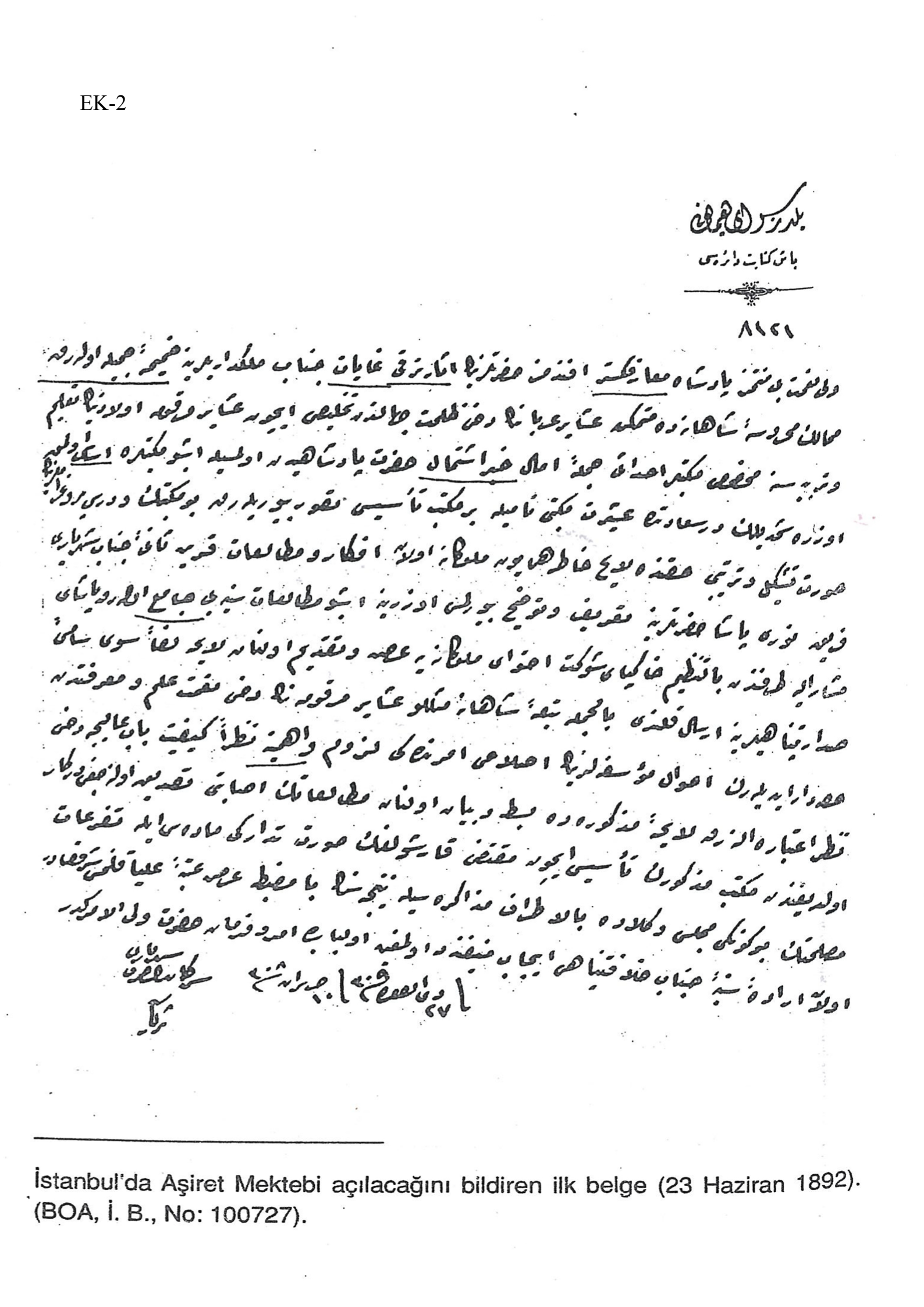
EKLER

EK-1

Aşiret Mektebi'nin açılışı sırasında Maarif nazırının okuduğu Arapça konuşmanın tercümesi.

EK-2

İstanbul'da Aşiret Mektebi açılacağını bildiren ilk belge (23 Haziran 1892). (BOA, İ. B., No: 100727).

EK-3

Arnavutluk'tan Aşiret Mektebi'ne öğrenci alınmasına dair irâde.
(İ. H. No: 66, 22. R. 1320).

EK-4

مطبوعات اداره جریده سندن

ممالک محروسه شاهانه ده ممکن عشایر عربان اولادینک تعلیم و تربیه لرینه مخصوص اولمق اوزره احدای جمله آمال خیر اشتمال جناب پادشاهیدن بو آلان اعکبلزه لمانی اولمق اوزره بر منطوق امر و فرمان همایون حضرت پادشاهی ورود معاودتده حضرت مکتبی نائبه برمکتب کشاد ارادلری بشکلده کائن عقارات سابقه دن برقاچ جلک اراضی عشایر الجون مکتب مالدافرانی خصوصلرینه مساعده بیورمه حضرت ملوکانه شایان و مکتب مذکورک نظارت سنویه سی لطفاً بنی همت بی منتم ذات خلافت سمات افخدمز طرف اشرفلرندن قبول بیورلمش و بوده مشهود عیون عشایران اولان آثار خیریه حضرت پادشاهی جمله جه سندن بولنمش اولمغله دعوات مفروضه جناب پادشاهی بووسیله ایله دخی تکرار و توسع التکر الان جیفه آثار خلندی

فصول اموال نظامنامه سنک بکری

بشنجی ماده ی مقتضاسنه قائم اولق اوزره تصریحاً قلم الثوب مرعیت احکامنه بالاستیذان ارادهٔ سنیهٔ جناب پادشاهی تعلق بیورلمش اولان ماده نظامیه صیورتیدر :

بکری بشنجی ماده مختار تکلیفیدن اصحاب اعمال ایله کاری اموالدن ذخار یشه اچه یکورر لرایسه اشبو مبالغ طوغریدن طوغری یه کندولرندن نقداً اخذ و استیفا اولنسوز فقط بوتالورك اقتدار منزلتی و اموالی وانلا کنك هیدم کفایتی بین ایکدیکی تقدیر ده منظور خلق تصفیه کندو ربنی انتخاب ایدن قریه و محله اهالیسنه رابعدر اهالی دخی محاکم نظامیه ده مختارلرایله بالمرابعه تصفیه ایدیورلر او مقوله مختارلرك خدمتلرندن اخراج ازلتمله برابر بحاکم اداره ده بالحاکه بین الده جك حاله کوره دیشه مال میری یکدیکرندن تحویل تحاویل تحاکم ایده تاوناً لازم کلان معامله اجرا ایدیلور .

فی ۲۸ ذی القعده سنه ۳۰۹

ولی ۱۱ حزیران سنه ۳۰۸

شهر حال زوبنك اولجی کوئی کیجه سی قضاسنه تابع طاوشانجیل قریه سنه یاغمور ایله قاریشق اون درهم قلنشده طوفان تزول ایدرك باغلره مخصوصه خسارات ایراث ایلدیکی مشاهده کرز قائمقاملغنك اشعارنه نظراً شهر مالیات جلبه سندن ذاخلیه نظارت جلیله سنه بالذکره بلدیر لمشدر

Aşiret Mektebi'nin açılacağını bildiren gazete ilânı (Tercüman-ı Hakîkat No: 4193, 30 Haziran 1892).